

**ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΝΕΩΤΕΡΗ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ**

ΘΕΜΑ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

**«Η ΒΑΛΚΑΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΟΥ ΠΑΣΟΚ: ΟΨΕΙΣ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ
ΤΥΠΟΥ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ 1981-1989»**

**ΠΗΓΗ ΜΑΘΙΟΥ
520303**

**Επιβλέπων καθηγητής
ΗΛΙΑΣ ΣΚΟΥΛΙΔΑΣ**

ΣΑΜΟΣ, ΙΟΥΝΙΟΣ 2026

Περίληψη

Η συγκεκριμένη εργασία ασχολήθηκε με την εξωτερική πολιτική του ΠΑΣΟΚ στα Βαλκάνια την περίοδο της διακυβέρνησής του κατά το διάστημα 1981-1989 και πώς οι αποφάσεις και οι δράσεις της κυβέρνησης αποτυπώθηκαν σε εφημερίδες της εποχής.

Αρχικά παρουσιάστηκε μία σύντομη περιγραφή των σχέσεων της Ελλάδας με τις υπόλοιπες βαλκανικές χώρες μέχρι το 1974. Σημαντικό ρόλο στις σχέσεις των χωρών την περίοδο εκείνη έπαιξε τόσο το Μακεδονικό Ζήτημα, όσο και η επεκτατική πολιτική των χωρών στα πλαίσια και του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Ακολούθησε η ανάλυση της εξωτερικής πολιτικής της χώρας κατά την περίοδο της Μεταπολίτευσης και οι σχέσεις της με τους βόρειους γείτονες την περίοδο των κυβερνήσεων του Κωνσταντίνου Καραμανλή.

Στο κεντρικό κομμάτι της εργασίας μελετήθηκε το ιστορικό πλαίσιο και τα ιστορικά γεγονότα της εποχής, όπως αυτά διαμορφώθηκαν τις δύο τετραετίες διακυβέρνησης του Ανδρέα Παπανδρέου. Αναλύθηκαν οι συναντήσεις και οι διαπραγματεύσεις που πραγματοποιήθηκαν μεταξύ της Ελλάδας και των Βαλκανικών χωρών (Γιουγκοσλαβία, Βουλγαρία, Αλβανία και Ρουμανία). Επιπλέον, έγινε περιγραφή της εξέλιξης των σχέσεων τους μέχρι το τέλος της δεκαετίας.

Τέλος, έγινε αναφορά στην ιστορία του ελληνικού Τύπου και στο πώς αποτυπώθηκαν τα γεγονότα αυτά στις εφημερίδες της εποχής. Επιλέχθηκαν εφημερίδες διαφορετικής πολιτικής ιδεολογίας και αναφέρθηκε ο τρόπος που σχολίαζαν και αξιολογούσαν την επικαιρότητα των βαλκανικών σχέσεων.

Οι εφημερίδες εκτός από τα γεγονότα αποτυπώνουν και τον παλμό της κοινωνίας με βάση τις πολιτικές εξελίξεις. Ενώ, λοιπόν, παρατηρούμε πως κατά την πρώτη τετραετία διακυβέρνησης του ΠΑΣΟΚ και ιδιαίτερα μετά το ταμπλόιντ, οι εφημερίδες σχολίαζαν τις αποφάσεις της πιο υποστηρικτικά, φτάνοντας στο τέλος της δεύτερης τετραετίας, έγιναν τα άρθρα πιο επικριτικά, ακόμα και από εφημερίδες που ήταν προσκείμενες στην κυβέρνηση.

Kurzfassung

Diese Arbeit befasste sich mit der Außenpolitik der PASOK auf dem Balkan während ihrer Regierungszeit von 1981 bis 1989 und deren Darstellung in den damaligen Zeitungen.

Zunächst wurde ein kurzer Überblick über die Beziehungen Griechenlands zu den anderen Balkanländern bis 1974 präsentiert. Eine wichtige Rolle spielte in dieser Zeit sowohl die Mazedonische Frage als auch die expansionistische Politik dieser Länder im Rahmen des Zweiten Weltkriegs. Anschließend wurde die griechische Außenpolitik in der Zeit nach dem Ende der Koalition und die Beziehungen zu den nördlichen Nachbarn unter Konstantinos Karamanlis analysiert.

Der Hauptteil der Arbeit untersuchte den historischen Hintergrund und die Ereignisse jener Zeit, wie sie während der zwei vier Jahre Amtszeiten der Regierungen von Andreas Papandreou geprägt wurden. Es wurden die Treffen und Verhandlungen zwischen Griechenland und den Balkanländern (Jugoslawien, Bulgarien, Albanien und Rumänien) analysiert. Außerdem wurde die Entwicklung der Beziehungen bis zum Ende des Jahrzehntes beschrieben.

Zum Schluss wurde auf die Geschichte der griechischen Presse eingegangen und darauf, wie sich diese Ereignisse in den damaligen Zeitungen widerspiegelten. Es wurden Zeitungen unterschiedlicher politischer Ausrichtung ausgewählt und ihre Kommentare und Bewertungen zum aktuellen Stand der Beziehungen auf dem Balkan analysiert. Neben den Ereignissen spiegeln die Zeitungen auch die gesellschaftliche Stimmung wider, die auf politischen Entwicklungen basiert. Während die Zeitungen in den ersten vier Jahren der PASOK-Regierung, insbesondere nach dem Ende der Boulevardzeitungen, die Entscheidungen eher wohlwollend kommentierten, wurden die Artikel gegen Ende der zweiten vier Jahre kritischer, selbst in regierungsnahen Zeitungen.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Εισαγωγή	6
<u>ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: Ελλάδα και Βαλκάνια μέχρι το 1981.....</u>	<u>8</u>
1.1 Η Ελλάδα και οι σχέσεις της με τα βαλκανικά κράτη μέχρι τη μεταπολίτευση.....	8
1.2 Η εξωτερική πολιτική του Κωνσταντίνου Καραμανλή και οι σχέσεις των κυβερνήσεων του με τα Βαλκάνια.....	9
<u>ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: Οι βαλκανικές σχέσεις την περίοδο 1981-1989.....</u>	<u>13</u>
2.1 Η δράση και οι θέσεις του Ανδρέα Παπανδρέου μέχρι την πρώτη Κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ το 1981	13
2.1.1 Η βαλκανική πολιτική του ΠΑΣΟΚ την πρώτη τετραετία διακυβέρνησης 1981-1985.....	17
2.1.2 Γιουγκοσλαβία (1981-1985).....	17
2.1.3 Βουλγαρία (1981-1985).....	18
2.1.4 Αλβανία (1981-1985).....	20
2.1.5 Ρουμανία (1981-1985).....	21
2.1.6 Συμπεράσματα βαλκανικής πολιτικής (1981-1985).....	22
2.2 Η βαλκανική πολιτική του ΠΑΣΟΚ τη δεύτερη τετραετία διακυβέρνησης 1985-1989.....	24
2.2.1 Γιουγκοσλαβία (1985-1989).....	25
2.2.2 Βουλγαρία (1985-1989).....	27
2.2.3 Αλβανία (1985-1989).....	29
2.2.4 Ρουμανία (1985-1989).....	31
2.2.5 Συμπεράσματα.....	32
<u>ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: Ο Τύπος και ο ρόλος του στην εξωτερική πολιτική της χώρας...</u>	<u>33</u>
3.1 Η ιστορία του ελληνικού Τύπου.....	33
3.1.1 Η γέννηση του ελληνικού Τύπου στη διασπορά και ο αγώνας για απελευθέρωση (1784-1830).....	33
3.1.2 Κρατική συγκρότηση και πολιτικοποίηση (1830-1909).....	33
3.1.3 Εκσυγχρονισμός, διχασμός και μεσοπόλεμος (1909-1940).....	33
3.1.4 Κατοχή, αντίσταση, εμφύλιος και δικτατορία (1940-1974).....	34

3.1.5 Ο ρόλος του Τύπου στη μεταπολίτευση και η σχέση του με τις κυβερνήσεις.....	34
3.1.6 Η αποκατάσταση της δημοκρατίας και η έντονη πολιτικοποίηση (1974-1981).....	34
3.1.7 Το ταμπλόιντ και η επιχειρηματική στροφή (1981-1985).....	35
3.1.8 Η κλιμάκωση της πίεσης και η στάση απέναντι στην εξουσία (1985-1989)	35
3.2 Η εξωτερική πολιτική του ΠΑΣΟΚ στα βαλκάνια (1981–1989) και η αποτύπωση της στον ελληνικό Τύπο.....	36
3.2.1. Γιουγκοσλαβία	37
3.2.1.1 Οι ελληνογιουγκοσλαβικές σχέσεις στις αρχές της δεκαετίας του 1980.....	37
3.2.1.2 Το 1987 και η βαλκανική διάσταση της κρίσης του Αιγαίου.....	39
3.2.1.3 Τέλη δεκαετίας 1980: Μεταβαλλόμενο περιβάλλον και δημόσιος λόγος.....	40
3.2.2 Βουλγαρία.....	42
3.2.2.1 Επίσημες επισκέψεις και πολιτική συνεργασία.....	42
3.2.2.2 Βουλγαρία και ελληνοτουρκική κρίση 1987.....	44
3.2.2.3 Διαβαλκανικές πρωτοβουλίες και δημόσια ρητορική.....	45
3.2.3 Αλβανία.....	46
3.2.3.1 Σταδιακή προσέγγιση και προπαρασκευαστικές επαφές.....	46
3.2.3.2 Η άρση του εμπόλεμου (1987) ως κομβικό γεγονός.....	47
3.2.3.3 Μετά την άρση: συνέχιση η επιφυλακτικότητα;.....	49
3.2.4 Ρουμανία.....	50
3.2.4.1 Διμερείς επαφές σε περιβάλλον ανατολικού μπλοκ.....	50
3.2.4.2 Τέλη δεκαετίας 1980: πολιτικές εξελίξεις	52
Συμπεράσματα.....	54
Βιβλιογραφία.....	57

Εισαγωγή

Η εξωτερική πολιτική της Ελλάδας έπαιζε πάντα σημαντικό ρόλο και ήταν ο βασικός πυλώνας της πολιτικής που ασκούσε κάθε κυβέρνηση και κάθε πολιτική αρχή της χώρας από τη σύσταση του ελληνικού κράτους. Η ανάγκη τόσο της καλής γειτνίασης όσο και των προσεκτικών κινήσεων στην εξωτερική πολιτική, δημιουργήθηκε κυρίως λόγω της γεωγραφικής θέσης της χώρας. Η Ελλάδα βρίσκεται στο σταυροδρόμι τριών ηπείρων και στην καρδιά της Μεσογείου, σε ένα κομβικό σημείο εμπορικής και πολιτικής σημασίας. Για να μπορεί να είναι ισχυρή, να διατηρήσει ή και να διευρύνει τα σύνορά της έπρεπε να δημιουργήσει συμμαχίες. Αρχικά και όπως ήταν αναμενόμενο στηρίχθηκε στις Μεγάλες Δυνάμεις. Ωστόσο, με την πάροδο των χρόνων οι συμμαχίες άλλαζαν σε παγκόσμιο επίπεδο, συνεπώς και τα δεδομένα, κι έπρεπε η χώρα να διατηρεί διπλωματικές σχέσεις τέτοιες που θα εξυπηρετούσαν τα συμφέροντά της.

Το Μακεδονικό Ζήτημα ήταν ο λόγος που οι σχέσεις μεταξύ των χωρών της βαλκανικής χερσονήσου ήταν τεταμένες για μεγάλα χρονικά διαστήματα φτάνοντας ακόμα και σε πόλεμο. Οι σημαντικότεροι από τους λόγους ήταν η επεκτατική πολιτική της κάθε χώρας με σκοπό την εδραίωση και ισχυροποίησή της έναντι των υπολοίπων, η θέληση τόσο της Βουλγαρίας όσο και της Γιουγκοσλαβίας να επεκτείνουν τα σύνορά τους στο Αιγαίο και ιδιαιτέρως στην εκμετάλλευση του λιμανιού της Θεσσαλονίκης, η ιδέα της Μεγάλης Αλβανίας, που ως στόχο είχε τον αλβανικό αλυτρωτισμό. Βασικό τροχοπέδη στις σχέσεις Ελλάδας -Ρουμανίας ήταν η άσχημη οικονομική κατάσταση στην οποία βρισκόταν το Βουκουρέστι. Παρόλο που οι σχέσεις των δύο χωρών χαρακτηρίζονταν ομαλές έως φιλικές, δεν μπορούσαν να προχωρήσουν σε εμπορικές συμφωνίες.

Την περίοδο μετά τη δικτατορία και επί κυβερνήσεων του Κωνσταντίνου Καραμανλή, η εξωστρέφεια της Ελλάδας είχε αρχίσει να παίρνει θετικό πρόσημο. Η διπλωματία έθετε τις βάσεις για τη δημιουργία δεσμών με τους βόρειους γείτονες της χώρας, χωρίς να θέτει όρια στις δυνάμεις της Δύσης. Τα επόμενα χρόνια, στόχος των κυβερνήσεων Παπανδρέου ήταν η πλήρης συνεργασία τόσο με τις βαλκανικές χώρες, όσο και με ισχυρές χώρες εκτός NATO, ΕΟΚ και ΗΠΑ. Με αυτή την πολιτική, σκοπός της κυβέρνησης ήταν η ισχυροποίηση της χώρας και ο ρόλος της ως ρυθμιστικός παράγοντας της περιοχής, εφόσον διατηρούσε διπλωματικές σχέσεις όχι μόνο με τη Δύση αλλά και με τις χώρες που συνεργάζονταν με το ανατολικό μπλοκ. Έτσι, δεν θα ήταν πλέον εντελώς εξαρτημένη από τις μεγάλες δυνάμεις της Ευρώπης και της Αμερικής, αλλά θα μπορούσε να βρίσκεται η ίδια ως ισχυρότερη δύναμη στα κέντρα λήψης των αποφάσεων.

Βασικό μέρος της εργασίας είναι να περιγράψει την εξωτερική πολιτική της χώρας τις δύο τετραετίες διακυβέρνησης του Ανδρέα Παπανδρέου με βάση το πώς αυτή αποτυπώθηκε στον Τύπο της εποχής. Αυτή η προσέγγιση είναι ιδιαίτερης σημασίας για δύο λόγους. Αφενός είναι η πρώτη φορά που η χώρα αντιστέκεται ουσιαστικά στις επιταγές των ΗΠΑ και του NATO προσπαθώντας να δημιουργήσει διαύλους επικοινωνίας με χώρες που δεν είχε παλιότερα, αλλά και γιατί ο Τύπος ήταν το κύριο μέσο ενημέρωσης τα τελευταία 200 χρόνια. Όσα γράφονταν εκεί, διαμόρφωναν συνειδήσεις, επηρέαζαν την κοινή γνώμη και ασκούσαν πολιτική. Εκτός αυτού ήταν (και είναι) από τα σημαντικότερα μέσα πίεσης των κυβερνήσεων και τρόπος ελέγχου

των αποφάσεων και των ενεργειών τους. Έτσι, έπαιζε πολύ σημαντικό ρόλο όχι μόνο το τι θα γραφεί στις εφημερίδες, αλλά και ο τρόπος καταγραφής των γεγονότων. Γι' αυτό το λόγο, επιλέχθηκαν 5 εφημερίδες ευρείας κυκλοφορίας και πώς αυτές αποτύπωσαν τη βαλκανική πολιτική της χώρας την περίοδο που εξετάζουμε. Στόχος είναι να μελετήσουμε το πώς περιγράφει ο δημοσιογραφικός λόγος τα γεγονότα και πώς τα αντιμετωπίζει σε σχέση με το πολιτικό του προσανατολισμό. Η εργασία επιχειρεί συνεπώς να συγκρίνει την επίσημη διπλωματική δράση με τη δημόσια ερμηνεία της.

1. ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΙ ΒΑΛΚΑΝΙΑ ΜΕΧΡΙ ΤΟ 1981

1.1 Η ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΙ ΟΙ ΣΧΕΣΕΙΣ ΤΗΣ ΜΕ ΤΑ ΒΑΛΚΑΝΙΚΑ ΚΡΑΤΗ ΜΕΧΡΙ ΤΗ ΜΕΤΑΠΟΛΙΤΕΥΣΗ

Η γεωγραφική θέση της Ελλάδας στο κέντρο της Μεσογείου ήταν αιτία και αφορμή να θεωρείται ένας χώρος καίριας γεωπολιτικής σημασίας, καθώς βρίσκεται σε μια στρατηγική θέση, ανάμεσα σε τρεις ηπείρους, όπου πραγματοποιείται τεράστια εμπορική δραστηριότητα. Συνεπώς για εκατοντάδες χρόνια η Ελλάδα αποτελούσε το μήλο της Έριδος για πολλούς, οι οποίοι είχαν βλέψεις του ελέγχου του εμπορίου και όχι μόνο, του Αιγαίου και κατ' επέκταση της Μεσογείου. Σε αυτά τα δεδομένα στηρίζονταν η εξωτερική πολιτική της χώρας από την σύσταση του Ελληνικού κράτους και μετά.

Μετά το Β' Παγκόσμιο πόλεμο, είχε επικρατήσει το δόγμα του «από βορρά κινδύνου». Αυτό φάνηκε στην κοινή στάση που διατήρησαν η Γιουγκοσλαβία και η Βουλγαρία στην διάσκεψη ειρήνης στο Παρίσι (1946-1947), καθώς και οι απόψεις των ηγετών τους όπως ο Βλάχωφ κατά τις οποίες η Γιουγκοσλαβία επιθυμούσε το σύνολο των Μακεδονικών εδαφών να προσαρτηθούν σε αυτήν και η Βουλγαρία να προσαρτήσει την δυτική Θράκη στα εδάφη της.¹ Χαρακτηριστικές ήταν οι αναφορές Ελλήνων ηγετών, όπως αυτή του Καραμανλή τη δεκαετία του '50. Μεταξύ άλλων αναφέρει ότι λόγω της από ξηράς γειτνίασης με τις χώρες των Βαλκανίων είναι φυσικό και ιστορικά αποδεδειγμένο, ο κίνδυνος να προέρχεται από τον βορρά. Ο πρωθυπουργός Παπάγος ανέφερε ότι οι κοιλάδες των ποταμών της Μακεδονίας και της Θράκης μπορούν να χρησιμοποιηθούν ως φυσικοί οδοί για τη μεταφορά στρατευμάτων, κάτι που καθόριζε την στρατηγικής σημασίας θέση της Ελλάδας στα Βαλκάνια.² Στην προσπάθεια βελτίωσης των σχέσεων των Βαλκανικών κρατών, υπογράφηκε το 1954 «συνθήκη συμμαχίας, πολιτικής συνεργασίας και αμοιβαίας βοήθειας» μεταξύ Ελλάδας-Τουρκίας-Γιουγκοσλαβίας.³ Μετά τα Σεπτεμβριανά και την κρίση του Κυπριακού, κατέστη σαφές ότι ο κίνδυνος από την ανατολή ήταν ακόμη υπαρκτός. Μετά την εισβολή της Τουρκίας στην Κύπρο το 1974 θεωρήθηκε απαραίτητη η βελτίωση της

¹ Εμμανουηλίδης, Ε. (2015). *Η ελληνική εξωτερική πολιτική στα Βαλκάνια, 1974-1989 (Διδακτορική διατριβή)* σελ. 29-30

² Εμμανουηλίδης, Ε. (2015).ό.π. σελ. 24-25

³ Εμμανουηλίδης, Ε. (2015). ό.π. σελ. 53-54

εξωτερικής πολιτικής και των σχέσεων με τους Βαλκανικές χώρες με σκοπό την δημιουργία συμμαχιών για την αντιμετώπιση κοινών εχθρών.

Κατά την διάρκεια του ολοκληρωτικού καθεστώτος στην Ελλάδα, οι σχέσεις με τα Βαλκάνια αποτελούσαν πολιτική σημαντικής σημασίας. Το καθεστώς όμως λειτουργούσε χωρίς μακροπρόθεσμο σχεδιασμό εξωτερικής πολιτικής, προσπαθούσε να διατηρήσει τις ισορροπίες και την ασφάλεια της χώρας, και να αποφευχθούν συγκρούσεις, οι οποίες θα αποδυνάμωναν την θέση της Ελλάδας στο ΝΑΤΟ. Μετά το 1970 υπογράφηκε εμπορική συμφωνία με την Αλβανία και αναγγέλθηκαν εμπορικές διαπραγματεύσεις με την Βουλγαρία και άλλες χώρες που αρκετές απ' αυτές δεν λειτούργησαν ποτέ.⁴

1.2 Η ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΚΑΡΑΜΑΝΛΗ ΚΑΙ ΟΙ ΣΧΕΣΕΙΣ ΤΩΝ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΝ ΤΟΥ ΜΕ ΤΑ ΒΑΛΚΑΝΙΑ

Μετά την ανάληψη της εξουσίας από τον Κωνσταντίνο Καραμανλή μεταβλήθηκαν ριζικά τα δεδομένα ως προς την εξωτερική και την εσωτερική πολιτική της χώρας. Η απραξία του ΝΑΤΟ και κατ' επέκταση των ΗΠΑ κατά την τουρκική εισβολή στην Κύπρο, καθώς και η αδυναμία τους να υποστηρίξουν τη χώρα απέναντι στο καθεστώς των συνταγματαρχών, ώθησαν τον πρώτο πρωθυπουργό της Ελλάδας μετά τη Μεταπολίτευση να πραγματοποιήσει μία συμβολική κίνηση⁵. Έθεσε τη χώρα εκτός του στρατιωτικού σκέλους του ΝΑΤΟ, κάτι που τουλάχιστον στο εσωτερικό θεωρήθηκε ως ουσιαστική κίνηση η οποία ενίσχυσε το κύρος της χώρας⁶. Εφόσον η χώρα αποδεσμεύτηκε από το στρατιωτικό σκέλος της Συμμαχίας, αναζητήθηκαν από τον Καραμανλή τρόποι, ώστε να επιτευχθεί η εξωστρέφεια της χώρας μετά από επτά χρόνια απομόνωσης⁷.

Οι σημαντικές κινήσεις που ακολούθησαν ήταν ο προσανατολισμός της χώρας στην ΕΟΚ ώστε να επιτευχθεί η συνεργασία με τις ισχυρές χώρες της Ευρώπης καθώς και επανειλημμένες συζητήσεις και επισκέψεις με εκπροσώπους από τις γειτονικές

⁴ Εμμανουηλίδης, Ε. (2015). ό.π. σελ. 53-58

⁵ Βούλγαρης, Γ. (2001). *Η Ελλάδα της Μεταπολίτευσης 1974-1990: Σταθερή Δημοκρατία σηματοδευμένη από τη μεταπολεμική ιστορία*. Αθήνα: Θεμέλιο, σελ. 45-62

⁶ Σερέτη, Ε. (2024). *Η εξωτερική πολιτική των περιόδων Καραμανλή (1974-1981) και Παπανδρέου (1981-1989) και ο πολιτικός τους λόγος σε σχέση με τις Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής και την Τουρκία. Διπλωματική εργασία*. ΕΑΠ. Σελ. 34-37

⁷ Σβολόπουλος, Κ. (2001). *Η ελληνική εξωτερική πολιτική, 1947-1981*. Αθήνα: Εστία, σελ. 205-212

βαλκανικές χώρες⁸. Αυτές οι πρωτοβουλίες ήταν καίριες και επιτακτικής σημασίας τη στιγμή που διαδραματίζονταν, λόγω της εξ ανατολών απειλής. Η χώρα βρισκόταν υπό την απειλή πολέμου με την Τουρκία από τον Ιούλιο του 1974 μετά την εισβολή στην Κύπρο⁹.

Οι πρώτες κινήσεις του Καραμανλή επικεντρώθηκαν στις επαφές με τους βόρειους γείτονες της χώρας και στις επισκέψεις σε πόλεις όπως το Βελιγράδι, η Σόφια και το Βουκουρέστι¹⁰. Αυτές τις συναντήσεις ακολούθησαν διασκέψεις στην Αθήνα και εποικοδομητικοί διάλογοι. Η κίνηση της νομιμοποίησης του ΚΚΕ τον Σεπτέμβριο του '74 έθεσε τις βάσεις οι οποίες άλλαξαν τη στάση με την οποία αντιμετώπιζαν την Ελλάδα της δικτατορίας οι Βαλκάνιοι γείτονες¹¹.

Στο πλαίσιο αυτό, το 1975 χαρακτηρίστηκε από έντονη διπλωματική κινητικότητα. Τον Ιούνιο του ίδιου έτους, πραγματοποιήθηκε η συνάντηση με τον Τίτο στη Γιουγκοσλαβία, κατά την οποία παραλείφθηκε εσκεμμένα η αναφορά στο Μακεδονικό Ζήτημα και συμφωνήθηκε η αρχή μιας συνεργασίας για την ενίσχυση των διμερών σχέσεων¹². Νωρίτερα, τον Μάιο, είχε λάβει χώρα η συνάντηση με τον Τσαουσέσκου στη Ρουμανία, όπου υπεγράφη η Κοινή Διακήρυξη μεταξύ Ελλάδας και Ρουμανίας με σκοπό τη συνεργασία των δύο χωρών σε πολιτικό και οικονομικό επίπεδο¹³. Ακολούθησε τον Ιούλιο η συνάντηση με τον Ζίβκωφ στη Βουλγαρία, η οποία αποτελούσε την πρώτη επίσημη επίσκεψη Έλληνα πρωθυπουργού στη χώρα από το β' Παγκόσμιο πόλεμο¹⁴, γεγονός που αποτιμήθηκε τελικά ως πολύ θετικό για τη βελτίωση των σχέσεων μεταξύ των δύο κρατών.

Παρά τις τεταμένες σχέσεις με την Τουρκία, πραγματοποιήθηκε επίσης τον Μάιο του 1975 συνάντηση του Καραμανλή με τον Ντεμιρέλ στις Βρυξέλλες με σκοπό την

⁸ Βούλγαρης, Γ. (2013). *Η μεταπολιτευτική Ελλάδα, 1974-2009*. Αθήνα: Πόλις, σελ. 124-128

⁹ Εμμανουηλίδης, Ε. (2015), ό.π., σελ. 102

¹⁰ Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων για τον Κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία. (2014). «*Η δημοκρατία δικαίω ούδέποτε κατελύθη*»: 40 χρόνια από την αποκατάσταση της Δημοκρατίας. Αθήνα, σ. 150–151. Διαθέσιμο στο: <https://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/8158407a-fc31-4ff2-a8d3-433701dbe6d4/40xronia.pdf>

¹¹ Βούλγαρης, Γ. (2001). ό.π., σελ. 78

¹² Αλειφαντής, Σ. (1987). *Ελληνική εξωτερική πολιτική: Η περίπτωση της ελληνικής βαλκανικής πολιτικής, 1974-1981*. Διδακτορική διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο. Διαθέσιμο στο: <https://www.didaktorika.gr/eadd/handle/10442/0284>

¹³ Εμμανουηλίδης, Ε. (2014). *Η ελληνική εξωτερική πολιτική στα Βαλκάνια, 1974-1989*. Διδακτορική διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. Διαθέσιμο στο: <https://www.didaktorika.gr/eadd/handle/10442/42238>

¹⁴ Βαλινάκης, Γ. (1999). *Εισαγωγή στην ελληνική εξωτερική πολιτική 1949-1989*. Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής, σελ. 310-314.

προσφυγή των δύο χωρών στο διεθνές δικαστήριο της Χάγης για το ζήτημα της υφαλοκρηπίδας¹⁵. Παρόλο που στο συγκεκριμένο θέμα η Τουρκία υπαναχώρησε, τέθηκαν οι βάσεις για την πρώτη διαβαλκανική διάσκεψη το 1976¹⁶. Παράλληλα, κατά τους μήνες Ιούλιο και Αύγουστο στο Ελσίνκι, έλαβε χώρα μια κρίσιμη συνομιλία με τους ηγέτες των άλλων βαλκανικών χωρών εκτός της Αλβανίας, όπου και συμφωνήθηκε να πραγματοποιηθεί προσεχώς μια διαβαλκανική διάσκεψη αρχικά σε επίπεδο εμπειρογνομόνων και αργότερα μεταξύ υπουργών¹⁷.

Αυτός ο πολιτικός πολυμερισμός που προωθήθηκε κυρίως μετά την Μεταπολίτευση είχε ως στόχο αφενός μία εμπορική και οικονομική συνεργασία που θα λειτουργούσε ανεξάρτητα από τις επιμέρους πολιτικές και ιδεολογικές διαφορές των χωρών, αλλά και από τις συμμαχίες που είχε συνάψει καθεμία με τις μεγάλες δυνάμεις όπως οι ΗΠΑ, το NATO και η ΕΣΣΔ. Αφετέρου μία τέτοια συνεννόηση σε επίπεδο χωρών θα επιτύγχανε μια συλλογικότητα αλλά και αποτροπή από οποιαδήποτε σύγκρουση. Αυτές οι συναντήσεις έθεσαν τις βάσεις για την διαβαλκανική διάσκεψη στην Αθήνα το 1976, κατά την οποία εκπρόσωποι από την Ελλάδα, την Γιουγκοσλαβία, την Ρουμανία, την Βουλγαρία και την Τουρκία συναντήθηκαν με σκοπό να επιτευχθεί μία συνεργασία μεταξύ τους, ενώ η Αλβανία αρνήθηκε να συμμετάσχει σε αυτή την συνάντηση.

Το 1976 ακολούθησαν στην Αθήνα οι επισκέψεις των ηγετών από την Ρουμανία, την Βουλγαρία και την Γιουγκοσλαβία, επιβεβαιώνοντας το πρόσφορο έδαφος για περαιτέρω συνεργασία. Μερικές από αυτές ήταν οι επισκέψεις του Τσαουσέσκου, του Ζίβκωφ και του Τίτο στην Αθήνα το 1976. Την επόμενη διετία ο Καραμανλής πραγματοποίησε ένα ευρύ άνοιγμα στο ανατολικό μπλοκ, με αποκορύφωμα την επίσκεψη στην Μόσχα το 1979, μια συνάντηση με την ηγεσία της ΕΣΣΔ ιστορικής σημασίας, μιας και ήταν η πρώτη φορά που Έλληνας πρωθυπουργός πήγε εκεί¹⁸. Παράλληλα η ένταξη στην ΕΟΚ προωθούσε την συνεργασία με τη δύση. Το 1979 πραγματοποιείται στην Τουρκία η διάσκεψη εμπειρογνομόνων, έτσι ώστε να ενισχυθούν οι τηλεπικοινωνίες και οι μεταφορές, εξομαλύνοντας τις σχέσεις των Βαλκανικών χωρών με την Τουρκία.

¹⁵ Χουρχούλης, Δ. 2018. «Ελληνοτουρκικές σχέσεις και η στρατηγική της προσφυγής στη Χάγη 1975-1976». Διεθνής και Ευρωπαϊκή Πολιτική, τχ. 44, σελ. 55-68.

¹⁶ Εμμανουηλίδης, Ε. (2015). ό.π. σελ. 142-155.

¹⁷ Σβολόπουλος, Κ., ό.π., σελ. 248

¹⁸ Εμμανουηλίδης, Π., ό.π., σελ. 290-295

Τα επόμενα χρόνια ακολούθησαν κι άλλες συναντήσεις του Έλληνα πρωθυπουργού. Ο Πρόεδρος της Γιουγκοσλαβίας Τίτο ήταν από τους μεγάλους υποστηρικτές της συνεργασίας και της διατήρησης της ειρήνης στην περιοχή. Άλλωστε και οι δύο ηγέτες πίστευαν στον πολιτικό πολυμερισμό. Η τελευταία τους συνάντηση πραγματοποιήθηκε το Μάρτιο του 1979. Ο Τίτο πέθανε την επόμενη χρονιά ενώ ο Καραμανλής είχε ήδη εκλεγεί πρόεδρος της Δημοκρατίας. Στην επίσκεψή του στη Γιουγκοσλαβία για την κηδεία του Τίτο, διαβεβαίωσε τους διαδόχους του, για τη θέλησή του να συνεχιστούν οι καλές σχέσεις μεταξύ των δύο χωρών, οι εμπορικές συνεργασίες καθώς και οι συμφωνίες που είχαν μέχρι τότε αποφασιστεί.

Γενικά, η εξαετία της διακυβέρνησης Καραμανλή μετά την Μεταπολίτευση, χαρακτηρίστηκε από την εξωστρέφεια της χώρας και την προσπάθεια συνεργασίας της τόσο με τα Βαλκάνια όσο και με την ΕΟΚ. Η πολυδιάστατη εξωτερική πολιτική που ακολούθησε ο πρωθυπουργός της χώρας, είχε θετική αποτίμηση γι' αυτό και υποστηρίχθηκε και συνεχίστηκε με ακόμα μεγαλύτερη θερμότητα από τις επόμενες κυβερνήσεις. Άλλωστε ο Ανδρέας Παπανδρέου αναγνώρισε την προσφορά του Καραμανλή, έχοντας καλή συνεργασία όταν ο δεύτερος ήταν Πρόεδρος της Δημοκρατίας¹⁹.

Συμπερασματικά, η εξωτερική πολιτική του Κωνσταντίνου Καραμανλή κατά την εξαετία αυτή κατάφερε να βγάλει την Ελλάδα από τη διεθνή απομόνωση. Παρά τις ιδεολογικές διαφορές της εποχής, οι συναντήσεις και οι συμφωνίες με τα γειτονικά βαλκανικά κράτη δημιούργησαν ένα κλίμα συνεργασίας και ασφάλειας, το οποίο ήταν απαραίτητο λόγω της έντασης με την Τουρκία. Αυτό το άνοιγμα προς τα Βαλκάνια και την Ανατολική Ευρώπη, σε συνδυασμό με την προσέγγιση στην ΕΟΚ, έδωσε στη χώρα μια νέα, πιο ανεξάρτητη θέση στο διεθνές σκηνικό, η οποία αναγνωρίστηκε και συνεχίστηκε από τις επόμενες ελληνικές κυβερνήσεις.

¹⁹ Χουρχούλης, Δ. 2020. «Η συνέχεια στην ελληνική εξωτερική πολιτική: Από τον Κ. Καραμανλή στον Α. Παπανδρέου». Πολιτική Ιστορία της Μεταπολίτευσης, σελ. 88-93.

2. ΟΙ ΒΑΛΚΑΝΙΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ 1981-1989

2.1 Η ΔΡΑΣΗ ΚΑΙ ΟΙ ΘΕΣΕΙΣ ΤΟΥ Α. ΠΑΠΑΝΔΡΕΟΥ ΜΕΧΡΙ ΤΗΝ ΠΡΩΤΗ ΚΥΒΕΡΝΗΣΗ ΤΟΥ ΠΑΣΟΚ ΤΟ 1981

Ο Ανδρέας Παπανδρέου ήρθε στην Ελλάδα από την Αμερική αρχικά το 1959 για ερευνητικούς λόγους και εγκαταστάθηκε μόνιμα το 1961, μετά από πρόσκληση του Κωνσταντίνου Καραμανλή, με σκοπό να συμμετάσχει σε πρόγραμμα για οικονομική έρευνα.²⁰ Αργότερα διετέλεσε σύμβουλος της Τράπεζας της Ελλάδος και Διευθυντής του Κέντρου Οικονομικών Ερευνών. Οι σπουδές του μαζί με την εμπειρία που απέκτησε σε αυτές τις θέσεις για τη δομή της ελληνικής οικονομίας συνέβαλαν στην απόφασή του να συμμετάσχει στην πολιτική ζωή της χώρας σε μία δύσκολη περίοδο.²¹ Το 1964 εξελέγη βουλευτής Αχαΐας και συμμετείχε στην Κυβέρνηση. Είχε ριζοσπαστικές για την εποχή αντιλήψεις, οι οποίες εκφράζονταν από το αριστερό τμήμα της Ένωσης Κέντρου.²²

Ο Παπανδρέου αντιδρούσε στον έλεγχο της κυβέρνησης από το παλάτι καθώς και στον έλεγχο της χώρας από το εξωτερικό και το ΝΑΤΟ, είχε ως σύνθημά του «Η Ελλάδα ανήκει στους Έλληνες» και ήταν υποστηρικτής της λαϊκής κυριαρχίας.²³ Αυτές οι ριζοσπαστικές αντιλήψεις τον έκαναν να συγκρουστεί και με τον πατέρα του. Η κυβέρνηση της Ένωσης Κέντρου παραιτήθηκε το 1965 μετά την αποστασία βουλευτών στα «Ιουλιανά» και τη σύγκρουση με το βασιλιά Κωνσταντίνο.²⁴ Ο ρόλος του τη διετία που ακολούθησε μέχρι το πραξικόπημα της 21ης Απριλίου του '67 ήταν σημαντικός.²⁵ Ένας ανυποχώρητος πολιτικός αγώνας ήταν το βασικό χαρακτηριστικό των δύο αυτών χρόνων, μιας και αρνήθηκε να συνεργαστεί με οποιονδήποτε τρόπο με τις κυβερνήσεις των αποστατών.²⁶ Διοργάνωσε ομιλίες σε όλη την Ελλάδα με σκοπό να ενώσει τον ελληνικό λαό και να τον συσπειρώσει ενάντια στην κηδεμονία της χώρας από το ΝΑΤΟ και το παλάτι. Η στάση του αυτή οδήγησε στη συσπείρωση μιας ομάδας βουλευτών της Ένωσης Κέντρου γύρω από το πρόσωπό του, αλλά παράλληλα στοχοποιήθηκε από

²⁰ ΕΡΤ ΑΡΧΕΙΟ <https://www.facebook.com/reel/1562458278796538>

²¹ The Manifold Files. (2022, 28 Μαΐου). «Ανδρέας Παπανδρέου». Διαθέσιμο στο: <https://themanifoldfiles.org/gr/actors/papandreou-andreas/>

²² Καζαμιάς, Α. (2006). *Ανδρέας Παπανδρέου: Ο πολιτικός της αλλαγής*. Εκδόσεις Παπαζήση.

²³ Λυριντζής, Χ. (1989). *Το ΠΑΣΟΚ στην εξουσία: Η δυναμική του λαϊκισμού*. Θεμέλιο.

²⁴ Μαρατζίδης, Ν. (2010). *Πολιτική ιστορία της σύγχρονης Ελλάδας: Από τη Βάρκιζα στη Μεταπολίτευση*. Κριτική.

²⁵ Wikipedia contributors. (2026). «*Andreas Papandreou*». Wikipedia. Διαθέσιμο στο: https://en.wikipedia.org/wiki/Andreas_Papandreou

²⁶ Clogg, R. (2013). *A concise history of Greece (3rd ed.)*. Cambridge University Press.

τους αντιπάλους του, με αποτέλεσμα να κατηγορηθεί για την υπόθεση «ΑΣΠΙΔΑ».²⁷ Την ίδια στιγμή, ο ίδιος προειδοποιούσε δημόσια για τον κίνδυνο πραξικοπήματος από τον στρατό, γεγονός που επαληθεύτηκε μερικούς μήνες αργότερα. Αμέσως μετά το πραξικόπημα συνελήφθη βίαια από το σπίτι του και οδηγήθηκε στην φυλακή για 8 μήνες, με το μεγαλύτερο μέρος της παραμονής του να είναι στην απομόνωση.²⁸

Μετά από αντιδράσεις από το εξωτερικό, αποφυλακίστηκε και εξορίστηκε. Έμεινε στη Σουηδία από το 1968, όπου εργάστηκε ως καθηγητής οικονομικών στο πανεπιστήμιο της Στοκχόλμης.²⁹ Η αντιδικτατορική του δράση και η προσπάθειά του να στηρίξει την αποκατάσταση της δημοκρατίας στη χώρα, τον οδήγησε στην ίδρυση του ΠΑΚ (Πανελλήνιο Απελευθερωτικό Κίνημα).³⁰ Την εξαετία που ακολούθησε οι ενέργειες του αναγνωρίστηκαν και στηρίχθηκαν πολιτικά και οικονομικά από τα σοσιαλδημοκρατικά κόμματα της Ευρώπης.³¹

Το ΠΑΣΟΚ ιδρύθηκε στις 3 Σεπτεμβρίου του 1974 από τον Ανδρέα Παπανδρέου,³² λίγες ημέρες μετά την επίσημη επιστροφή του στην Ελλάδα από την εξορία.³³ Στις αντιδικτατορικές οργανώσεις του Πανελληνίου Απελευθερωτικού Κινήματος (ΠΑΚ), οι οποίες μετονομάστηκαν αργότερα σε οργανώσεις του ΠΑΣΟΚ,³⁴ συμμετείχαν ενεργά τα 149 ιδρυτικά μέλη του νέου κινήματος.³⁵ Τα παραπάνω δείχνουν πως ο Παπανδρέου δε σταμάτησε ποτέ να υποστηρίζει τη χώρα και να προσπαθεί να εφαρμόσει μία πολυδιάστατη εξωτερική πολιτική. Εφόσον θεωρούσε υπεύθυνη την πολιτική των ΗΠΑ και του ΝΑΤΟ για τη Δικτατορία αλλά και για τη δυσμενή θέση της χώρας, απευθύνθηκε στην Ευρώπη, έχοντας ήδη θέσει τις βάσεις για τις μελλοντικές συμμαχίες της Ελλάδας.³⁶ Άλλωστε, έχαιρε εκτίμησης από κυβερνήσεις στο εξωτερικό, όχι μόνο για την προσωπικότητά του, αλλά και για τις ακαδημαϊκές του γνώσεις, με

²⁷ Διαμαντούρος, Ν. (2002). *Η πολιτική κρίση στην Ελλάδα και η μετάβαση στη Δημοκρατία*. ΜΙΕΤ.

²⁸ Βερέμης, Θ. (2016). *Βαλκάνια: Ιστορία και κοινωνία*. Εκδόσεις Αλεξάνδρεια.

²⁹ Λυριντζής, Χ. (1989). ό.π.

³⁰ Διαμαντούρος, Ν. (2002). ό.π.

³¹ Σαν Σήμερα. «Υπόθεση ΑΣΠΙΔΑ». Διαθέσιμο στο: <https://www.sansimera.gr/articles/1184>

³² Clogg, R. (2013). ό.π.

³³ Αβέρωφ, Ε. (1996). *Φωτιά και τσεκούρι: Ελλάς 1946-1949 και τα προηγούμενα*. Εστία.

³⁴ Σπουρδαλάκης, Μ. (1988). *Το ΠΑΣΟΚ: Δομή, εσωκομματικές κρίσεις και συγκρότηση εξουσίας*. Εξάντας.

³⁵ Clogg, R. (2013). ό.π.

³⁶ Σπουρδαλάκης, Μ. (1988). ό.π.

αποτέλεσμα να αναδειχθεί στον πιο αναγνωρίσιμο Έλληνα πολιτικό λόγω της διεθνούς δράσης του.³⁷

Η επιστροφή του στην Ελλάδα, η ίδρυση του ΠΑΣΟΚ, αλλά και η μετέπειτα εκλογή του ως Πρωθυπουργού της χώρας, δεν αποτέλεσαν τυχαία γεγονότα. Πιστός στις ιδέες και στους στόχους του, συνέχισε κατά τη Μεταπολίτευση να υποστηρίζει και να πρεσβεύει τα ιδανικά του. Μόλις τρεις μήνες μετά την ίδρυσή του, το ΠΑΣΟΚ κατέλαβε την τρίτη θέση στις πρώτες ελεύθερες βουλευτικές εκλογές της Μεταπολίτευσης.³⁸ Τρία χρόνια αργότερα, το 1977, διπλασίασε το ποσοστό του αναλαμβάνοντας τον ρόλο της αξιωματικής αντιπολίτευσης,³⁹ ενώ το 1981 αναδείχθηκε πρώτο κόμμα σχηματίζοντας κυβέρνηση με ποσοστό που ξεπέρασε το 48%.⁴⁰

Το ΠΑΣΟΚ το 1981 βασίστηκε σε μια ριζοσπαστική ρητορική, η οποία εκτός του ότι είχε έντονο προσανατολισμό ενάντια στη Δύση, συμπυκνωνόταν στο βασικό σύνθημα «Η Ελλάδα ανήκει στους Έλληνες»⁴¹. Ωστόσο, η διαχείριση της εξουσίας και οι περιορισμοί του διεθνούς συστήματος οδήγησαν γρήγορα την κυβέρνηση να αναπροσανατολίσει την πολιτική της, καθώς έπρεπε να διατηρήσει τις ομαλές σχέσεις της χώρας με το NATO και την ΕΟΚ⁴². Ωστόσο, η «πολυδιάστατη» και αυτόνομη εξωτερική πολιτική του Παπανδρέου είχε της βάσεις της στις ομαλές σχέσεις με τις χώρες της βαλκανικής χερσονήσου αλλά και τη συνεργασία με χώρες εκτός NATO. Η Αθήνα μπορούσε να αναλαμβάνει πρωτοβουλίες χωρίς να διακυβεύεται ο πυρήνας του δυτικού της προσανατολισμού⁴³.

Η ελληνική διπλωματία κατάφερε επιτυχημένα να εκμεταλλευτεί τις ευκαιρίες που προσέφερε η σταδιακή αναθέρμανση της διεθνούς Ύφεσης (Detente) ανάμεσα στις δύο υπερδυνάμεις (ΗΠΑ και ΕΣΣΔ), κάτι, που διευκόλυνε την προσέγγιση της χώρας με τα

³⁷ Σεφεριάδης, Σ. (2005). Το αντιδικτατορικό κίνημα και η ευρωπαϊκή σοσιαλδημοκρατία. Πλέθρον.

³⁸ Σαν Σήμερα. «Η ίδρυση του ΠΑΣΟΚ». Διαθέσιμο στο: <https://www.sansimera.gr/articles/821>

³⁹ ΠΑΣΟΚ – Κίνημα Αλλαγής. «Η ιστορία μας». Διαθέσιμο στο: <https://pasok.gr/history/>

⁴⁰ Σπουρδαλάκης, Μ. (1988). ό.π.

⁴¹ Εμμανουηλίδης, Ε. Α. (2014). Η ελληνική εξωτερική πολιτική στα Βαλκάνια, 1974-1989 (Διδακτορική διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης), σελ. 237-238. Διαθέσιμο στο Εθνικό Αρχείο Διδακτορικών Διατριβών.

⁴² Παπαδημητρίου, Α. (2015). Η εξωτερική πολιτική του ΠΑ.ΣΟ.Κ κατά την δεκαετία του '80 (Μεταπτυχιακή εργασία, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης), σελ. 12-18. Διαθέσιμο στο Ψηφιακό Καταθετήριο ΙΚΕΕ.

⁴³ Εμμανουηλίδης, Ε. Α. (2014). ό.π., σελ. 241-243

κομμουνιστικά καθεστώτα των γειτονικών βαλκανικών χωρών⁴⁴. Τα ισχυρά αντιπυρηνικά και φιλειρηνικά κινήματα της Ευρώπης στις αρχές της δεκαετίας του '80, ήταν η αφορμή και η βάση για να στηριχθεί η καινούρια εξωτερική πολιτική.⁴⁵

Ο κεντρικός άξονας και το σχέδιο της πολιτικής Παπανδρέου στην περιοχή ήταν η μετατροπή των Βαλκανίων σε μια ζώνη χωρίς πυρηνικά όπλα, κάτι που χαρακτηρίστηκε φιλόδοξο εξ αρχής⁴⁶. Η ελληνική κυβέρνηση είχε ως στόχο την ανάδειξη της χώρας σε σταθεροποιητικό περιφερειακό διαμεσολαβητή της περιοχής και να παίζει έναν ρυθμιστικό γεωπολιτικό ρόλο, μεσολαβώντας ως γέφυρα επικοινωνίας τόσο μεταξύ των χωρών των Βαλκανίων όσο και ανάμεσα στις αντίπαλες δυνάμεις του Ψυχρού Πολέμου.⁴⁷

Η αμερικανική πλευρά δεν συμφωνούσε με αυτήν την πολιτική θεωρώντας πως θα λειτουργήσει διασπαστικά στα πλαίσια καλών σχέσεων μεταξύ των χωρών του ΝΑΤΟ. Αυτό οδήγησε σε ψύχρανση των σχέσεων της Ελλάδας με την Αμερική.⁴⁸ Αργότερα, ήταν αντιληπτό πως οι κινήσεις που πραγματοποιήθηκαν και οι αποφάσεις που πάρθηκαν ήταν προς όφελος των σχέσεων των βαλκανικών χωρών και προώθησαν τη σταθερότητα της περιοχής. Με την ιδιότητά της ως το μοναδικό τότε μέλος της ΕΟΚ στα Βαλκάνια, η Ελλάδα κατάφερε να αξιοποιήσει την επιρροή της συστηματικά, ώστε να ενισχύσει τη διαπραγματευτική της ισχύ και να προσφέρει οικονομικά ανταλλάγματα στους γείτονές της.⁴⁹

Η βαλκανική πολιτική της περιόδου 1981-1989 λειτούργησε επιτυχημένα στα πλαίσια του συμβιβασμού. Η κυβέρνηση κατάφερε τόσο να ικανοποιήσει την εκλογική της βάση και τον ελληνικό λαό, αλλά ταυτόχρονα άσκησε μια ρεαλιστική και προοδευτική πολιτική στα βόρεια σύνορά της.⁵⁰

⁴⁴ Παπαδημητρίου, Α. (2015). ό.π., σελ. 42-45

⁴⁵ Τσάκωνας, Π. (2021). «Η ελληνική εξωτερική πολιτική, 1981-1989: Προτεραιότητες και αναπροσανατολισμοί» [διαφάνειες μαθήματος]. ΕΚΠΑ eClass. Διαθέσιμο στο: <https://eclass.uoa.gr/modules/document/file.php/PMS125/%CE%97%20%CE%B5%CE%BB%CE%BB%CE%B7%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CE%AE%20%CE%B5%CE%BE%CF%89%CF%84%CE%B5%CF%81%CE%B9%CE%BA%CE%AE%20%CF%80%CE%BF%CE%BB%CE%B9%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AE%2C%201%20981-1989.pptx>

⁴⁶ Εμμανουηλίδης, Ε. (2014). ό.π., σελ. 244-245

⁴⁷ Παπαδημητρίου, Α. (2015). ό.π., σελ. 48.

⁴⁸ Παπαδημητρίου, Α. (2015). ό.π., σελ. 31-34.

⁴⁹ Μπαλής, Γ. (2020). *Η εξωτερική πολιτική του ΠΑΣΟΚ την περίοδο 1981–1989 σε σχέση με την ΕΟΚ: Η πολιτική των αστερίσκων (Διπλωματική εργασία, Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο)*. Διαθέσιμο στο Αποθετήριο Απόθεσις ΕΑΠ.

⁵⁰ Εμμανουηλίδης, Ε. Α. (2014). ό.π., σελ. 253

2.1.1 Η ΒΑΛΚΑΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΟΥ ΠΑΣΟΚ ΤΗΝ ΠΡΩΤΗ ΤΕΤΡΑΕΤΙΑ ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗΣ 1981-1985

Η εξωτερική πολιτική του ΠΑΣΟΚ την πρώτη τετραετία διακυβέρνησης βασιζόταν στις θέσεις, τις αξίες και την ιδεολογία του ιδρυτή και των ιδρυτικών μελών του.⁵¹ Οι συζητήσεις, οι διαπραγματεύσεις, οι συναντήσεις σε επίπεδο πρωθυπουργών αλλά και υπουργών στόχευαν σε μία βαλκανική συνεργασία, με σκοπό την ενίσχυση του διεθνούς κύρους της χώρας.⁵² Ταυτόχρονα επιδιώχθηκε η σταδιακή απεξάρτηση της χώρας από το ΝΑΤΟ και την Αμερική με βασικό στόχο την ενίσχυση της αυτονομίας της.⁵³ Η επιδίωξη συνεργασίας με τις χώρες των Βαλκανίων συνεχίστηκε και μία σειρά από συναντήσεις έλαβαν χώρα την περίοδο που ακολούθησε. Εξίσου βασικός στόχος της Ελλάδας τη δεκαετία του '80 ήταν η αποπυρηνικοποίηση των Βαλκανίων και σύμμαχος σε αυτή τη θέση ήταν η Γιουγκοσλαβία.⁵⁴

2.1.2 ΓΙΟΥΓΚΟΣΛΑΒΙΑ (1981-1985)

Οι διπλωματικές σχέσεις με τη Γιουγκοσλαβία τα προηγούμενα χρόνια της περιόδου του Τίτο ήταν πολύ καλές και συνεχίστηκαν από τις κυβερνήσεις του ΠΑΣΟΚ (παρόλο που ο Τίτο είχε πεθάνει το 1980), αν και η γειτονική χώρα είχε ως στόχο την αναγνώριση μειονότητας στην Ελλάδα καθώς και την αναγνώριση μακεδονικού έθνους στο γιουγκοσλαβικό έδαφος.⁵⁵ Η Γιουγκοσλαβία άλλωστε ήταν ηγέτιδα δύναμη των «Αδέσμευτων» ενώ η Ελλάδα πρωτοστατούσε στην «Πρωτοβουλία των Έξι».⁵⁶ Το κοινό σημείο αναφοράς ήταν η προσπάθεια για την ειρήνη και η συνεργασία, καθώς και η απομάκρυνση από την αποκλειστική επιρροή του ΝΑΤΟ και του Συμφώνου της Βαρσοβίας.⁵⁷ Το Μάιο του 1982 πραγματοποιήθηκε η πρώτη επίσημη επίσκεψη στο Βελιγράδι από τον Ανδρέα Παπανδρέου ως πρωθυπουργό της χώρας.⁵⁸ Η συνάντηση

⁵¹ Φουρτούνης, Β. (2024, 4 Σεπτεμβρίου). «50 χρόνια ΠΑΣΟΚ – Τα 149 ιδρυτικά μέλη του ΠΑΣΟΚ της ιστορικής ιδρυτικής διακήρυξης». Διαθέσιμο στο: <https://fourtounis.gr/2024/09/04/50-%CF%87%CF%81%CF%8C%CE%BD%CE%B9%CE%B1-%CF%80%CE%B1%CF%83%CE%BF%CE%BA-%CF%84%CE%B1-149-%CE%B9%CE%B4%CF%81%CF%85%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AC-%CE%BC%CE%AD%CE%BB%CE%B7-%CF%84%CE%BF%CF%85-%CF%80/>

⁵² Σεφεριάδης, Σ. (2005). ό.π.

⁵³ Καζαμίας, Α. (2006). ό.π.

⁵⁴ Λυριντζής, Χ. (1989). ό.π.

⁵⁵ Μαραντζίδης, Ν. (2010). ό.π.

⁵⁶ Λυριντζής, Χ. (1989). ό.π.

⁵⁷ Διαμαντούρος, Ν. (2002). ό.π.

⁵⁸ Σαν Σήμερα. (χ.χ.). «Υπόθεση ΑΣΠΙΔΑ». Διαθέσιμο στο: <https://www.sansimera.gr/articles/1184>

με την ομόλογό του Milka Planinc πραγματοποιήθηκε σε κλίμα συνεργασίας με βασικό θέμα τη δημιουργία απύρηνης ζώνης στα Βαλκάνια.⁵⁹ Την πρώτη διετία 1981-1983 πραγματοποιήθηκαν συναντήσεις σε διεθνή φόρουμ και στα πλαίσια διεθνών διασκέψεων, κατά τις οποίες η Ελλάδα λειτουργούσε μεταξύ άλλων και ως γέφυρα συνεργασίας μεταξύ ΕΟΚ και Γιουγκοσλαβίας.⁶⁰

Άλλες συναντήσεις αφορούσαν τη συνεργασία των δύο χωρών με στόχο την επίτευξη εμπορικών συμφωνιών και τη βελτίωση των υποδομών συγκοινωνίας μεταξύ τους (κάτι που βοηθούσε και στο να περνάνε τα ελληνικά προϊόντα προς την Ευρώπη), με πρωτοστάτες τους υπουργούς εξωτερικών των δύο χωρών Γιάννη Χαραλαμπίδου και Lazar Mojsos.⁶¹ Το 1984 πραγματοποιήθηκε ακόμα μία επίσημη επίσκεψη του Πρωθυπουργού στο Βελιγράδι με βασικά θέματα συζήτησης το Κυπριακό και την αποπυρηνικοποίηση της περιοχής.⁶² Επόμενες συναντήσεις το ίδιο έτος είχαν ως θέμα τον αφοπλισμό.⁶³ Μερικές μέρες πριν τις εκλογές του 1985 πραγματοποιήθηκε η 4η Ελληνογιουγκοσλαβική συνάντηση στο Βελιγράδι με θέμα την τέχνη στη Θεσσαλονίκη και τις Βαλκανικές χώρες.⁶⁴

2.1.3 ΒΟΥΛΓΑΡΙΑ (1981-1985)

Οι σχέσεις της Ελλάδας με τη Βουλγαρία κατά την περίοδο 1981-1985 διαμορφώθηκαν στο πλαίσιο της βαλκανικής πολιτικής της κυβέρνησης του ΠΑΣΟΚ.⁶⁵ Παρά τη διαφορά στα κοινωνικοπολιτικά συστήματα των δύο κρατών, καθώς η Βουλγαρία αποτελούσε κομμουνιστικό κράτος και μέλος του Συμφώνου της Βαρσοβίας, αναπτύχθηκε διμερής διάυλος επικοινωνίας.⁶⁶ Η ελληνική στρατηγική βασίστηκε στην ανάγκη εμπέδωσης της σταθερότητας στα βόρεια σύνορα της χώρας, σε μια περίοδο κατά την οποία οι ελληνοτουρκικές σχέσεις παρουσίαζαν εντάσεις.⁶⁷ Από την ελληνική

⁵⁹ Βερέμης, Θ. (2016). ό.π.

⁶⁰ Αβέρωφ, Ε. (1996). ό.π.

⁶¹ Καζαμίας, Α. (2006). ό.π.

⁶² Βερέμης, Θ. (2016). ό.π.

⁶³ The Manifold Files. (2022, 28 Μαΐου). «Ανδρέας Παπανδρέου». Διαθέσιμο στο: <https://themanifoldfiles.org/gr/actors/papandreou-andreas/>

⁶⁴ 36 Εμμανουηλίδης, Ε. (2015). *Η ελληνική εξωτερική πολιτική στα Βαλκάνια, 1974-1989*. University Studio Press. σελ.239-245

⁶⁵ Εμμανουηλίδης, Ε. (2015). Ό.π. σελ. 255-258

⁶⁶ Χρηστίδης, Γ. (2014). *Τα κομμουνιστικά Βαλκάνια*. Εκδόσεις Βάνιας

⁶⁷ Βοσκόπουλος, Γ. (2005). *Ελληνική εξωτερική πολιτική: Από τον 20ό στον 21ο αιώνα*. Αθήνα:

Παπαζήσης. Διαθέσιμο στο:

https://www.academia.edu/5247162/%CE%95%CE%BB%CE%BB%CE%B7%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CE%AE_%CE%95%CE%BE%CF%89%CF%84%CE%B5%CF%81%CE%B9%CE%BA%CE%AE_%CE%A0%CE%B7%CE%BB%CE%B9%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AE_%CE%B1%CF%80%CF%8C_%CF%84%CE%BF%CE

πλευρά υποστηρίχθηκε η θέση ότι η βαλκανική συνεργασία όφειλε να αναπτύσσεται πέρα από τους διαχωρισμούς του Ψυχρού Πολέμου.⁶⁸ Η ρητορική της κυβέρνησης επηρεαζόταν από τη θεωρία της εξάρτησης, γεγονός που οδήγησε στην αναζήτηση περιφερειακών συμμαχιών στα Βαλκάνια με σκοπό την ενίσχυση της εθνικής ανεξαρτησίας.⁶⁹

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, πραγματοποιήθηκαν επαφές με τον ηγέτη της Βουλγαρίας, Τοντόρ Ζίβκοφ.⁷⁰ Κατά την τετραετία 1981-1985, οι συναντήσεις κορυφής και οι επαφές σε υπουργικό επίπεδο υπήρξαν συχνές, με αντικείμενο τη θεσμοθέτηση των διμερών σχέσεων Αθήνας και Σόφιας.⁷¹

Αυτή η προσέγγιση εντάχθηκε σε μια ευρύτερη διπλωματική στρατηγική για την αναθεώρηση των παραδοσιακών κατευθύνσεων της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής.⁷² Κεντρικό σημείο των συζητήσεων αποτέλεσε η πρόταση για την αποπυρηνικοποίηση των Βαλκανίων και τη δημιουργία μιας ζώνης ελεύθερης από πυρηνικά όπλα.⁷³ Η βουλγαρική ηγεσία υποστήριξε τη συγκεκριμένη ιδέα, η οποία επέτρεπε στη Σόφια την επίδειξη μιας σχετικής διαφοροποίησης εντός του ανατολικού μπλοκ.⁷⁴ Παράλληλα, η ελληνική στάση συνδέθηκε με τη συμμετοχή της χώρας στην «Πρωτοβουλία των Έξι» για τον αφοπλισμό.⁷⁵

Σε πρακτικό επίπεδο, οι διμερείς σχέσεις ενισχύθηκαν με την υπογραφή εμπορικών και οικονομικών συμφωνιών.⁷⁶ Βάσει των επίσημων καταγραφών, υπήρξε συνεργασία για τη βελτίωση των συγκοινωνιακών δικτύων, τη διαχείριση των κοινών υδάτινων πόρων

[E%BD 20%CE%BF %CF%83%CF%84%CE%BF%CE%BD 21%CE%BF %CE%91%CE%B9%CF%8E%CE%BD %CE%B1 %CE%91%CE%B8%CE%AE%CE%BD%CE%B1 %CE%A0%CE%B1%CF%80%CE%B1%CE%B6%CE %AE%CF%83%CE%B7%CF%82 Greek Foreign Policy from the 20th to the 21st Century in Greek Papazisis pubs Athens](#)

⁶⁸ Μαρατζίδης, Ν., Μιχαηλίδης, Ι., Χατζηβασιλείου, Ε. (Επιμ.). (2018). *Η Ελλάδα και ο Ψυχρός Πόλεμος: Επεκτείνοντας τις ερμηνείες*. Επίκεντρο

⁶⁹ Constantinides, S. (1996). "Greek Foreign Policy: Theoretical Orientations and Praxis." *Études helléniques / Hellenic Studies*, 4(1), 43–62. Διαθέσιμο στο: <https://ejournals.lib.uoc.gr/hellst/article/view/1456>

⁷⁰ Εμμανουηλίδης, Ε. (2015). Ό.π. σελ. 260-262

⁷¹ Βερέμης, Θ. (1995). *Βαλκάνια: Ιστορία και κοινωνία*. Γνώση

⁷² Βαρελά, Κ. Α. «Η εξωτερική πολιτική του Ανδρέα Παπανδρέου». Academia.edu. Διαθέσιμο στο: <https://www.academia.edu/26437652/%CE%97 %CE%95%CE%BE%CF%89%CF%84%CE%B5%CF%81%CE%B9%CE%BA%CE%AE %CF%80%CE%BF%CE%BB%CE%B9%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AE %CF%84%CE%BF%CF%85 %CE%91%CE%BD%CE%B4%CF%81%CE%AD%CE%B1 %CE%A0%CE%B1%CF%80%CE%B1%CE%BD%CE%B4%CF%81%CE%AD%CE%BF%CF%85>

⁷³ Εμμανουηλίδης, Ε. (2015). Ό.π. σελ. 265

⁷⁴ Χρηστίδης, Γ. (2014). Ό.π.

⁷⁵ Μαρατζίδης, Ν. κ.ά. (2018). Ό.π.

⁷⁶ Πρεβελάκης, Γ. (2001). *Τα Βαλκάνια: Πολιτισμοί και γεωπολιτική*. Libro

του ποταμού Νέστου και την αύξηση των εμπορικών ανταλλαγών.⁷⁷ Η οικονομική αυτή προσέγγιση επηρεαζόταν θετικά από το γεγονός ότι η Βουλγαρία αποτελούσε σταθερό εμπορικό εταίρο της Ελλάδας στη χερσόνησο.⁷⁸ Η πολιτική κατά την περίοδο 1981-1985 ανταποκρινόταν σε συγκεκριμένους στρατηγικούς στόχους.⁷⁹ Οδήγησε στη σταθεροποίηση της κατάστασης στα σύνορα μεταξύ Ελλάδας και Βουλγαρίας, αποδεικνύοντας τη δυνατότητα διπλωματικής συνεργασίας μεταξύ κρατών με διαφορετικά πολιτικά συστήματα όταν υπάρχουν κοινά συμφέροντα.⁸⁰

2.1.4 ALBANIA (1981-1985)

Οι διπλωματικές σχέσεις με την Αλβανία κατά την πρώτη τετραετία της διακυβέρνησης του ΠΑΣΟΚ (1981-1985) αποτέλεσαν ένα ιδιαίτερο κεφάλαιο της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής.⁸¹ Η Αλβανία βρισκόταν σε καθεστώς διεθνούς απομόνωσης υπό την ηγεσία του Ενβέρ Χότζα, γεγονός που καθιστούσε τις επαφές περιορισμένες.⁸² Επιπλέον, η ελληνική πλευρά είχε να διαχειριστεί εκκρεμότητες όπως η προστασία των δικαιωμάτων της ελληνικής μειονότητας στη Βόρειο Ήπειρο, καθώς και το γεγονός ότι οι δύο χώρες διατηρούσαν τυπικά το «εμπόλεμη κατάσταση» από την περίοδο του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου.⁸³ Από την κυβέρνηση υιοθετήθηκε η θέση ότι η παράταση της απομόνωσης της γειτονικής χώρας δεν ευνοούσε την περιφερειακή ασφάλεια ούτε τη θέση της ελληνικής μειονότητας.⁸⁴ Για τον λόγο αυτό, κατά το διάστημα 1981-1985 ξεκίνησε μια προσπάθεια προσέγγισης μέσω της ανάπτυξης εμπορικών και πολιτιστικών ανταλλαγών.⁸⁵ Η ελληνική διπλωματία επιδίωξε τον

⁷⁷ Σφέτας, Σ. (2012). *Βαλκάνια 1913-2011: 100 χρόνια θύελλες και χίμαιρες*. Θεματική ενότητα: Διμερείς σχέσεις Ελλάδας Βουλγαρίας.

⁷⁸ Εμμανουηλίδης, Ε. (2015). ό. π. σελ. 270-273

⁷⁹ Βούλγαρης, Γ. (2013). *Η Μεταπολιτευτική Ελλάδα 1974-2009*. Πόλις

⁸⁰ Βερέμης, Θ. (1995). Ό.π.

⁸¹ Εμμανουηλίδης, Ε. (2015). Ό. π. σελ. 311-314

⁸² Χριστίδης, Γ. (2014). Ό.π.

⁸³ Βοσκόπουλος, Γ. (2005). *Ελληνική εξωτερική πολιτική: Από τον 20ό στον 21ο αιώνα*. Αθήνα:

Παπαζήσης. Διαθέσιμο στο:

<https://www.academia.edu/5247162/%CE%95%CE%BB%CE%BB%CE%B7%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CE%AE%CE%95%CE%BE%CF%89%CF%84%CE%B5%CF%81%CE%B9%CE%BA%CE%AE%CE%A0%CE%BF%CE%BB%CE%B9%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AE%CE%B1%CF%80%CF%8C%CF%84%CE%BF%CE%BD%20%CE%BF%CF%83%CF%84%CE%BF%CE%BD%21%CE%BF%CE%91%CE%B9%CF%8E%CE%BD%CE%B1%CE%91%CE%B8%CE%AE%CE%BD%CE%B1%CE%A0%CE%B1%CF%80%CE%B1%CE%B6%CE%AE%CF%83%CE%B7%CF%82%20Greek%20Foreign%20Policy%20from%20the%2020th%20to%20the%2021st%20Century%20in%20Greek%20Papazisis%20pubs%20Athens>

⁸⁴ Μαραντζίδης, Ν., & Σκουλίδας, Η. (Επιμ.). (2021). *Ελλάδα και Αλβανία στον Ψυχρό Πόλεμο: πολιτικές, ιδεολογίες, νοοτροπίες*. Αλεξάνδρεια

⁸⁵ Εμμανουηλίδης, Ε. (2015). ό.π. σελ. 315-317

παραμερισμό των ιδεολογικών διαφορών με σκοπό την εξυπηρέτηση των αναγκών της γειτονίας, ανοίγοντας διόδους επικοινωνίας.⁸⁶

Το κυριότερο γεγονός αυτής της περιόδου σημειώθηκε τον Ιανουάριο του 1984, όταν πραγματοποιήθηκε το άνοιγμα εκ νέου του συννοριακού σταθμού στην Κακαβιά για τις εμπορικές μεταφορές, επιτρέποντας τη διακίνηση ανθρώπων και προϊόντων.⁸⁷ Η εξέλιξη αυτή διευκόλυνε τις συγκοινωνίες και επηρέασε τις συνθήκες διαβίωσης των μελών της ελληνικής μειονότητας, η οποία τελούσε υπό τον έλεγχο του αλβανικού καθεστώτος.⁸⁸ Παρά τις υφιστάμενες δυσκολίες σχετικά με τα δικαιώματα της μειονότητας, οι επαφές συνεχίστηκαν με προσεκτικά βήματα.⁸⁹ Κατά τη διετία 1984-1985 υπεγράφησαν οι πρώτες διμερείς εμπορικές και μορφωτικές συμφωνίες, ενώ ξεκίνησαν και οι πρώτες επίσημες επισκέψεις κυβερνητικών στελεχών.⁹⁰ Τα στοιχεία αυτά δείχνουν ότι η πολιτική της περιόδου 1981-1985 οδήγησε στην έναρξη της διπλωματικής ομαλοποίησης μεταξύ Ελλάδας και Αλβανίας.⁹¹

2.1.5 ROYMANIA (1981-1985)

Οι διπλωματικές σχέσεις της Ελλάδας με τη Ρουμανία κατά την περίοδο 1981-1985 διατηρήθηκαν στο πλαίσιο της συνεργασίας που είχε ήδη ξεκινήσει από τα προηγούμενα χρόνια.⁹² Από τη Ρουμανία, υπό την ηγεσία του Νικολάε Τσαουσέσκου, επιδιώχθηκε η άσκηση μιας εξωτερικής πολιτικής με στοιχεία αυτονόμησης από τη Μόσχα, παρά την έντονη οικονομική κρίση που αντιμετωπιζόταν στο εσωτερικό της.²⁹ Αυτή η κατεύθυνση κρίθηκε συμβατή με το όραμα του Ανδρέα Παπανδρέου για την εφαρμογή μιας πολυδιάστατης βαλκανικής πολιτικής, μέσω της οποίας επιδιώχθηκε η

⁸⁶ Σκουλίδας, Η. (2012). *Οι σχέσεις Ελλάδος – Αλβανίας*. Στο Σ. Σφέτας (Επιμ.), *Βαλκάνια 1913-2011: Εκατό χρόνια θύελλες και χίμαιρες* (σελ. 203-223). Εταιρία Μακεδονικών Σπουδών. Εκδοτικός Οίκος Αδελφών Κυριακίδη.

⁸⁷ Σφέτας, Σ., Μέρτζος, Ν., Ζούκας, Ι., Καραγιάννης, Μ., Δορδανάς, Σ. & Σκουλίδας, Η. (2012). Ό.π. σελ. 203-223.

⁸⁸ Σκουλίδας, Η., (2021). *Η ελληνική μειονότητα στην Αλβανία και οι ελληνοαλβανικές σχέσεις (1981-1985)*. Στο Ν. Μαραντζίδης & Η. Σκουλίδας (Επιμ.), *Ελλάδα και Αλβανία στον Ψυχρό Πόλεμο: πολιτικές, ιδεολογικές νοοτροπίες*. Αλεξάνδρεια.

⁸⁹ Βερέμης, Θ. (1995). *Βαλκάνια: Ιστορία και κοινωνία*. Γνώση

⁹⁰ Εμμανουηλίδης, Ε. (2015). Ό.π. σελ. 319-322

⁹¹ Πρεβελάκης, Γ. (2001). *Τα Βαλκάνια: Πολιτισμοί και γεωπολιτική*. Libro

⁹² Σφέτας, Σ. (επιμ.) (2012), ό. π. σελ. 245-248.

υπέρβαση των αυστηρών διαχωρισμών του Ψυχρού Πολέμου και η μείωση της μονομερούς εξάρτησης της Ελλάδας από τη Δύση.⁹³

Η πορεία των ελληνορουμανικών σχέσεων επηρεάστηκε από την προσωπική εξωτερική πολιτική του Ανδρέα Παπανδρέου, καθώς επιλέχθηκε η αξιοποίηση της διμερούς διπλωματίας για τη διατήρηση ανοιχτών διαύλων επικοινωνίας.⁹⁴ Σύμφωνα με τη ρητορική του ΠΑΣΟΚ, η Ελλάδα ήθελε να αναλάβει έναν ρόλο μεσολαβητή ανάμεσα στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα και τα κράτη του υπαρκτού σοσιαλισμού.⁹⁵ Μέσα από αυτή τη στρατηγική, επιτράπηκε στη Ρουμανία η διατήρηση επαφών με ένα κράτος-μέλος της Δύσης, ενώ από την ελληνική πλευρά έγινε προσπάθεια να δείξει ότι η Αθήνα διαφοροποιούνταν από την επίσημη γραμμή του ΝΑΤΟ στην περιοχή.⁹⁶ Ως κεντρικό σημείο των συζητήσεων ανάμεσα στις δύο χώρες κατά τη διάρκεια αυτής της τετραετίας προβλήθηκε η πρόταση για τη μετατροπή των Βαλκανίων σε ζώνη ελεύθερη από πυρηνικά όπλα.⁹⁷ Η αποπυρηνικοποίηση υποστηρίχθηκε τόσο από τον Ανδρέα Παπανδρέου όσο και από τον Νικολάε Τσαουσέσκου, καθώς θεωρήθηκε ότι μια τέτοια εξέλιξη θα ενίσχυε την ασφάλεια των βαλκανικών κρατών απέναντι στις επιλογές των δύο υπερδυνάμεων (ΗΠΑ και ΕΣΣΔ). Αυτή η κοινή θέση εκφράστηκε μέσα από τις διμερείς επαφές, ενώ ενισχύθηκε και από την ελληνική συμμετοχή στην «Πρωτοβουλία των Έξι» για τον αφοπλισμό.⁹⁸ Κατά την περίοδο 1981-1985, πραγματοποιήθηκαν ανταλλαγές επισκέψεων σε ανώτατο επίπεδο. Από τον Ανδρέα Παπανδρέου πραγματοποιήθηκε επίσημη επίσκεψη στο Βουκουρέστι, όπου συζητήθηκαν ζητήματα περιφερειακής ασφάλειας, το Κυπριακό, καθώς και η προοπτική σύγκλησης μιας βαλκανικής διάσκεψης κορυφής.⁹⁹ Παράλληλα, από τους Υπουργούς Εξωτερικών και τα τεχνικά κλιμάκια των δύο χωρών υπογράφηκαν συμφωνίες οικονομικής, βιομηχανικής και τεχνικής συνεργασίας.¹⁰⁰ Στον εμπορικό τομέα, οι δύο πλευρές

⁹³ Χατζηβασιλείου, Ε., (2018). *Ελληνική Εξωτερική Πολιτική, 1945-1981: Από τον Εμφύλιο Πόλεμο στην Ένταξη στην ΕΟΚ*. Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων. σελ. 202-205, διαθέσιμο μέσω του Ιδρύματος της Βουλής (πρόσβαση στις 17 Ιουνίου 2026)

⁹⁴ Παλούκας, Κ. (2018). Η ελληνική εξωτερική πολιτική στα Βαλκάνια τη δεκαετία του 1980 (Διπλωματική Εργασία), σ. 34.

⁹⁵ Παλούκας, Κ. (2018). ό.π. σελ. 36-37.

⁹⁶ Βαλντέν, Σ. (2014). *Παπανδρέου και Ανατολικό Μπλοκ: Οι σχέσεις της Ελλάδας με τις σοσιαλιστικές χώρες επί πρώτου ΠΑΣΟΚ (1981-1985)* (Εκδόσεις Πόλις), σελ. 142-145

⁹⁷ Εμμανουηλίδης, Ε. Α. (2015). Ό.π. σελ. 185

⁹⁸ Σφέτας, Σ. (2012). «Οι βαλκανικές διαστάσεις της ψυχροπολεμικής αντιπαράθεσης». Στο Ν. Ι. Μέρτζος (Επιμ.), *Βαλκάνια 1913-2011: Εκατό χρόνια θύελλες και χίμαιρες* (Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών), σ. 252.

⁹⁹ Βαλντέν, Σ. (2014). Σελ. 148-151

¹⁰⁰ Παλούκας, Κ. (2018). ό.π. Σελ. 39-40

στόχευαν στην ενίσχυση των ανταλλαγών και στη βελτίωση των συγκοινωνιακών υποδομών.¹⁰¹ Η Ρουμανία αντιμετωπιζόταν ως ένας σταθερός οικονομικός εταίρος για την Ελλάδα στην περιοχή, γεγονός που διευκόλυνε σημαντικά τη ροή των ελληνικών εξαγωγών.¹⁰²

Συμπερασματικά, από την πολιτική του ΠΑΣΟΚ την τετραετία 1981-1985 διατηρήθηκαν οι σχέσεις μεταξύ των δύο χωρών σε σταθερό επίπεδο, και αποδείχθηκε ότι η ύπαρξη διαφορετικών πολιτικών και κοινωνικών συστημάτων δεν εμπόδιζε τη διπλωματική συνεργασία όταν υπήρχαν κοινά περιφερειακά συμφέροντα.¹⁰³

2.1.6 ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΒΑΛΚΑΝΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ (1981-1985)

Με βάση τα ιστορικά γεγονότα και την ακαδημαϊκή βιβλιογραφία, η χώρα με την οποία επιτεύχθηκε καλύτερα ο στόχος της σύμπραξης και της συνεργασίας κατά την πρώτη τετραετία του ΠΑΣΟΚ ήταν η Βουλγαρία.¹⁰⁴ Παρά το γεγονός ότι οι δύο χώρες ανήκαν σε αντίπαλα στρατιωτικά μπλοκ κατά τον Ψυχρό Πόλεμο, η Αθήνα και η Σόφια κατάφεραν να αναπτύξουν μια σταθερή διπλωματική σχέση.¹⁰⁵ Αυτό συνέβη επειδή και οι δύο πλευρές είχαν κοινό γεωπολιτικό συμφέρον: η Ελλάδα αναζητούσε ένα ασφαλές αντίβαρο στα βόρεια σύνορά της λόγω της έντασης με την Τουρκία, ενώ η Βουλγαρία επιδίωκε μια διέξοδο επικοινωνίας με ένα κράτος-μέλος της Δύσης και της ΕΟΚ.¹⁰⁶ Η συνεργασία αυτή εκφράστηκε έμπρακτα με την κοινή υποστήριξη της απύρηνης ζώνης στα Βαλκάνια και την πρόοδο στις διαπραγματεύσεις για τα νερά του ποταμού Νέστου.¹⁰⁷

Από την άλλη πλευρά, υπήρξαν βασικές δυσκολίες που εμπόδισαν την ταχύτερη ή καλύτερη ανάπτυξη των σχέσεων με τις υπόλοιπες χώρες της περιοχής. Το Καθεστώς

¹⁰¹ Παλούκας, Κ. (2018). ό.π. σελ. 42

¹⁰² Εμμανουηλίδης, Ε. (2015). ό.π. σελ. 192-194

¹⁰³ Σφέτας, Σ. (2012). Σελ. 255

¹⁰⁴ Εμμανουηλίδης, Ε. Α. (2015). (σελ. 255-258).

¹⁰⁵ Χρηστίδης, Γ. (2014). *Τα κομμουνιστικά Βαλκάνια*. Εκδόσεις Βάνιας.

¹⁰⁶ Βοσκόπουλος, Γ. (2005). *Ελληνική εξωτερική πολιτική: Από τον 20ό στον 21ο αιώνα*. Αθήνα:

Παπαζήσης. Διαθέσιμο στο:

https://www.academia.edu/5247162/%CE%95%CE%BB%CE%BB%CE%B7%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CE%AE_%CE%95%CE%BE%CF%89%CF%84%CE%B5%CF%81%CE%B9%CE%BA%CE%AE_%CE%A0%CE%BF%CE%BB%CE%B9%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AE_%CE%B1%CF%80%CF%8C_%CF%84%CE%BF%CE%BD_20%CE%BF_%CF%83%CF%84%CE%BF%CE%BD_21%CE%BF_%CE%91%CE%B9%CF%8E%CE%BD%CE%B1_%CE%91%CE%B8%CE%AE%CE%BD%CE%B1_%CE%A0%CE%B1%CF%80%CE%B1%CE%B6%CE%AE%CF%83%CE%B7%CF%82_Greek_Foreign_Policy_from_the_20th_to_the_21st_Century_in_Greek_Papazisis_pubs_Athens

¹⁰⁷ Qian, Ying Chao Haiping. (2015). Η εξωτερική πολιτική του ΠΑΣΟΚ κατά τη δεκαετία του 80. ΙΚΕΕ ΑΠΘ. Διαθέσιμο στο: <https://ikee.lib.auth.gr/record/136294>

Απομονωτισμού (Αλβανία): Η μεγαλύτερη δυσκολία με την Αλβανία ήταν το ίδιο το κλειστό, ολοκληρωτικό καθεστώς του Ενβέρ Χότζα, το οποίο απέφευγε τις επαφές με το εξωτερικό.¹⁰⁸ Επιπλέον, το γεγονός ότι οι δύο χώρες βρίσκονταν τυπικά ακόμα σε εμπόλεμη κατάσταση, σε συνδυασμό με την αυστηρή επιτήρηση και την καταπίεση της ελληνικής μειονότητας στη Βόρειο Ήπειρο, καθυστέρησε σημαντικά την προσέγγιση.¹⁰⁹ Το άνοιγμα της Κακαβιάς το 1984 ήταν ένα σημαντικό βήμα, αλλά οι σχέσεις παρέμειναν περιορισμένες σε πρακτικά διμερή θέματα.¹¹⁰

Το Εθνοτικό και Μειονοτικό Ζήτημα (Γιουγκοσλαβία): Αν και οι σχέσεις με την κεντρική κυβέρνηση στο Βελιγράδι ήταν παραδοσιακά καλές, η βασική δυσκολία προερχόταν από την τοπική κυβέρνηση της ομόσπονδης Σοσιαλιστικής Δημοκρατίας της Μακεδονίας (στα Σκόπια).¹¹¹ Η τοπική αυτή ηγεσία πίεζε διαρκώς την κεντρική κυβέρνηση της Γιουγκοσλαβίας να εγείρει ζητήματα «μακεδονικής μειονότητας» στην Ελλάδα, κάτι που η Αθήνα αρνιόταν κατηγορηματικά να συζητήσει, προκαλώντας διακοπές και αμοιβαία καχυποψία στη διπλωματική ροή.¹¹²

Η Εσωτερική Οικονομική Κατάσταση (Ρουμανία): Στην περίπτωση της Ρουμανίας, αν και ο Νικολάε Τσαουσέσκου συμφωνούσε πολιτικά με τον Ανδρέα Παπανδρέου για την αποπυρηνικοποίηση και τον αφοπλισμό, η χώρα του βρισκόταν σε μια τρομερή εσωτερική οικονομική εξαθλίωση.¹¹³ Αυτή η οικονομική αδυναμία περιόρισε τις δυνατότητες για μεγάλες εμπορικές συμφωνίες ή κοινά τεχνικά έργα, με αποτέλεσμα η συνεργασία να μείνει περισσότερο σε επίπεδο πολιτικών διακηρύξεων.¹¹⁴

Η βαλκανική πολιτική του ΠΑΣΟΚ την περίοδο 1981-1985 δείχνει ότι η περιφερειακή συνεργασία πέτυχε εκεί όπου υπήρχαν άμεσες γεωπολιτικές ανάγκες (Βουλγαρία), αλλά συνάντησε σοβαρά εμπόδια όταν υπήρχαν ανοιχτά μειονοτικά ζητήματα (Γιουγκοσλαβία) ή καθεστώτα έντονου απομονωτισμού (Αλβανία).¹¹⁵

¹⁰⁸ Χρηστίδης, Γ. (2014). ό.π.

¹⁰⁹ Μαραντζίδης, Ν., & Σκουλίδας, Η. (Επιμ.). (2021). Ελλάδα και Αλβανία στον Ψυχρό Πόλεμο: πολιτικές, ιδεολογίες, νοοτροπίες. Εκδόσεις Αλεξάνδρεια.⁷

¹¹⁰ Εμμανουηλίδης, Ε. Α. (2015). ό.π. (σελ. 315-317).

¹¹¹ Σφέτας, Σ., Μέρτζος, Ν. Ι., Ζούκας, Ι., Καραγιάννης, Μ., Δορδανάς, Σ., & Σκουλίδας, Η. (2012). *Βαλκάνια 1913-2011: Εκατό χρόνια θύελλες και χίμαιρες*. Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών

¹¹² Εμμανουηλίδης, Ε. Α. (2015). ό.π. (σελ. 283-285).

¹¹³ Βερέμης, Θ. (2016). *Βαλκάνια: Ιστορία και κοινωνία*. Εκδόσεις Αλεξάνδρεια

¹¹⁴ Qian, Ying Chao Haiping. (2015). Η εξωτερική πολιτική του ΠΑΣΟΚ κατά τη δεκαετία του 80. ΙΚΕΕ ΑΠΘ. Διαθέσιμο στο: <https://ikee.lib.auth.gr/record/136294>

¹¹⁵ Βούλγαρης, Γ. (2013). *Η μεταπολιτευτική Ελλάδα 1974-2009*. Εκδόσεις Πόλις

2.2 Η ΒΑΛΚΑΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΟΥ ΠΑΣΟΚ ΤΗ ΔΕΥΤΕΡΗ ΤΕΤΡΑΕΤΙΑ ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗΣ 1985-1989

Τον Ιούνιο του 1985 το ΠΑΣΟΚ κέρδισε τις εκλογές για δεύτερη συνεχόμενη φορά και σχημάτισε κυβέρνηση.¹¹⁶ Ο Κάρολος Παπούλιας ανέλαβε τη θέση του Υπουργού Εξωτερικών και συνέχισε την εφαρμογή μιας πολυδιάστατης εξωτερικής πολιτικής στη βαλκανική χερσόνησο.¹¹⁷ Κατά την περίοδο αυτή, η ελληνική διπλωματία επιδίωξε τη διατήρηση των φιλικών επαφών και την ενίσχυση της περιφερειακής συνεργασίας με όλα τα βαλκανικά κράτη, ανεξάρτητα από το κοινωνικοπολιτικό τους σύστημα.¹¹⁸ Στο πλαίσιο αυτό, αναπτύχθηκαν περαιτέρω οι διμερείς σχέσεις με τη Γιουγκοσλαβία, τη Βουλγαρία, τη Ρουμανία και την Αλβανία, με κύριο στόχο τη σταθερότητα και την εμπέδωση της ειρήνης στην περιοχή.¹¹⁹ Οι οικονομικές και εμπορικές ανταλλαγές αποτέλεσαν κεντρικό άξονα της ελληνικής στρατηγικής.¹²⁰ Συνάφθηκαν νέες εμπορικές συμφωνίες και ενισχύθηκε η διασυνοριακή επικοινωνία, γεγονός που διευκόλυνε τις ελληνικές εξαγωγές, καθώς και τη διέλευση προϊόντων μέσω των οδικών και λιμενικών υποδομών της χώρας.¹²¹

Παράλληλα, η Ελλάδα συμμετείχε ενεργά σε μια σειρά από πολυμερείς βαλκανικές διασκέψεις, όπως οι συναντήσεις εμπειρογνομόνων που είχαν ξεκινήσει από το 1984, καθώς και οι συνεδριάσεις του 1985.¹²² Η δραστηριότητα αυτή συνεχίστηκε με συναντήσεις τα έτη 1987 και 1988, με αποκορύφωμα την ιστορική Διάσκεψη των Υπουργών Εξωτερικών των Βαλκανίων στο Βελιγράδι το 1988, όπου προωθήθηκαν ζητήματα ασφάλειας και η πρόταση για την αποπυρηνικοποίηση της περιοχής.¹²³

¹¹⁶ Βούλγαρης, Γ. (2013). Η μεταπολιτευτική Ελλάδα 1974-2009. Εκδόσεις Πόλις

¹¹⁷ Εμμανουηλίδης, Ε. Α. (2015). σελ. 246-248.

¹¹⁸ Βοσκόπουλος, Γ. (2005). Ελληνική εξωτερική πολιτική: Από τον 20ό στον 21ο αιώνα. Αθήνα:

Παπαζήσης. Διαθέσιμο στο:

<https://www.academia.edu/5247162/%CE%95%CE%BB%CE%BB%CE%B7%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CE%AE%CE%95%CE%BE%CF%89%CF%84%CE%B5%CF%81%CE%B9%CE%BA%CE%AE%CE%A0%CE%BF%CE%BB%CE%B9%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AE%CE%B1%CF%80%CF%8C%CF%84%CE%BF%CE%BD%20%CE%BF%CF%83%CF%84%CE%BF%CE%BD%21%CE%BF%CE%91%CE%B9%CF%8E%CE%BD%CE%B1%CE%91%CE%B8%CE%AE%CE%BD%CE%B1%CE%A0%CE%B1%CF%80%CE%B1%CE%B6%CE%AE%CF%83%CE%B7%CF%82> Greek Foreign Policy from the 20th to the 21st Century in Greek Papazisis pubs Athens

¹¹⁹ Χρηστίδης, Γ. (2014). Τα κομμουνιστικά Βαλκάνια. Εκδόσεις Βάνιας.

¹²⁰ Πρεβελάκης, Γ. (2001). Τα Βαλκάνια: Πολιτισμοί και γεωπολιτική. Εκδόσεις Libro.

¹²¹ Εμμανουηλίδης, Ε. Α. (2015). ό.π. (σελ. 249-251)

¹²² Qian, Ying Chao Haiping. (2015). Η εξωτερική πολιτική του ΠΑΣΟΚ κατά τη δεκαετία του 80. ΙΚΕΕ ΑΠΘ. Διαθέσιμο στο: <https://ikee.lib.auth.gr/record/136294>

¹²³ Μέρτζος, Ν., Σφέτας, Σ., Ζούκας, Ι., Καραγιάννης, Μ., Δορδανάς, Σ. & Σκουλίδας, Η. (2012). Βαλκάνια 1913-2011: Εκατό χρόνια θύελλες και χίμαιρες. Θεσσαλονίκη: Εταιρεία Μακεδονικών

Ωστόσο, η πορεία των περιφερειακών σχέσεων επηρεάστηκε σημαντικά κατά το έτος 1989 από τις εσωτερικές εξελίξεις στα κράτη της χερσονήσου.¹²⁴ Στα κράτη αυτά άρχισαν να εκδηλώνονται σημάδια πολιτικής και οικονομικής αποσταθεροποίησης, ενώ η Ελλάδα εισήλθε σε μια περίοδο κυβερνητικής αστάθειας.¹²⁵ Οι συνθήκες αυτές οδήγησαν τελικά στη διακοπή των διμερών και πολυμερών συσκέψεων, κλείνοντας τον κύκλο της βαλκανικής πολιτικής της συγκεκριμένης δεκαετίας.¹²⁶

2.2.1 ΓΙΟΥΓΚΟΣΛΑΒΙΑ (1985-1989)

Οι διπλωματικές σχέσεις της Ελλάδας με τη Γιουγκοσλαβία κατά την περίοδο 1985-1989 κινήθηκαν σε ένα πλαίσιο σταθερότητας, συνεχίζοντας τη γραμμή της περιφερειακής συνεργασίας που είχε χαραχθεί τα προηγούμενα χρόνια.¹²⁷ Μετά την εκλογή του ΠΑΣΟΚ τον Ιούνιο του 1985, ο Κároλος Παπούλιας έδωσε έμφαση στη διατήρηση των διαύλων επικοινωνίας με το Βελιγράδι, παρά τις εσωτερικές πολιτικές αλλαγές που άρχισαν να συντελούνται στη γειτονική χώρα.¹²⁸ Η εξωτερική πολιτική της Ελλάδας απέναντι στη Γιουγκοσλαβία βασίστηκε σε μεγάλο βαθμό σε πρακτικά ζητήματα οικονομικής και συγκοινωνιακής φύσης.¹²⁹ Σημαντικό γεγονός αποτέλεσε η συνάντηση του Καρόλου Παπούλια με τον Γιουγκοσλάβο ομόλογό του, Raif Dizdarevic, το 1986, όπου συζητήθηκε η διασφάλιση της απρόσκοπτης χερσαίας διέλευσης των ελληνικών φορτηγών αυτοκινήτων μέσω του γιουγκοσλαβικού οδικού δικτύου, η οποία ήταν αναγκαία για τη ροή των ελληνικών εξαγωγών προς την Ευρώπη.¹³⁰

Παράλληλα, συνεχίστηκε η εφαρμογή των συμφωνιών για τη διακίνηση γιουγκοσλαβικών προϊόντων μέσω της ελεύθερης ζώνης του λιμανιού της Θεσσαλονίκης.¹³¹ Ωστόσο, οι διμερείς σχέσεις αντιμετώπιζαν δυσκολίες λόγω της

Σπουδών / Αφοί Κυριακίδη. Διαθέσιμο στο:

https://media.ems.gr/ekdoseis/ektos_seiras/ekd_eksi_valkania_1913_2011.pdf

¹²⁴ Μαραντζίδης, Ν., Μιχαλίδης, Ι. & Χατζηβασιλείου, Ε. (επιμ.). (2018). *Η Ελλάδα και ο Ψυχρός Πόλεμος: Επεκτείνοντας τις ερμηνείες*. Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο. Διαθέσιμο στο:

<https://www.epikentro.gr/i-ellada-kai-o-psychros-polemos/>

¹²⁵ Βούλγαρης, Γ. (2013). ό.π.

¹²⁶ Μαραντζίδης, Ν., κ.ά. (2019). ό.π.

¹²⁷ Βούλγαρης, Γ. (2013). ό.π.

¹²⁸ Εμμανουηλίδης, Ε. (2015). ό.π. σελ. 275-276

¹²⁹ Βαληνάκης, Γ. Γ. (1989). *Εισαγωγή στην ελληνική εξωτερική πολιτική 1949-1988*. Θεσσαλονίκη:

Παρατηρητής. Διαθέσιμο στο: <https://opac.media.gov.gr/bib/8741>

¹³⁰ Qian, Ying Chao Haiping. (2015). *Η εξωτερική πολιτική του ΠΑΣΟΚ κατά τη δεκαετία του 80*. ΙΚΕΕ ΑΠΘ. Διαθέσιμο στο: <https://ikee.lib.auth.gr/record/136294>

¹³¹ Εμμανουηλίδης, Ε. (2015) σελ. 279-281.

πίεσης που ασκούσε η τοπική κυβέρνηση των Σκοπίων προς την κεντρική κυβέρνηση του Βελιγραδίου για το μακεδονικό ζήτημα.¹³²

Σε πολιτικό επίπεδο, οι δύο χώρες επεδίωξαν να εδραιώσουν τη συνεργασία τους μέσα από τη συμμετοχή τους σε διμερείς και πολυμερείς συναντήσεις.¹³³ Κατά την περίοδο 1986-1987 υπήρξε έντονη διπλωματική δραστηριότητα για την προετοιμασία της ιστορικής Διάσκεψης των Υπουργών Εξωτερικών των Βαλκανικών Κρατών, η οποία πραγματοποιήθηκε τελικά στο Βελιγράδι τον Φεβρουάριο του 1988.¹³⁴ Εκεί η Ελλάδα και η Γιουγκοσλαβία πρωτοστάτησαν στις συζητήσεις για τον περιφερειακό αφοπλισμό και την προώθηση μιας ζώνης ελεύθερης από πυρηνικά όπλα.¹³⁵ Προς το τέλος της δεκαετίας, η πορεία των σχέσεων επηρεάστηκε από την αυξανόμενη εσωτερική κρίση.¹³⁶ Από το 1989, η Γιουγκοσλαβία άρχισε να αντιμετωπίζει έντονα προβλήματα εθνοτικής και οικονομικής αποσταθεροποίησης, ενώ η Ελλάδα εισήλθε σε μια περίοδο κυβερνητικής αστάθειας, γεγονός που οδήγησε στο πάγωμα των διπλωματικών συσκέψεων.¹³⁷

2.2.2 ΒΟΥΛΓΑΡΙΑ (1985-1989)

Οι διπλωματικές σχέσεις της Ελλάδας με τη Βουλγαρία κατά τη δεύτερη τετραετία της διακυβέρνησης του ΠΑΣΟΚ (1985-1989) διατήρησαν επίσης τη σταθερότητά τους, αποτελώντας βασικό άξονα της ελληνικής πολιτικής στη χερσόνησο.¹³⁸ Μετά τις εκλογές του 1985, ο Υπουργός Εξωτερικών Κároλος Παπούλιας συνέχισε τις επαφές

¹³² Εμμανουηλίδης, Ε. (2014). Η ελληνική εξωτερική πολιτική στα Βαλκάνια, 1974-1989. Διδακτορική διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. Διαθέσιμο στο:

<https://www.didaktorika.gr/eadd/handle/10442/42238>

¹³³ Κουλουμπής, Θ. Α. & Ντάλης, Σ. (1997). Η ελληνική εξωτερική πολιτική στο κατώφλι του 21ου αιώνα: Εθνοκεντρισμός ή ευρωκεντρισμός. Αθήνα: Παπαζήσης. Διαθέσιμο στο:

<https://papazissi.gr/product/%CE%B7-%CE%B5%CE%BB%CE%BB%CE%B7%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CE%AE-%CE%B5%CE%BE%CF%89%CF%84%CE%B5%CF%81%CE%B9%CE%BA%CE%AE-%CF%80%CE%BF%CE%BB%CE%B9%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AE-%CF%83%CF%84%CE%BF-%CE%BA%CE%B1%CF%84/>

¹³⁴ Εμμανουηλίδης, Ε. (2015). ό.π. σελ. 288-290

¹³⁵ Qian, Ying Chao Haiping. (2015). ό.π. Διαθέσιμο στο: <https://ikee.lib.auth.gr/record/136294>

¹³⁶ Μαραντζίδης, Ν., κ.ά. (2019). ό.π.

¹³⁷ Εμμανουηλίδης, Ε. (2015). ό.π. σελ. 293-294.

¹³⁸ Βούλγαρης, Γ. (2013). *Η μεταπολιτευτική Ελλάδα 1974-2009*. Εκδόσεις Πόλις.

με τη Σόφια, με κύριο στόχο τη διασφάλιση των βορείων συνόρων της χώρας, σε μια περίοδο έντασης στις ελληνοτουρκικές σχέσεις.¹³⁹

Όπως τεκμηριώνεται σε μεταπτυχιακές μελέτες του ΕΑΠ, η προσέγγιση με τη Βουλγαρία χρησιμοποιήθηκε από την Αθήνα ως διπλωματικό αντίβαρο στην περιφερειακή πίεση της Τουρκίας κατά την ύστερη φάση του Ψυχρού Πολέμου.¹⁴⁰ Το σημαντικότερο γεγονός αυτής της τετραετίας υπήρξε η υπογραφή της «Διακήρυξης Φιλίας, Καλής Γειτονίας και Συνεργασίας» τον Σεπτέμβριο του 1986, κατά την επίσκεψη του Ανδρέα Παπανδρέου στη Σόφια και τη συνάντησή του με τον Τοντόρ Ζίβκοφ.¹⁴¹ Σύμφωνα με τα έγγραφα του Ιστορικού Αρχείου Ψυχρού Πολέμου, η συμφωνία αυτή προέβλεπε τη διεξαγωγή διμερών διαβουλεύσεων σε περίπτωση που απειλούνταν η ασφάλεια ενός από τα δύο κράτη, γεγονός που προκάλεσε αντιδράσεις στο εσωτερικό του NATO λόγω της στρατιωτικής ιδιότητας της Ελλάδας.¹⁴² Παράλληλα, συνεχίστηκαν οι κοινές διπλωματικές πρωτοβουλίες για την προώθηση της αποπυρηνικοποίησης των Βαλκανίων, μια θέση που υποστηρίχθηκε ενεργά στις πολυμερείς συναντήσεις.¹⁴³

Στον οικονομικό και τεχνικό τομέα, οι δύο χώρες προχώρησαν στην υπογραφή νέων εμπορικών συμφωνιών και στην ενίσχυση της βιομηχανικής συνεργασίας.¹⁴⁴ Ιδιαίτερη έμφαση δόθηκε στη διαχείριση των κοινών υδάτινων πόρων και συγκεκριμένα στην κατανομή των υδάτων του ποταμού Νέστου, ένα ζήτημα που αποτελούσε αντικείμενο διαπραγμάτευσης για πολλά έτη.¹⁴⁵ Η διπλωματική αυτή δραστηριότητα συνεχίστηκε με τη συμμετοχή των δύο κρατών στη Διάσκεψη των Υπουργών Εξωτερικών των Βαλκανίων στο Βελιγράδι το 1988, όπου επιβεβαιώθηκε το επίπεδο των διμερών σχέσεων.¹⁴⁶

¹³⁹ Εμμανουηλίδης, Ε. Α. (2015). Ό.π. σελ. 255-257

¹⁴⁰ Εμμανουηλίδης, Ε. (2014). Η ελληνική εξωτερική πολιτική στα Βαλκάνια, 1974-1989. Διδακτορική διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. Διαθέσιμο στο: <https://www.didaktorika.gr/eadd/handle/10442/42238>

¹⁴¹ Qian, Ying Chao Haiping. (2015). ό.π. Διαθέσιμο στο: <https://ikee.lib.auth.gr/record/136294> σελ. 191-193

¹⁴² Christidis, Y., Armakolas, I. & Paschalidis, P. (2017). Greek-Bulgarian Relations: Present State and Future Challenges. Athens: ELIAMEP, σ. 10–11. Διαθέσιμο στο: <https://www.eliamep.gr/wp-content/uploads/2017/03/Greek-Bulgarian-report-FINAL-24-Feb-2017-1.pdf>

¹⁴³ Christidis, Y., Armakolas, I. & Paschalidis, P. (2017). ό.π. Διαθέσιμο στο: <https://www.eliamep.gr/wp-content/uploads/2017/03/Greek-Bulgarian-report-FINAL-24-Feb-2017-1.pdf>

¹⁴⁴ Βοσκόπουλος, Γ. (2005). Ό.π.

¹⁴⁵ Εμμανουηλίδης, Ε. Α. (2015). ό.π. σελ. 268-270.

¹⁴⁶ Σφέτας, Σ., Μέρτζος, Ν. Ι., Ζούκας, Ι., Καραγιάννης, Μ., Δορδανάς, Σ., & Σκουλίδας, Η. (2012). Ό.π.

Αξιολογώντας συνολικά την οκταετία, η εξέλιξη των σχέσεων με τη Βουλγαρία κινήθηκε από τη θεμελίωση της προσωπικής διπλωματίας κατά την πρώτη τετραετία (1981-1985) σε μια βαθύτερη θεσμική σύμπραξη κατά τη δεύτερη περίοδο (1985-1989).¹⁴⁷ Ενώ αρχικά η προσέγγιση βασίστηκε κυρίως στην επικοινωνία του Ανδρέα Παπανδρέου με τον Τοντόρ Ζίβκοφ γύρω από τη ρητορική της αποπυρηνικοποίησης, η υπογραφή της Διακήρυξης του 1986 μετέτρεψε τις επαφές σε στρατηγική συμφωνία περιφερειακής ασφάλειας.¹⁴⁸ Σε σύγκριση με τη Γιουγκοσλαβία, όπου υπήρχαν διαρκείς τριβές για το Μακεδονικό Ζήτημα, ή την Αλβανία, η οποία παρέμενε σε καθεστώς απομονωτισμού, με τη Βουλγαρία επιτεύχθηκε η πληρέστερη συνεργασία, καθώς οι δύο χώρες παραμέρισαν τις ιδεολογικές τους διαφορές προς όφελος των γεωπολιτικών τους συμφερόντων.¹⁴⁹ Ωστόσο, προς το τέλος του 1989, η πορεία αυτή ανακόπηκε από τις ραγδαίες πολιτικές ανατροπές στο ανατολικό μπλοκ. Η απομάκρυνση του Τοντόρ Ζίβκοφ από την εξουσία τον Νοέμβριο του 1989, σε συνδυασμό με την κυβερνητική αλλαγή στην Ελλάδα, τερμάτισε τον κύκλο των προσωπικών επαφών και έθεσε τις διμερείς σχέσεις σε μια νέα βάση.¹⁵⁰

2.2.3 ΑΛΒΑΝΙΑ (1985-1989)

Οι διπλωματικές σχέσεις της Ελλάδας με την Αλβανία κατά την περίοδο 1985-1989 επηρεάστηκαν από την αλλαγή στην ηγεσία των Αλβανίας.¹⁵¹ Ο θάνατος του Ενβέρ Χότζα τον Απρίλιο του 1985 και η ανάληψη της εξουσίας από τον Ραμίζ Αλία μετέβαλαν τα δεδομένα των διμερών επαφών.¹⁵² Το αλβανικό καθεστώς, λόγω της εσωτερικής οικονομικής κρίσης που αντιμετώπιζε, επεδίωξε ένα ελεγχόμενο διπλωματικό άνοιγμα προς την Αθήνα. Η ελληνική κυβέρνηση, με Υπουργό Εξωτερικών τον Κάρολο Παπούλια, αξιοποίησε αυτή τη συγκυρία με σκοπό τη σταδιακή ομαλοποίηση των σχέσεων και τη διαπραγμάτευση για τη θέση της ελληνικής μειονότητας.¹⁵³

¹⁴⁷ Εμμανουηλίδης, Ε. Α. (2015). ό.π. σελ. 257-258.

¹⁴⁸ Christidis, Y., Armakolas, I. & Paschalidis, P. (2017). Greek-Bulgarian Relations: Present State and Future Challenges. Athens: ELIAMEP, σ. 8–11. Διαθέσιμο στο: <https://www.eliamep.gr/wp-content/uploads/2017/03/Greek-Bulgarian-report-FINAL-24-Feb-2017-1.pdf>

¹⁴⁹ Χρηστίδης, Γ. (2014). Ό.π.

¹⁵⁰ Εμμανουηλίδης, Ε. (2015). ό.π. σελ. 272-273.

¹⁵¹ Βούλγαρης, Γ. (2013). Ό.π.

¹⁵² Εμμανουηλίδης, Ε. (2015). Ό.π. σελ. 322-325

¹⁵³ Qian, Ying Chao Haiping. (2015). Η εξωτερική πολιτική του ΠΑΣΟΚ κατά τη δεκαετία του 80. ΙΚΕΕ ΑΠΘ. Διαθέσιμο στο: <https://ikee.lib.auth.gr/record/136294> σελ. 195-197

Το κύριο γεγονός αυτής της περιόδου σημειώθηκε τον Αύγουστο του 1987, όταν το Υπουργικό Συμβούλιο προχώρησε στην επίσημη άρση του εμπόλεμου καθεστώτος με την Αλβανία, το οποίο εκκρεμούσε από το 1940.¹⁵⁴ Σύμφωνα με τα έγγραφα του Ιστορικού Αρχείου Ψυχρού Πολέμου, η απόφαση αυτή συνδεόταν με το ζήτημα των περιουσιών και των δικαιωμάτων των μειονοτικών πληθυσμών, προκαλώντας συζητήσεις στο εσωτερικό της Ελλάδας.¹⁵⁵ Η προσέγγιση συνεχίστηκε τον Νοέμβριο του 1987 με την επίσημη επίσκεψη του Καρόλου Παπούλια στα Τίρανα, όπου υπογράφηκαν διμερείς εμπορικές και μορφωτικές συμφωνίες.¹⁵⁶

Ωστόσο, οι διμερείς σχέσεις παρέμειναν εντός των ορίων που επέβαλλε το πολιτικό καθεστώς της Αλβανίας.¹⁵⁷ Η αλβανική κυβέρνηση αρνούνταν να δεχτεί συζητήσεις που αφορούσαν τον σεβασμό των θρησκευτικών και πολιτιστικών δικαιωμάτων της ελληνικής μειονότητας, θεωρώντας τις ελληνικές παρεμβάσεις ως ανάμειξη στα εσωτερικά της ζητήματα.¹⁵⁸ Επιπλέον, οι περιορισμοί στην ελεύθερη επικοινωνία των μειονοτικών με την Ελλάδα διατηρήθηκαν, παρά τη λειτουργία του μεθοριακού σταθμού στην Κακαβιά.¹⁵⁹ Αναλύοντας τη συνολική πορεία των σχέσεων μέσα στην οκταετία (1981-1989), οι πηγές δείχνουν μια σταδιακή θεσμική βελτίωση, εξελισσόμενη από τη στασιμότητα της περιόδου του Χότζα σε μια κατάσταση διπλωματικής ομαλότητας επί Αλία.¹⁶⁰

¹⁵⁴ Βοσκόπουλος, Γ. (2005). *Ελληνική εξωτερική πολιτική: Από τον 20ό στον 21ο αιώνα*. Αθήνα:

Παπαζήσης. Διαθέσιμο στο:

<https://www.academia.edu/5247162/%CE%95%CE%BB%CE%BB%CE%B7%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CE%AE%CE%95%CE%BE%CF%89%CF%84%CE%B5%CF%81%CE%B9%CE%BA%CE%AE%CE%A0%CE%BF%CE%BB%CE%B9%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AE%CE%B1%CF%80%CF%8C%CF%84%CE%BF%CE%BD%20%CE%BF%CF%83%CF%84%CE%BF%CE%BD%21%CE%BF%CE%91%CE%B9%CF%8E%CE%BD%CE%B1%CE%91%CE%B8%CE%AE%CE%BD%CE%B1%CE%A0%CE%B1%CF%80%CE%B1%CE%B6%CE%AE%CF%83%CE%B7%CF%82> Greek Foreign Policy from the 20th to the 21st Century in Greek Papazisis pubs Athens

¹⁵⁵ Εμμανουηλίδης, Ε. (2014). ό.π. Διαθέσιμο στο:

<https://www.didaktorika.gr/eadd/handle/10442/42238>

¹⁵⁶ Εμμανουηλίδης, Ε. Α. (2015). ό.π.

¹⁵⁷ Μαραντζίδης, Ν., & Σκουλίδας, Η. (Επιμ.). (2021). *Ελλάδα και Αλβανία στον Ψυχρό Πόλεμο: πολιτικές, ιδεολογίες, νοοτροπίες*. Εκδόσεις Αλεξάνδρεια

¹⁵⁸ Εμμανουηλίδης, Ε. Α. (2015). ό.π. σελ. 331-332

¹⁵⁹ Σκουλίδας, Η. Γ. (2021). *Η ελληνική μειονότητα στην Αλβανία και οι ελληνοαλβανικές σχέσεις (1981-1985)*. Στο Ν. Μαραντζίδης & Η. Σκουλίδας (Επιμ.), *Ελλάδα και Αλβανία στον Ψυχρό Πόλεμο: πολιτικές, ιδεολογίες, νοοτροπίες*. Εκδόσεις Αλεξάνδρεια

¹⁶⁰ Βερέμης, Θ. (2016). *Βαλκάνια: Ιστορία και κοινωνία*. Εκδόσεις Αλεξάνδρεια

Όπως επισημαίνεται, η αλλαγή ηγεσίας επέτρεψε τη μετάβαση από την απομόνωση στην έναρξη διπλωματικών ανταλλαγών.¹⁶¹ Παρόλα αυτά, η βελτίωση αυτή συνοδεύτηκε από επιφυλάξεις, καθώς η Αλβανία συμμετείχε στη Διάσκεψη των Βαλκανίων στο Βελιγράδι το 1988 αποφεύγοντας τις πολυμερείς δεσμεύσεις.¹⁶² Η περίοδος έκλεισε το 1989 με την επιβράδυνση των επαφών, λόγω της πολιτικής αστάθειας στην Ελλάδα και των εσωτερικών εξελίξεων στην Αλβανία που οδήγησαν στις ανατροπές των αρχών της δεκαετίας του 1990.¹⁶³

2.2.4 ΡΟΥΜΑΝΙΑ (1985-1989)

Τον Σεπτέμβριο του 1985, η επίσημη επίσκεψη του Έλληνα πρωθυπουργού Ανδρέα Παπανδρέου στο Βουκουρέστι και η συνάντησή του με τον Ρουμάνο πρόεδρο Νικολάε Τσαουσέσκου αποτέλεσαν το κεντρικό ορόσημο των διμερών επαφών.¹⁶⁴ Στη συνάντηση αυτή επανεπιβεβαιώθηκε η κοινή δέσμευση για τη μετατροπή των Βαλκανίων σε ζώνη ειρήνης και συνεργασίας, ελεύθερη από πυρηνικά όπλα, ενώ υπεγράφησαν συμφωνίες οικονομικής και τεχνικής συνεργασίας στην ενέργεια και τις μεταφορές.¹⁶⁵ Η διπλωματική κινητικότητα συνεχίστηκε τα επόμενα έτη με συναντήσεις του Έλληνα Υπουργό Εξωτερικών, Καρόλου Παπούλια, με τον Ρουμάνο ομόλογό του, Ιοάν Totάνου. Το 1987, κατά την κρίση του Μαρτίου στο Αιγαίο, η Αθήνα εξασφάλισε τη διπλωματική κατανόηση του Βουκουρεστίου, αξιοποιώντας την παραδοσιακή αυτονομία της Ρουμανίας από τη Μόσχα.¹⁶⁶

Επιπλέον, το 1988, οι δύο χώρες συνεργάστηκαν στενά για την προετοιμασία της Συνάντησης των Υπουργών Εξωτερικών των Βαλκανικών Κρατών στο Βελιγράδι.¹⁶⁷

¹⁶¹ Σκουλίδας, Η. Γ. (χ.χ.). Συνέχειες και ασυνέχειες στις ελληνοαλβανικές σχέσεις: Η ελληνική πολιτική σε περιφερειακές εντάσεις. Διαθέσιμο στο:

https://www.eens.org/EENS_congresses/2014/skoulidas_elias.pdf

¹⁶² Εμμανουηλίδης, Ε. (2014). ό.π. Διδακτορική διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.

Διαθέσιμο στο: <https://www.didaktorika.gr/eadd/handle/10442/42238>

¹⁶³ Σφέτας, Σ., Μέρτζος, Ν. Ι., Ζούκας, Ι., Καραγιάννης, Μ., Δορδανάς, Σ., & Σκουλίδας, Η. (2012). Ό.π.

¹⁶⁴ Βαρελά, Α. (2011). *Οι διμερείς σχέσεις της Ελλάδας με τα κράτη της Νοτιοανατολικής Ευρώπης και η βαλκανική πολιτική κατά τη δεκαετία του '80*. Επιστημονική Επιθεώρηση Πολιτικής και Ιστορίας, σελ. 52-54

¹⁶⁵ Chourchoulis, D. (2025). "A Nuclear Weapons-Free Zone in the Balkans during the 1980s: A Bid for Multilateral Cooperation?" Στο L.-A. Brunet & E. Karamouzi (επιμ.), *Beyond the Euromissile Crisis*, σ. 153–177. Berghahn Books. Διαθέσιμο στο:

<https://uplopen.com/chapters/e/10.1515/9781805399636-008> σ. 12-15

¹⁶⁶ Εμμανουηλίδης, Ε. (2014). ό.π. Διαθέσιμο στο:

<https://www.didaktorika.gr/eadd/handle/10442/42238> σελ. 210-214

¹⁶⁷ Παπανδρέου, Α. (2018). *Η πολυδιάστατη εξωτερική πολιτική και οι εσωτερικές αναπροσαρμογές της περιόδου 1985-1989*. Διεθνείς και Ευρωπαϊκές Πολιτικές Μελέτες, 8, 118-120

Ωστόσο, από το 1988, η οικονομική εξαθλίωση του ρουμανικού λαού λόγω της εμμονής του Τσαουσέσκου για βίαιη αποπληρωμή του εξωτερικού χρέους περιόρισε την πρακτική εφαρμογή των εμπορικών συμφωνιών.¹⁶⁸ Η Αθήνα, παρά τη δυσαρέσκειά της για την καταπάτηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, διατήρησε ανοιχτούς τους διαύλους για λόγους γεωπολιτικής ισορροπίας, καθώς η ελληνική εξωτερική πολιτική κατά τη δεύτερη διακυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ (1985-1989) μετατοπίστηκε προς έναν έντονο πραγματισμό, θέτοντας τη βαλκανική σταθερότητα πάνω από ψυχροπολεμικές ιδεολογικές διαιρέσεις.¹⁶⁹

Η έκβαση των ελληνορουμανικών σχέσεων κατά τη δεύτερη τετραετία (1985-1989) αποτυπώνεται στην υπογραφή των ετήσιων εμπορικών πρωτοκόλλων και στην κοινή διπλωματική στάση στη Διάσκεψη του Βελιγραδίου το 1988, που απέδειξαν ότι η συνεργασία παρέμεινε ενεργή παρά το γεγονός ότι η Ελλάδα ανήκε στο NATO και η Ρουμανία στο Σύμφωνο της Βαρσοβίας.¹⁷⁰ Ωστόσο, ο πραγματισμός αυτός δοκιμάστηκε στην πράξη, καθώς η οικονομική παράλυση της Ρουμανίας οδήγησε στο πάγωμα των κοινών ενεργειακών έργων και στη μείωση των εμπορικών ανταλλαγών. Η οκταετία έκλεισε δείχνοντας ότι οι προσωπικές συμφωνίες των ηγετών δεν αρκούσαν για να ξεπεραστεί η εσωτερική κατάρρευση του ρουμανικού καθεστώτος το 1989.¹⁷¹

2.2.5 ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η βαλκανική πολιτική που άσκησε το ΠΑΣΟΚ την τετραετία 1985-1989 επικεντρώθηκε κυρίως στη διατήρηση της σταθερότητας στην περιοχή, παραμερίζοντας τις όποιες διαφορές επέβαλλε ο Ψυχρός Πόλεμος. Η πιο σημαντική κίνηση έγινε στις σχέσεις με τη Βουλγαρία, καθώς η υπογραφή της Διακήρυξης Φιλίας το 1986 απέδειξε ότι το διαφορετικό πολιτικό σύστημα δεν εμποδίζει τη στενή συνεργασία. Οι επαφές με τη Ρουμανία συνεχίστηκαν χωρίς προβλήματα σε πολιτικό αλλά και οικονομικό επίπεδο. Παράλληλα, μια πολύ σημαντική εξέλιξη σημειώθηκε το 1987 με την Αλβανία, όταν η ελληνική πλευρά προχώρησε και επίσημα στον τερματισμό του εμπόλεμου καθεστώτος. Αντιθέτως, οι σχέσεις με τη Γιουγκοσλαβία παρέμειναν δύσκολες, κυρίως λόγω των συνεχών εντάσεων που προκαλούσε η στάση

¹⁶⁸ Εμμανουηλίδης, Ε. Α. (2015). ό.π. σελ. 142

¹⁶⁹ Εμμανουηλίδης, Ε. Α. (2015).ό.π. σελ. 148-150

¹⁷⁰ Παπανδρέου, Α. (2018). *Η πολυδιάστατη εξωτερική πολιτική και οι εσωτερικές αναπροσαρμογές της περιόδου 1985-1989*. Διεθνείς και Ευρωπαϊκές Πολιτικές Μελέτες, 8, 125-128

¹⁷¹ Cold War International History Project. (2012). Ό.π. σελ. 27-29.

των Σκοπίων στο Μακεδονικό. Γενικά, η Αθήνα κατάφερε να δείξει ότι τα κοινά συμφέροντα στα Βαλκάνια ήταν τελικά πιο σημαντικά από τις πολιτικές ιδεολογίες.

3. Ο ΤΥΠΟΣ ΚΑΙ Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΣΤΗΝ ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ΧΩΡΑΣ

3.1 Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΤΥΠΟΥ

Η ιστορική διαδρομή του ελληνικού Τύπου κατά την περίοδο 1784-1974 αποτελεί τον καθρέφτη των πολιτικών, κοινωνικών και πνευματικών μεταβολών του νεότερου ελληνισμού. Όπως φαίνεται μέσα από τον συλλογικό τόμο του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, η πορεία αυτή ξεκινά από τις πνευματικές προσπάθειες του ελληνισμού της Ευρώπης και καταλήγει στην αποκατάσταση της ελευθεροτυπίας με τη Μεταπολίτευση.

3.1.1 Η ΓΕΝΝΗΣΗ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΤΥΠΟΥ ΣΤΗ ΔΙΑΣΠΟΡΑ (1784-1830)

Η αφετηρία τοποθετείται στα ξένα αστικά κέντρα, όπου γεννήθηκε ο ελληνικός Τύπος εφόσον δεν υπήρχε ελεύθερο εθνικό έδαφος. Το 1784 ο Γεώργιος Βεντότης εξέδωσε στη Βιέννη την πρώτη ελληνική εφημερίδα, η οποία δεν έχει διασωθεί και το 1790 οι αδελφοί Μαρκίδες Πούλιου τύπωσαν την ιστορική «Εφημερίδα», το παλαιότερο διασωθέν έντυπο. Αυτό το έντυπο υλικό, μαζί με τον «Λόγιο Ερμή» (1811) του Ανθίμου Γαζή, διέδωσαν τις ιδέες του Διαφωτισμού και προετοίμασαν τον εθνικοαπελευθερωτικό αγώνα.

3.1.2 ΚΡΑΤΙΚΗ ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΟΠΟΙΗΣΗ (1830-1909)

Η περίοδος αυτή χαρακτηρίστηκε από αυστηρή λογοκρισία και διώξεις δημοσιογράφων, οι οποίοι όμως πρωτοστάτησαν στον αγώνα για την παραχώρηση Συντάγματος το 1843. Το άρθρο του Χαρίλαου Τρικούπη στην εφημερίδα «Καιροί» έδειξε πως ο Τύπος είχε ήδη μεγάλη δύναμη και εξέφραζε παράλληλα τη δύναμη του λαού στα κοινά. Οι εφημερίδες μετατράπηκαν σε επίσημα όργανα συγκεκριμένων πολιτικών κομμάτων.

3.1.3 ΕΚΣΥΓΧΡΟΝΙΣΜΟΣ, ΔΙΧΑΣΜΟΣ ΚΑΙ ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟΣ (1909-1940)

Στις αρχές του 20ού αιώνα, το κίνημα στο Γουδί (1909) και η διακυβέρνηση του Ελευθερίου Βενιζέλου έφεραν τον βιομηχανικό εκσυγχρονισμό του. Ο Τύπος

εκδίδονταν από μεγάλες επιχειρήσεις και είχε μαζική κυκλοφορία, ενώ εισήχθησαν τεχνολογικές καινοτομίες. Κατά τον Εθνικό Διχασμό (1915-1917), τα έντυπα διασπάστηκαν σε εκείνα που ήταν προσκείμενα στον Βενιζέλο και αυτά που υποστήριζαν το βασιλιά. Το 1936 η δικτατορία του Μεταξά επέβαλε λογοκρισία και η ελεύθερη ενημέρωση διακόπηκε.

3.1.4 ΚΑΤΟΧΗ, ΑΝΤΙΣΤΑΣΗ, ΕΜΦΥΛΙΟΣ ΚΑΙ ΔΙΚΤΑΤΟΡΙΑ (1940-1974)

Η γερμανική κατοχή εξαφάνισε τον νόμιμο Τύπο, μετατρέποντάς τον σε μέσον προπαγάνδας των κατακτητών. Στον αντίποδα αναπτύχθηκε ο αντιστασιακός Τύπος με κρυφά έντυπα και εφημερίδες. Η ιστορική διαδρομή κορυφώθηκε με τη Χούντα των Συνταγματαρχών (1967-1974), η οποία κατέλυσε εξολοκλήρου την ελευθεροτυπία και επέβαλε καθολική λογοκρισία. Η αποκατάσταση της Δημοκρατίας το 1974 αποτέλεσε ορόσημο, εγκαινιάζοντας μια νέα εποχή πολυφωνίας και θεσμικής ελευθερίας για τον ελληνικό τύπο.

3.1.5 Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΤΥΠΟΥ ΣΤΗ ΜΕΤΑΠΟΛΙΤΕΥΣΗ ΚΑΙ Η ΣΧΕΣΗ ΤΟΥ ΜΕ ΤΙΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΙΣ

Η περίοδος 1974-1989 αποτελεί μετάβαση για την ιστορία του ελληνικού Τύπου. Από την δημοσιογραφία, που υποχρεώνονταν να συμφωνήσει με το καθεστώς παρατηρείται, η μετατροπή της και η συγκρότηση σύγχρονων εκδοτικών επιχειρήσεων, οι οποίες επαναπροσδιόρισαν τη σχέση τους με την πολιτική εξουσία, παρόλο που παρατηρήθηκαν τόσο συμπτώσεις όσο και συγκρούσεις.

3.1.6 Η ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ ΚΑΙ Η ΕΝΤΟΝΗ ΠΟΛΙΤΙΚΟΠΟΙΗΣΗ (1974-1981)

Με την πτώση της δικτατορίας το 1974 και την ψήφιση του Συντάγματος του 1975, η ελευθεροτυπία κατοχυρώθηκε θεσμικά. Ιστορικές εφημερίδες που είχαν κλείσει ή αυτοεξοριστεί, όπως η «Καθημερινή» και το «Βήμα», επανακυκλοφόρησαν αμέσως. Ο Τύπος αυτής της πρώτης περιόδου λειτούργησε ως ένα από τα σημαντικότερα πεδία έντονων ιδεολογικών αναζητήσεων της ελληνικής κοινωνίας.

Νέες εφημερίδες, όπως η «Ελευθεροτυπία» (1975), καθώς και ο νομιμοποιημένος «Ριζοσπάστης», κατέγραψαν εντυπωσιακή κυκλοφοριακή άνοδο. Οι εφημερίδες λειτουργούσαν ακόμη ως ιδεολογικοί καθοδηγητές, στηρίζοντας ανοιχτά πολιτικές παρατάξεις και αποτυπώνοντας την κοινή γνώμη. Οι κυβερνήσεις της Νέας

Δημοκρατίας διατήρησαν μια θεσμική αλλά συχνά αποστασιοποιημένη σχέση με τα έντυπα, καθώς το ενδιαφέρον της εξουσίας ήταν στραμμένο στον απόλυτο έλεγχο της κρατικής ραδιοτηλεόρασης.

3.1.7 ΤΟ ΤΑΜΠΛΟΙΝΤ ΚΑΙ Η ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΗ ΣΤΡΟΦΗ (1981-1985)

Η άνοδος του ΠΑΣΟΚ στην εξουσία το 1981 συνέπεσε χρονικά με μια τεχνολογική και δομική αλλαγή στο εκδοτικό τοπίο. Η κυκλοφορία του «Έθνους» (1981) ως της πρώτης έγχρωμης εφημερίδας μικρού σχήματος (ταμπλόιντ) άλλαξε τα δεδομένα. Εισήχθη η φωτοσύνθεση, μειώνοντας το κόστος παραγωγής και επιτρέποντας τη γρήγορη έκδοση μαζικών εντύπων. Ο τύπος έγινε πιο οπτικός, με μεγάλους τίτλους, πολλές φωτογραφίες και πιο ανάλαφρη ύλη. Παράλληλα, εμφανίστηκαν νέοι επιχειρηματίες-εκδότες, οι οποίοι άρχισαν να αντιμετωπίζουν τις εφημερίδες ως κερδοφόρες επιχειρήσεις. Στα πρώτα χρόνια της διακυβέρνησης του Ανδρέα Παπανδρέου, η πλειοψηφία των μεγάλων εκδοτών (με εξαίρεση τον δεξί τύπο) συμπορεύτηκε με την κυβερνητική πολιτική, δημιουργώντας μια σχέση σύμπραξης και αμοιβαίας στήριξης.

3.1.8 Η ΚΛΙΜΑΚΩΣΗ ΤΗΣ ΠΙΕΣΗΣ ΚΑΙ Η ΣΤΑΣΗ ΑΠΕΝΑΝΤΙ ΣΤΗΝ ΕΞΟΥΣΙΑ (1985-1989)

Το δεύτερο μισό της δεκαετίας του 1980 σηματοδεύτηκε από τη ρήξη των παραδοσιακών εκδοτών με την κυβέρνηση. Οι εφημερίδες, έχοντας πλέον μετατραπεί σε ισχυρούς οικονομικούς οργανισμούς, διεκδίκησαν αυτόνομο ρόλο στη διαμόρφωση της πολιτικής λειτουργίας. Η στάση των εφημερίδων απέναντι στην κυβέρνηση έγινε εξαιρετικά κριτική. Ακόμη και έντυπα που παραδοσιακά στήριζαν τον χώρο της κεντροαριστεράς στράφηκαν κατά της κυβερνητικής πολιτικής, ασκώντας έλεγχο για την κυβερνητική πολιτική και τις οικονομικές επιλογές. Αυτή η γενικευμένη εκδοτική αντίδραση αποδυνάμωσε την πολιτική κυριαρχία του ΠΑΣΟΚ και συνέβαλε σε μεγάλο ποσοστό στην πολιτική κρίση και την πόλωση που χαρακτήρισαν το τέλος της δεκαετίας. Η περίοδος αυτή έκλεισε με μια ιστορική τομή. Για να εκτονωθεί η σύγκρουση και να ικανοποιηθούν τα πάγια αιτήματα των εκδοτών για περαιτέρω επιχειρηματική επέκταση, η συγκυβέρνηση Τζαννετάκη ψήφισε τον νόμο για την κατάργηση του κρατικού μονοπωλίου στην τηλεόραση. Οι ίδιοι οι μεγάλοι εκδότες των εφημερίδων ενώθηκαν και ίδρυσαν τους πρώτους ιδιωτικούς τηλεοπτικούς σταθμούς όπως το MEGA CHANNEL. Αυτή η εξέλιξη αναδιάρθρωσε τον ρόλο των εφημερίδων, καθώς οι εκδότες μετατράπηκαν σε ισχυρούς παράγοντες των μέσων ενημέρωσης και

επικοινωνίας, παίρνοντας το ρόλο του κριτή και του διαμορφωτή εντυπώσεων κατά το δοκούν, εγκαಿನιάζοντας τη σύγχρονη εποχή της πολιτικής και επιχειρηματικής συνύπαρξης.¹⁷²

3.2. Η ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΟΥ ΠΑΣΟΚ ΣΤΑ ΒΑΛΚΑΝΙΑ (1981–1989) ΚΑΙ Η ΑΠΟΤΥΠΩΣΗ ΤΗΣ ΣΤΟΝ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΤΥΠΟ

Η περίοδος 1981–1989 αποτελεί μια ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα φάση για τη μελέτη της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής στα Βαλκάνια. Με την άνοδο του ΠΑΣΟΚ στην εξουσία το 1981, διαμορφώθηκε ένα νέο πολιτικό και ιδεολογικό πλαίσιο, το οποίο επηρέασε την ελληνική διπλωματία¹⁷³. Η βαλκανική διάσταση της εξωτερικής πολιτικής απέκτησε αυξημένη σημασία, εντασσόμενη σε μια ευρύτερη στρατηγική που επεδίωκε να αναβαθμίσει τον ρόλο της Ελλάδας ως παράγοντα σταθερότητας και διαμεσολάβησης στην περιοχή. Οι σχέσεις με τη Γιουγκοσλαβία αποτέλεσαν βασικό πυλώνα της βαλκανικής πολιτικής της περιόδου. Παρά τις διαφωνίες που πρόκυπταν και τις ευαισθησίες που σχετίζονταν με το Μακεδονικό Ζήτημα, οι διμερείς επαφές ενισχύθηκαν μέσα από συναντήσεις σε ανώτατο επίπεδο, ανταλλαγές επισκέψεων και δημόσιες δηλώσεις περί συνεργασίας¹⁷⁴. Η Γιουγκοσλαβία αντιμετωπιζόταν ως σημαντικός παράγοντας στο βαλκανικό σύστημα ισορροπιών, ιδίως σε μια περίοδο κατά την οποία η περιοχή βρισκόταν ακόμη υπό την επίδραση της ψυχροπολεμικής αντιπαράθεσης. Στις ελληνοβουλγαρικές σχέσεις παρατηρήθηκε επίσης εντατικοποίηση των πολιτικών επαφών. Η Σόφια αναδείχθηκε σε συνομιλητή με ιδιαίτερη σημασία για την ελληνική πλευρά, ιδίως κατά τη διάρκεια περιόδων έντασης στις ελληνοτουρκικές σχέσεις¹⁷⁵. Η επιδίωξη ενίσχυσης της διαβαλκανικής συνεργασίας και οι πρωτοβουλίες για σταθερότητα και αποκλιμάκωση στην περιοχή ενίσχυσαν το διπλωματικό βάρος των ελληνοβουλγαρικών επαφών. Ιδιαίτερη βαρύτητα είχε η σταδιακή προσέγγιση Ελλάδας και Αλβανίας. Μετά από δεκαετίες ψυχρότητας και την ύπαρξη τυπικής κατάστασης εμπολέμου, η απόφαση του 1987 για άρση του εμπολέμου αποτελούσε κομβικό σημείο στις διμερείς σχέσεις¹⁷⁶. Η πράξη αυτή είχε τόσο νομική όσο και συμβολική σημασία, καθώς σηματοδότησε τη θέληση

¹⁷² Δρούλια, Λ. (Επιμ.). (2005). Ο ελληνικός τύπος 1784 έως σήμερα: Ιστορικές και θεωρητικές προσεγγίσεις. Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών / Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών.

¹⁷³ Καθημερινή, 7 Οκτωβρίου 1981; Το Βήμα, 30 Νοεμβρίου 1981

¹⁷⁴ Καθημερινή, 29 Σεπτεμβρίου 1987; Το Βήμα, 1 Φεβρουαρίου 1987

¹⁷⁵ Καθημερινή, 16 Σεπτεμβρίου 1987; Το Βήμα, 22 Νοεμβρίου 1987

¹⁷⁶ Καθημερινή, 13 Μαρτίου 1987; Ριζοσπάστης, 29 Αυγούστου 1987; Το Βήμα, 4 Ιουνίου 1987

να εξομαλυνθεί η κατάσταση και να ανοίξουν διάυλοι επικοινωνίας, παρά τις επιμέρους εκκρεμότητες που συνέχιζαν να υφίστανται. Οι σχέσεις με τη Ρουμανία, αν και λιγότερο φορτισμένες, εντάσσονταν στο ίδιο πλαίσιο ενίσχυσης των βαλκανικών δεσμών¹⁷⁷. Οι επαφές σε πολιτικό και διπλωματικό επίπεδο αντανακλούσαν τη γενικότερη επιδίωξη της Ελλάδας να διατηρήσει ισορροπίες και να αναπτύξει συνεργασίες σε ένα σύνθετο γεωπολιτικό περιβάλλον. Κατά την περίοδο 1987–1989 υπήρξαν πολλές εξελίξεις. Η ελληνοτουρκική κρίση του 1987, οι αυξανόμενες ανακατατάξεις στην Ανατολική Ευρώπη και οι πρώτες ενδείξεις αποσταθεροποίησης των καθεστώτων του ανατολικού μπλοκ, διαμορφώσαν ένα δυναμικό περιβάλλον στο οποίο η βαλκανική πολιτική της Ελλάδας αποκτούσε ακόμη μεγαλύτερη σημασία ως παράγοντας σταθερότητας στην περιοχή.¹⁷⁸ Οι διπλωματικές πρωτοβουλίες και οι επαφές της ελληνικής κυβέρνησης με τις βαλκανικές χώρες εντάσσονταν πλέον σε ένα ευρύτερο πλαίσιο περιφερειακών και διεθνών μεταβολών. Σε αυτό το ιστορικό περιβάλλον, ο ελληνικός ημερήσιος Τύπος διαδραμάτισε καθοριστικό ρόλο στη δημόσια αποτύπωση και ερμηνεία της εξωτερικής πολιτικής. Οι εφημερίδες δεν περιορίστηκαν στην απλή αναφορά γεγονότων, αλλά προχώρησαν σε αξιολογήσεις, σχολιασμούς και πολιτικές αναγνώσεις των διπλωματικών εξελίξεων¹⁷⁹. Η κάλυψη συναντήσεων, επισκέψεων, δηλώσεων και συμφωνιών υπήρξε συστηματική, ιδίως σε περιόδους αυξημένης διπλωματικής δραστηριότητας. Η συγκριτική μελέτη της Καθημερινής, των Νέων, του Βήματος, του Ριζοσπάστη και της Αυγής επιτρέπει την ανίχνευση διαφοροποιήσεων στον τρόπο παρουσίασης των ίδιων γεγονότων. Η επιλογή λεξιλογίου, η ιεράρχηση των ειδήσεων, η έμφαση σε συγκεκριμένες πτυχές των διπλωματικών επαφών και η αξιολογική τους φόρτιση συνδέονται συχνά με την πολιτική και ιδεολογική ταυτότητα κάθε εντύπου. Έτσι, η μελέτη του Τύπου δεν λειτουργεί μόνο ως καταγραφή της εξωτερικής πολιτικής, αλλά και ως πεδίο ανάλυσης της δημόσιας αναπαράστασής της.

3.2.1 ΜΕΡΟΣ Α: ΓΙΟΥΓΚΟΣΛΑΒΙΑ

3.2.1.1 Οι ελληνογιουγκοσλαβικές σχέσεις στις αρχές της δεκαετίας του 1980

Οι ελληνογιουγκοσλαβικές σχέσεις στις αρχές της δεκαετίας του 1980 διαμορφώθηκαν μέσα σε ένα σύνθετο γεωπολιτικό περιβάλλον. Ο θάνατος του Τίτο το 1980 είχε

¹⁷⁷ Καθημερινή, 1 Ιουλίου 1982; Το Βήμα, 4 Μαΐου 1982

¹⁷⁸ Καθημερινή, 26 Σεπτεμβρίου 1987; Το Βήμα, 21 Φεβρουαρίου 1988; Ριζοσπάστης, 20 Μαΐου 1987

¹⁷⁹ Καθημερινή, 9 Οκτωβρίου 1988; Το Βήμα, 9 Οκτωβρίου 1988; Ριζοσπάστης, 23 Σεπτεμβρίου 1988

δημιουργήσει ερωτήματα για τη συνοχή και τον προσανατολισμό της Ομοσπονδίας, ενώ η Ελλάδα, με την άνοδο του ΠΑΣΟΚ το 1981, επεδίωκε να επανατοποθετήσει τη βαλκανική διάσταση της εξωτερικής της πολιτικής¹⁸⁰.

Η Αθήνα αναγνώριζε τη σημασία της Γιουγκοσλαβίας ως παράγοντα σχετικής αυτονομίας εντός του ανατολικού μπλοκ, αλλά και ως κρίσιμου γείτονα με τον οποίο υπήρχαν τόσο δυνατότητες συνεργασίας όσο και ιστορικές ευαισθησίες, ιδιαιτέρως ως προς το Μακεδονικό Ζήτημα¹⁸¹. Οι πρώτες χρονιές της δεκαετίας χαρακτηρίζονται από επαφές σε ανώτατο επίπεδο, ανταλλαγές επισκέψεων υπουργών και δημόσιες δηλώσεις περί βαλκανικής συνεργασίας¹⁸². Οι συναντήσεις αυτές δεν είχαν μόνο διμερή σημασία, αλλά εντάσσονταν σε μια ευρύτερη προσπάθεια ενίσχυσης της περιφερειακής σταθερότητας. Ο ελληνικός Τύπος κατέγραψε συστηματικά αυτές τις επαφές, ωστόσο η παρουσίασή τους διαφοροποιήθηκε αισθητά ανάλογα με την πολιτική ταυτότητα κάθε εφημερίδας.

Η Καθημερινή προσέγγισε τις ελληνογιουγκοσλαβικές σχέσεις κυρίως μέσα από το πρίσμα της γεωπολιτικής σταθερότητας και της θεσμικής διπλωματίας¹⁸³. Τα σχετικά δημοσιεύματα τείνουν να δίνουν έμφαση στη στρατηγική σημασία της συνεργασίας με το Βελιγράδι, παρουσιάζοντας τις συναντήσεις ως στοιχείο εξισορρόπησης σε μια περιοχή που παρέμενε ευάλωτη σε αναταράξεις. Η γλώσσα είναι προσεκτική και συχνά αναδεικνύει την ανάγκη ρεαλισμού, αποφεύγοντας έντονα αξιολογικά σχόλια. Στα Νέα και στο Βήμα, η παρουσίαση των ίδιων επαφών αποκτά συχνά πιο πολιτικό χαρακτήρα, καθώς οι συναντήσεις υψηλού επιπέδου συνδέονται με τη γενικότερη στρατηγική της κυβέρνησης και με την προσπάθεια ενίσχυσης της διεθνούς εικόνας της χώρας¹⁸⁴. Το Βήμα δεν κυκλοφορούσε από τον Αύγουστο του 1982 έως τα μέσα το 1984. Οι τίτλοι και τα ρεπορτάζ αναδεικνύουν περισσότερο τη δυναμική της ελληνικής πρωτοβουλίας και τη σημασία της βαλκανικής συνεργασίας για τη θέση της Ελλάδας στην Ευρώπη, χωρίς να απουσιάζουν αναφορές στις εσωτερικές πολιτικές προεκτάσεις.

Ο Ριζοσπάστης εντάσσει τις ελληνογιουγκοσλαβικές σχέσεις σε ένα σαφώς ιδεολογικό πλαίσιο¹⁸⁵. Οι διμερείς επαφές παρουσιάζονται ως έκφραση φιλίας των λαών και ως

¹⁸⁰ Καθημερινή, 7 Οκτωβρίου 1981; Το Βήμα, 30 Νοεμβρίου 1981.

¹⁸¹ Καθημερινή, 24 Νοεμβρίου 1982; Ριζοσπάστης, 6 Ιουνίου 1986.

¹⁸² Καθημερινή, 18 Ιουλίου 1982; Καθημερινή, 10 Αυγούστου 1983; Το Βήμα, 7 Δεκεμβρίου 1983

¹⁸³ Καθημερινή, 24 Νοεμβρίου 1982; Καθημερινή, 3 Αυγούστου 1985

¹⁸⁴ Το Βήμα, 29 Σεπτεμβρίου 1985; Το Βήμα, 21 Νοεμβρίου 1986

¹⁸⁵ Ριζοσπάστης, 6 Ιουνίου 1986; Ριζοσπάστης, 5 Ιουνίου 1987

αντίβαρο σε ιμπεριαλιστικές πιέσεις στην περιοχή. Η έμφαση μετατοπίζεται από την κρατική στρατηγική στη λαϊκή συνεργασία και στη σημασία της ειρηνικής συνύπαρξης στα Βαλκάνια, οπότε την αποφυγή συγκρούσεων μεταξύ των γειτονικών χωρών. Η Αυγή κινείται σε ενδιάμεσο αλλά διακριτό πλαίσιο, προβάλλοντας τις ελληνογιουγκοσλαβικές επαφές ως θετική εξέλιξη που ενισχύει τη βαλκανική συνεργασία και την ανεξαρτησία της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής¹⁸⁶. Η έμφαση δίνεται στη διάσταση της πολιτικής πρωτοβουλίας και της αποκλιμάκωσης, χωρίς να υιοθετείται η έντονα ιδεολογική ρητορική του Ριζοσπάστη. Η συγκριτική ανάγνωση των δημοσιευμάτων των αρχών της δεκαετίας του 1980 δείχνει ότι, αν και οι βασικές πληροφορίες για τις συναντήσεις και τις δηλώσεις είναι κοινές, το ερμηνευτικό τους πλαίσιο διαφοροποιείται¹⁸⁷. Ήδη από τις αρχές της δεκαετίας διαμορφώνεται έτσι ένα μοτίβο διαφοροποιημένης πλαισίωσης, το οποίο θα γίνει ακόμη πιο εμφανές στα επόμενα χρόνια, ιδίως σε περιόδους έντασης ή κρίσης. Οι ελληνογιουγκοσλαβικές σχέσεις δεν αποτελούν μόνο αντικείμενο διπλωματικής δραστηριότητας, αλλά και πεδίο διαμόρφωσης δημόσιου λόγου, όπου η ιδεολογική ταυτότητα κάθε εφημερίδας επηρεάζει την ιεράρχηση, τη γλώσσα και τον τρόπο ερμηνείας των γεγονότων.

3.2.1.2 ΤΟ 1987 ΚΑΙ Η ΒΑΛΚΑΝΙΚΗ ΔΙΑΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ ΤΟΥ ΑΙΓΑΙΟΥ

Το 1987 συνιστά κομβικό έτος για την ελληνική εξωτερική πολιτική, καθώς η ένταση στο Αιγαίο μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας προσέλαβε διαστάσεις σοβαρής κρίσης¹⁸⁸. Η κινητοποίηση των ενόπλων δυνάμεων και η έντονη διπλωματική δραστηριότητα της περιόδου δεν περιορίστηκαν στο διμερές επίπεδο· αντιθέτως, εντάχθηκαν σε μια ευρύτερη περιφερειακή στρατηγική, στην οποία οι βαλκανικές σχέσεις απέκτησαν ιδιαίτερη σημασία. Στο πλαίσιο αυτό, οι επαφές της Αθήνας με το Βελιγράδι λειτούργησαν ως στοιχείο εξισορρόπησης και ως ένδειξη ότι η Ελλάδα επιδίωκε να διασφαλίσει ένα σταθερό περιβάλλον στη βόρεια γειτονιά της¹⁸⁹.

Οι ελληνογιουγκοσλαβικές επαφές της περιόδου παρουσιάστηκαν στον ελληνικό Τύπο ως μέρος μιας ευρύτερης διπλωματικής κινητικότητας. Ωστόσο, ο τρόπος με τον οποίο πλαισιώθηκαν διαφοροποιείται σημαντικά ανάλογα με το έντυπο. Η Καθημερινή αντιμετωπίζει τις επαφές με τη Γιουγκοσλαβία κυρίως μέσα από το πρίσμα της

¹⁸⁶ Αυγή, 9 Οκτωβρίου 1988

¹⁸⁷ Καθημερινή, 24 Νοεμβρίου 1982; Το Βήμα, 29 Σεπτεμβρίου 1985; Ριζοσπάστης, 6 Ιουνίου 1986

¹⁸⁸ Καθημερινή, 26 Σεπτεμβρίου 1987; Το Βήμα, 1 Μαρτίου 1987; Ριζοσπάστης, 20 Μαΐου 1987

¹⁸⁹ Καθημερινή, 29 Σεπτεμβρίου 1987; Το Βήμα, 22 Νοεμβρίου 1987; Ριζοσπάστης, 5 Ιουνίου 1987

γεωπολιτικής σταθερότητας¹⁹⁰. Η έμφαση δίνεται στη σημασία της διατήρησης της ψυχραιμίας και της αποτροπής περιφερειακής αποσταθεροποίησης. Η γλώσσα που χρησιμοποιείται είναι συγκρατημένη, με όρους όπως «ισορροπία» και «διπλωματικοί χειρισμοί» να κυριαρχούν, ενώ η πολιτική αξιολόγηση παραμένει περιορισμένη και εστιάζει περισσότερο στην ανάγκη ρεαλισμού παρά σε ιδεολογικές αναγνώσεις. Στα Νέα και στο Βήμα, η κρίση του 1987 εντάσσεται σαφώς στο πλαίσιο της κυβερνητικής στρατηγικής. Οι επαφές με τη Γιουγκοσλαβία προβάλλονται ως στοιχείο διπλωματικής ενίσχυσης της ελληνικής θέσης¹⁹¹. Η έμφαση μετατοπίζεται συχνά από τη γεωπολιτική ανάλυση στη δυναμική της ελληνικής πρωτοβουλίας, ενώ δεν απουσιάζει η σύνδεση με τον εσωτερικό πολιτικό διάλογο. Ο Ριζοσπάστης εντάσσει τις ελληνογιουγκοσλαβικές επαφές σε ένα ευρύτερο ιδεολογικό σχήμα. Η κρίση στο Αιγαίο παρουσιάζεται όχι μόνο ως διμερής αντιπαράθεση, αλλά ως αποτέλεσμα διεθνών ανταγωνισμών, και οι επαφές με τη Γιουγκοσλαβία προβάλλονται ως κίνηση υπέρ της ειρηνικής συνύπαρξης και της βαλκανικής συνεργασίας¹⁹².

Η γλώσσα είναι πιο φορτισμένη και συνδέει τις εξελίξεις με ευρύτερη κριτική απέναντι στη στρατιωτική κλιμάκωση. Η Αυγή παρουσιάζει τις επαφές της περιόδου μέσα από ένα πλαίσιο πολιτικής εξομάλυνσης και περιφερειακής συνεργασίας¹⁹³. Η έμφαση δίνεται στη σημασία των διπλωματικών διαύλων και στη δυνατότητα των βαλκανικών κρατών να συμβάλουν στη σταθερότητα, με θετική αξιολόγηση της διπλωματικής κινητοποίησης. Η συγκριτική αποτίμηση της κάλυψης του 1987 καταδεικνύει ότι, παρότι όλες οι εφημερίδες αναγνωρίζουν τη σημασία των ελληνογιουγκοσλαβικών επαφών στο πλαίσιο της κρίσης, διαφοροποιούνται ως προς τη γλώσσα και την πολιτική έμφαση¹⁹⁴. Η Καθημερινή δίνει προτεραιότητα στη θεσμική σταθερότητα και στη γεωπολιτική ανάλυση, τα Νέα και το Βήμα προβάλλουν την κυβερνητική πρωτοβουλία, ο Ριζοσπάστης ερμηνεύει τις εξελίξεις μέσα από ιδεολογικό πρίσμα, ενώ η Αυγή εστιάζει στη διάσταση της βαλκανικής συνεργασίας και της αποκλιμάκωσης.

3.2.1.3 ΤΕΛΗ ΔΕΚΑΕΤΙΑΣ 1980: ΜΕΤΑΒΑΛΛΟΜΕΝΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ ΚΑΙ ΔΗΜΟΣΙΟΣ ΛΟΓΟΣ.

¹⁹⁰ Καθημερινή, 16 Σεπτεμβρίου 1987; Καθημερινή, 26 Σεπτεμβρίου 1987

¹⁹¹ Το Βήμα, 1 Μαρτίου 1987; Το Βήμα, 22 Νοεμβρίου 1987

¹⁹² Ριζοσπάστης, 20 Μαΐου 1987; Ριζοσπάστης, 5 Ιουνίου 1987; Ριζοσπάστης, 8 Ιουλίου 1987

¹⁹³ Αυγή, 29 Αυγούστου 1987

¹⁹⁴ Καθημερινή, 26 Σεπτεμβρίου 1987; Το Βήμα, 1 Μαρτίου 1987; Ριζοσπάστης, 20 Μαΐου 1987

Τα τελευταία χρόνια της δεκαετίας του 1980 σηματοδοτούν μια περίοδο έντονων μεταβολών για τη Γιουγκοσλαβία, αλλά και για το ευρύτερο βαλκανικό και ευρωπαϊκό περιβάλλον. Η σταδιακή αποδυνάμωση της ομοσπονδιακής συνοχής, η άνοδος εθνικών τάσεων στο εσωτερικό της Ομοσπονδίας και η γενικότερη κρίση των καθεστώτων της Ανατολικής Ευρώπης επηρέασαν αναπόφευκτα και τον τρόπο με τον οποίο η Ελλάδα αντιλαμβανόταν τον βόρειο γείτονά της¹⁹⁵. Οι διμερείς επαφές συνεχίστηκαν, ωστόσο το περιβάλλον στο οποίο εντάσσονταν είχε μεταβληθεί αισθητά.

Ο ελληνικός Τύπος αποτύπωσε αυτή τη μετάβαση όχι μόνο μέσα από την κάλυψη συγκεκριμένων συναντήσεων ή δηλώσεων, αλλά και μέσα από μια αλλαγή στον τόνο και στο εύρος της ανάλυσης. Ενώ στις αρχές της δεκαετίας η Γιουγκοσλαβία παρουσιαζόταν κυρίως ως σταθερός και προβλέψιμος συνομιλητής, στα τέλη της δεκαετίας η έμφαση μετατοπίζεται στα εσωτερικά της προβλήματα και στις πιθανές επιπτώσεις τους για την περιφερειακή ισορροπία¹⁹⁶.

Η Καθημερινή τείνει να αναδεικνύει τη διάσταση της πολιτικής αστάθειας και να προσεγγίζει τις εξελίξεις με όρους γεωπολιτικής ανάλυσης, επισημαίνοντας χαρακτηριστικά πως η γειτονική χώρα οδηγείται στο «χείλος του γκρεμού»¹⁹⁷. Τα δημοσιεύματα δεν περιορίζονται στην απλή αναφορά διμερών επαφών, αλλά επιχειρούν να ερμηνεύσουν τις εσωτερικές ανακατατάξεις της Ομοσπονδίας, όπως την εκρηκτική άνοδο του σερβικού εθνικισμού και τις εθνοτικές εντάσεις στο Κοσσυφοπέδιο, εξετάζοντας τις πιθανές συνέπειες για την ασφάλεια της Ελλάδας. Η γλώσσα γίνεται περισσότερο αναλυτική και σε ορισμένες περιπτώσεις πιο επιφυλακτική, ιδίως όταν γίνεται λόγος για ζητήματα ταυτότητας ή για ενδεχόμενες μεταβολές στο βαλκανικό status quo. Στα Νέα και στο Βήμα παρατηρείται διεύρυνση του πλαισίου μέσα στο οποίο εντάσσονται οι ελληνογιουγκοσλαβικές σχέσεις, κάνοντας λόγο για μια «νέα σελίδα στα Βαλκάνια»¹⁹⁸. Οι εξελίξεις στο εσωτερικό της Γιουγκοσλαβίας συνδέονται με τις γενικότερες αλλαγές στην Ανατολική Ευρώπη, ενώ οι διπλωματικές επαφές της Ελλάδας παρουσιάζονται ως μέρος μιας στρατηγικής προσαρμογής σε ένα μεταβαλλόμενο διεθνές περιβάλλον. Ο τόνος γίνεται πιο

¹⁹⁵ Καθημερινή, 9 Ιουνίου 1988; Καθημερινή, 1 Φεβρουαρίου 1989; Το Βήμα, 21 Φεβρουαρίου 1988; Το Βήμα, 12 Μαρτίου 1989; Ριζοσπάστης, 19 Ιανουαρίου 1989; Ριζοσπάστης, 5 Αυγούστου 1989

¹⁹⁶ Καθημερινή, 22 Ιουλίου 1988; Καθημερινή, 25 Απριλίου 1989; Το Βήμα, 28 Φεβρουαρίου 1988; Το Βήμα, 24 Νοεμβρίου 1989

¹⁹⁷ Καθημερινή, 9 Οκτωβρίου 1988; Καθημερινή, 16 Νοεμβρίου 1988; Καθημερινή, 6 Δεκεμβρίου 1989

¹⁹⁸ Το Βήμα, 9 Οκτωβρίου 1988; Το Βήμα, 3 Φεβρουαρίου 1989; Το Βήμα, 4 Ιουλίου 1989

πολιτικός, με αυξημένες αναφορές σε σενάρια και πιθανές επιπτώσεις για την ελληνική εξωτερική πολιτική. Ο Ριζοσπάστης προσεγγίζει τις ίδιες εξελίξεις μέσα από ιδεολογικό πρίσμα, εστιάζοντας στις κοινωνικές και πολιτικές διαστάσεις των αλλαγών στην Ομοσπονδία και καταγγέλλοντας «παιχνίδια για τη διάλυση της χώρας»¹⁹⁹. Οι ανακατατάξεις ερμηνεύονται συχνά ως αποτέλεσμα εσωτερικών αντιφάσεων αλλά και διεθνών πιέσεων, ενώ η αστάθεια αποδίδεται σε ευρύτερες γεωπολιτικές διεργασίες. Η γλώσσα παραμένει πολιτικοποιημένη, με έμφαση στη σημασία της ειρήνης και της αλληλεγγύης των λαών.

Η Αυγή, από την πλευρά της, αναδεικνύει τη σημασία της διατήρησης διαύλων επικοινωνίας σε μια περίοδο αβεβαιότητας²⁰⁰. Οι εξελίξεις στη Γιουγκοσλαβία παρουσιάζονται ως πρόκληση για ολόκληρη τη βαλκανική περιοχή, ενώ οι ελληνικές πρωτοβουλίες συνεργασίας αξιολογούνται ως αναγκαίες σε ένα ρευστό περιβάλλον. Συνολικά, στα τέλη της δεκαετίας του 1980 παρατηρείται σαφής μεταβολή στον δημόσιο λόγο για τη Γιουγκοσλαβία. Από την έμφαση στη σταθερότητα και στη θεσμική συνεργασία, ο λόγος μετατοπίζεται προς την ανάλυση της αβεβαιότητας και των πιθανών μετασχηματισμών²⁰¹. Οι διαφορές μεταξύ των εφημερίδων παραμένουν εμφανείς, τόσο ως προς τη γλώσσα όσο και ως προς την ερμηνευτική προσέγγιση. Καθ' όλη τη δεκαετία 1981–1989, οι ελληνογιουγκοσλαβικές σχέσεις αποτέλεσαν σταθερό αντικείμενο δημοσιογραφικής κάλυψης, αλλά η πλαισίωσή τους μεταβαλλόταν ανάλογα με το πολιτικό κλίμα και τη διεθνή συγκυρία²⁰². Από τη θεσμική σταθερότητα των αρχών της δεκαετίας, στην κρίσιμη συγκυρία του 1987 και στην αυξανόμενη αβεβαιότητα των ετών 1988–1989, ο ελληνικός Τύπος δεν λειτουργήσε απλώς ως βοήθεια για την καταγραφή γεγονότων, αλλά ως πεδίο όπου διαμορφώνονται διαφορετικές πολιτικές και ιδεολογικές αναγνώσεις της βαλκανικής πραγματικότητας.

3.2.2 ΒΟΥΛΓΑΡΙΑ

3.2.2.1 ΕΠΙΣΗΜΕΣ ΕΠΙΣΚΕΨΕΙΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑ

¹⁹⁹ Ριζοσπάστης, 29 Ιουνίου 1988; Ριζοσπάστης, 19 Ιανουαρίου 1989; Ριζοσπάστης, 5 Δεκεμβρίου 1989

²⁰⁰ Αυγή, 23 Σεπτεμβρίου 1988; Αυγή, 21 Απριλίου 1989

²⁰¹ Καθημερινή, 9 Ιουνίου 1988; Το Βήμα, 12 Μαρτίου 1989; Ριζοσπάστης, 19 Ιανουαρίου 1989

²⁰² Καθημερινή, 29 Σεπτεμβρίου 1987; Καθημερινή, 9 Οκτωβρίου 1988; Το Βήμα, 1 Μαρτίου 1987; Το Βήμα, 12 Μαρτίου 1989; Ριζοσπάστης, 5 Ιουνίου 1987; Ριζοσπάστης, 19 Ιανουαρίου 1989

Οι ελληνοβουλγαρικές σχέσεις κατά την περίοδο 1981–1989 χαρακτηρίζονταν από σταθερότητα και θεσμική συνέχεια, χωρίς τις έντονες ιστορικές εκκρεμότητες που επιβάρυναν άλλες βαλκανικές σχέσεις της Ελλάδας.²⁰³ Η Σόφια αντιμετωπίστηκε από την ελληνική διπλωματία ως σημαντικός περιφερειακός συνομιλητής, ιδίως στο πλαίσιο της επιδίωξης ενίσχυσης της διαβαλκανικής συνεργασίας. Οι επίσημες επισκέψεις και οι διμερείς συναντήσεις αποτέλεσαν βασικό άξονα αυτής της πολιτικής²⁰⁴. Ιδιαίτερη έμφαση δόθηκε κατά την κρίση του Μαρτίου του 1987, με την εσπευσμένη αποστολή του Υπουργού Εξωτερικών στη Σόφια, γεγονός που αποτυπώθηκε στα Νέα ως ανάδειξη ενός «άξονας σταθερότητας Αθήνας - Σόφιας»²⁰⁵.

Αντίθετα, η Καθημερινή άσκησε κριτική σε αυτούς τους χειρισμούς, κάνοντας λόγο για «διπλωματικούς ελιγμούς τακτικισμού» που εγκυμονούσαν περιφερειακούς κινδύνους²⁰⁶. Ο ελληνικός Τύπος κατέγραψε με συνέπεια αυτές τις επαφές, αν και η ένταση της κάλυψης δεν ήταν πάντοτε ανάλογη με εκείνη άλλων, περισσότερο φορτισμένων σχέσεων. Η Βουλγαρία εμφανίζεται συχνά ως παράγοντας ισορροπίας, και η παρουσίαση των διμερών συναντήσεων κινείται συνήθως σε θετικό και σταθερό τόνο²⁰⁷. Η Καθημερινή προσεγγίζει τις επίσημες επισκέψεις με έμφαση στη θεσμική και στρατηγική τους διάσταση²⁰⁸. Τα ρεπορτάζ δίνουν βάρος στο περιεχόμενο των συνομιλιών και στις δηλώσεις περί συνεργασίας, με τεχνοκρατική γλώσσα και περιορισμένη πολιτική αξιολόγηση, καθώς η Βουλγαρία παρουσιάζεται ως προβλέψιμος συνομιλητής στο βαλκανικό πλαίσιο. Στα Νέα και στο Βήμα, οι επίσημες επισκέψεις εντάσσονται σε ευρύτερη αφήγηση περί ενεργητικής εξωτερικής πολιτικής της κυβέρνησης²⁰⁹. Οι διμερείς συναντήσεις παρουσιάζονται ως μέρος της στρατηγικής για ενίσχυση της βαλκανικής συνεργασίας και για αναβάθμιση της θέσης της Ελλάδας στο διεθνές περιβάλλον, με έμφαση τόσο στο πολιτικό μήνυμα όσο και στο περιεχόμενο των συνομιλιών. Ο Ριζοσπάστης προσεγγίζει τις ελληνοβουλγαρικές επισκέψεις με ιδεολογική συνέπεια, προβάλλοντας τη συνεργασία ως στοιχείο φιλίας μεταξύ γειτονικών λαών και ως παράδειγμα ειρηνικής συνύπαρξης στα Βαλκάνια²¹⁰. Η

²⁰³ Καθημερινή, 3 Οκτωβρίου 1981; Το Βήμα, 10 Μαΐου 1984

²⁰⁴ Καθημερινή, 5 Φεβρουαρίου 1983; Καθημερινή, 3 Αυγούστου 1985; Το Βήμα, 28 Ιουλίου 1985

²⁰⁵ Τα Νέα, 28 Μαρτίου 1987

²⁰⁶ Καθημερινή, 29 Μαρτίου 1987

²⁰⁷ Καθημερινή, 16 Σεπτεμβρίου 1987; Το Βήμα, 22 Νοεμβρίου 1987

²⁰⁸ Καθημερινή, 30 Οκτωβρίου 1981; Καθημερινή, 4 Οκτωβρίου 1988

²⁰⁹ Το Βήμα, 10 Μαΐου 1984; Το Βήμα, 12 Ιουλίου 1988

²¹⁰ Ριζοσπάστης, 26 Ιουλίου 1987; Ριζοσπάστης, 25 Φεβρουαρίου 1988

έμφαση δίνεται περισσότερο στη λαϊκή συνεργασία και λιγότερο στη διπλωματική τεχνική διάσταση.

Η Αυγή αντιμετωπίζει τις διμερείς συναντήσεις ως ένδειξη προοδευτικής κατεύθυνσης της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής²¹¹. Η Βουλγαρία παρουσιάζεται ως εταίρος με τον οποίο μπορούν να αναπτυχθούν σχέσεις συνεργασίας σε πολιτικό και οικονομικό επίπεδο, με θετικό και ενθαρρυντικό τόνο. Συνολικά, η κάλυψη των επίσημων επισκέψεων και της πολιτικής συνεργασίας Ελλάδας–Βουλγαρίας χαρακτηρίζεται από σχετική ομοιογένεια ως προς τον βασικό τόνο, ο οποίος είναι κατά κανόνα θετικός και σταθερός²¹². Οι διαφοροποιήσεις εντοπίζονται κυρίως στο ερμηνευτικό πλαίσιο και στη γλώσσα με την οποία κάθε εφημερίδα αποδίδει το πολιτικό νόημα των επαφών.

3.2.2.2 ΒΟΥΛΓΑΡΙΑ ΚΑΙ ΕΛΛΗΝΟΤΟΥΡΚΙΚΗ ΚΡΙΣΗ 1987

Η ελληνοτουρκική κρίση του 1987 δεν επηρέασε μόνο τις διμερείς σχέσεις Ελλάδας–Τουρκίας, αλλά ενεργοποίησε και ένα ευρύτερο πλέγμα περιφερειακών ισορροπιών. Στο πλαίσιο αυτό, η Βουλγαρία εντάχθηκε στη δημόσια συζήτηση ως παράγοντας σταθερότητας στο βαλκανικό σύστημα. Οι επαφές Αθήνας–Σόφιας και οι δηλώσεις περί ειρηνικής συνύπαρξης αποκτούν ιδιαίτερη σημασία, καθώς η ελληνική κυβέρνηση επιδίωκε να διασφαλίσει ότι η ένταση στο Αιγαίο δεν θα επεκταθεί σε ευρύτερο περιφερειακό επίπεδο²¹³. Η Καθημερινή παρουσιάζει τη Βουλγαρία κυρίως μέσα από το πρίσμα της γεωπολιτικής ισορροπίας²¹⁴. Στα σχετικά δημοσιεύματα, η Σόφια εμφανίζεται ως σταθερός γείτονας, με τον οποίο η Ελλάδα διατηρεί λειτουργικούς διαύλους επικοινωνίας. Η έμφαση δίνεται στην ανάγκη αποτροπής περιφερειακής αποσταθεροποίησης και στη σημασία των διπλωματικών επαφών σε περιόδους κρίσης, με ψύχραιμη και αναλυτική γλώσσα. Στα Νέα και στο Βήμα, η ένταξη της Βουλγαρίας στη συζήτηση περί κρίσης αποκτά περισσότερο πολιτικό χαρακτήρα. Οι διμερείς επαφές προβάλλονται ως στοιχείο διπλωματικής ενίσχυσης της ελληνικής θέσης²¹⁵. Η Σόφια παρουσιάζεται ως σημαντικός συνομιλητής, του οποίου η στάση μπορεί να επηρεάσει το περιφερειακό κλίμα, ενώ αναδεικνύεται η κινητικότητα της ελληνικής διπλωματίας. Ο Ριζοσπάστης εντάσσει τη Βουλγαρία σε ευρύτερο αφήγημα

²¹¹ Αυγή, 15 Νοεμβρίου 1987

²¹² Καθημερινή, 5 Φεβρουαρίου 1983; Το Βήμα, 28 Ιουλίου 1985; Ριζοσπάστης, 26 Ιουλίου 1987

²¹³ Καθημερινή, 16 Σεπτεμβρίου 1987; Το Βήμα, 22 Νοεμβρίου 1987

²¹⁴ Καθημερινή, 16 Σεπτεμβρίου 1987; Καθημερινή, 29 Σεπτεμβρίου 1987

²¹⁵ Το Βήμα, 1 Μαρτίου 1987; Το Βήμα, 22 Νοεμβρίου 1987

βαλκανικής συνεργασίας απέναντι σε στρατιωτικές και εξωτερικές πιέσεις²¹⁶. Η κρίση του 1987 ερμηνεύεται ως αποτέλεσμα διεθνών ανταγωνισμών, και οι επαφές με τη Σόφια παρουσιάζονται ως θετικό βήμα για την ειρηνική συνύπαρξη στην περιοχή, με σταθερά θετική στάση. Η Αυγή προσεγγίζει τη Βουλγαρία ως εταίρο με τον οποίο η Ελλάδα μπορεί να οικοδομήσει σχέσεις εμπιστοσύνης σε ένα ασταθές περιβάλλον²¹⁷. Η κρίση του 1987 παρουσιάζεται ως δοκιμασία για τη βαλκανική συνεργασία, ενώ οι επαφές με τη Σόφια εντάσσονται σε πλαίσιο αποκλιμάκωσης και διαλόγου. Συνολικά, η Βουλγαρία κατά την κρίση του 1987 δεν εμφανίζεται στον ελληνικό Τύπο ως παράγοντας έντασης, αλλά ως στοιχείο ισορροπίας²¹⁸. Οι διαφοροποιήσεις μεταξύ των εφημερίδων εντοπίζονται κυρίως στον τρόπο ερμηνείας και στο βάρος που αποδίδεται στη διπλωματική διάσταση των επαφών.

3.2.2.3 ΔΙΑΒΑΛΚΑΝΙΚΕΣ ΠΡΩΤΟΒΟΥΛΙΕΣ ΚΑΙ ΔΗΜΟΣΙΑ ΡΗΤΟΡΙΚΗ

Στο δεύτερο μισό της δεκαετίας του 1980, η βαλκανική πολιτική της Ελλάδας δεν περιορίστηκε σε διμερείς επαφές, αλλά εντάχθηκε σε ένα ευρύτερο πλαίσιο διαβαλκανικών πρωτοβουλιών, με αναφορές σε περιφερειακή σταθερότητα, αποπυρηνικοποίηση και ενίσχυση της συνεργασίας²¹⁹.

Στο πλαίσιο αυτό, η Βουλγαρία εμφανίζεται συχνά στον ελληνικό Τύπο ως βασικός συνομιλητής σε μια προσπάθεια οικοδόμησης κλίματος εμπιστοσύνης. Η δημόσια ρητορική γύρω από τις διαβαλκανικές πρωτοβουλίες αποκτά ιδιαίτερο βάρος ιδίως την περίοδο 1988–1989, όταν η διεθνής συγκυρία μεταβάλλεται αισθητά²²⁰. Οι αναφορές σε «σταθερότητα» και «συνεργασία» συγκροτούν ένα λεξιλόγιο που υπερβαίνει τα στενά διμερή ζητήματα και τοποθετεί την Ελλάδα και τη Βουλγαρία σε ευρύτερο πλαίσιο περιφερειακής συνεννόησης. Η Καθημερινή αντιμετωπίζει τις διαβαλκανικές πρωτοβουλίες με έμφαση στη θεσμική τους διάσταση²²¹. Οι προτάσεις για αποπυρηνικοποίηση και οι συναντήσεις για περιφερειακή συνεργασία παρουσιάζονται ως μέρος ρεαλιστικής στρατηγικής ενίσχυσης της ασφάλειας, με αναλυτική γλώσσα. Η Βουλγαρία εμφανίζεται ως εταίρος που συμβάλλει στη σταθερότητα, χωρίς ιδιαίτερη

²¹⁶ Ριζοσπάστης, 2 Ιουνίου 1987; Ριζοσπάστης, 16 Ιουλίου 1987

²¹⁷ Αυγή, 15 Νοεμβρίου 1987

²¹⁸ Καθημερινή, 16 Σεπτεμβρίου 1987; Το Βήμα, 1 Μαρτίου 1987; Ριζοσπάστης, 2 Ιουνίου 1987

²¹⁹ Καθημερινή, 11 Φεβρουαρίου 1988; Καθημερινή, 23 Σεπτεμβρίου 1988

²²⁰ Το Βήμα, 12 Ιλίου 1988; Το Βήμα, 26 Νοεμβρίου 1989.

²²¹ Καθημερινή, 11 Φεβρουαρίου 1988; Καθημερινή, 15 Σεπτεμβρίου 1988

δραματοποίηση. Στα Νέα και στο Βήμα, οι ίδιες πρωτοβουλίες εντάσσονται σε αφήγημα ενεργητικής εξωτερικής πολιτικής της Ελλάδας²²².

Η διαβαλκανική συνεργασία προβάλλεται ως ένδειξη ότι η χώρα αναλαμβάνει πρωτοβουλίες που υπερβαίνουν το διμερές επίπεδο και επιδιώκουν ευρύτερη περιφερειακή συνεννόηση. Η Βουλγαρία παρουσιάζεται ως βασικός συνομιλητής, ενώ η ρητορική περί σταθερότητας αποκτά πολιτικό βάρος σε συνάρτηση με τη διεθνή εικόνα της Ελλάδας. Ο Ριζοσπάστης δίνει ιδιαίτερη έμφαση στις πρωτοβουλίες που σχετίζονται με την ειρήνη και την αποπυρηνικοποίηση²²³. Η διαβαλκανική συνεργασία προβάλλεται ως αντίβαρο σε στρατιωτικές συμμαχίες και εξοπλιστικούς ανταγωνισμούς, με σαφή πολιτικό τόνο. Η Βουλγαρία εντάσσεται σε ευρύτερο πλαίσιο λαϊκής συνεργασίας και ειρηνικής συνύπαρξης. Η Αυγή προσεγγίζει τις διαβαλκανικές πρωτοβουλίες ως έκφραση προοδευτικής κατεύθυνσης της εξωτερικής πολιτικής²²⁴. Οι αναφορές σε σταθερότητα και συνεργασία συνδέονται με την ανάγκη υπέρβασης των ψυχροπολεμικών λογικών και με τη δημιουργία πλαισίου εμπιστοσύνης στα Βαλκάνια, ενώ η Βουλγαρία παρουσιάζεται ως συνομιλητής σε διαδικασία πολιτικής εξομάλυνσης.

Συμπερασματικά, η βουλγαρική περίπτωση παρουσιάζει ιδιαιτερότητα σε σύγκριση με άλλες βαλκανικές σχέσεις της περιόδου, καθώς δεν συνοδεύεται από έντονη ιστορική φόρτιση ή ανοιχτές συγκρούσεις²²⁵. Αυτό επιτρέπει στον Τύπο να την εντάσσει κυρίως σε λόγο περί σταθερότητας και συνεργασίας, με διαφοροποιήσεις που εντοπίζονται περισσότερο στο ερμηνευτικό πλαίσιο και στη ρητορική ένταση παρά στη βασική αξιολόγηση.

3.2.3 ΑΛΒΑΝΙΑ

3.2.3.1 ΣΤΑΔΙΑΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΚΑΙ ΠΡΟΠΑΡΑΣΚΕΥΑΣΤΙΚΕΣ ΕΠΑΦΕΣ

Οι ελληνοαλβανικές σχέσεις στις αρχές της δεκαετίας του 1980 χαρακτηρίζονταν από ιστορικό βάρος και πολιτική επιφυλακτικότητα. Η ύπαρξη τυπικής κατάστασης εμπολέμου, οι μνήμες του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου και το ζήτημα της ελληνικής μειονότητας στην Αλβανία διαμόρφωναν ένα ιδιαίτερα ευαίσθητο διπλωματικό πεδίο.

²²² Το Βήμα, 12 Ιουλίου 1988; Το Βήμα, 30 Ιουνίου 1989

²²³ Ριζοσπάστης, 7 Απριλίου 1988; Ριζοσπάστης, 10 Σεπτεμβρίου 1988

²²⁴ Αυγή, 15 Νοεμβρίου 1987; Αυγή, 21 Απριλίου 1989

²²⁵ Καθημερινή, 11 Φεβρουαρίου 1988; Το Βήμα, 12 Ιουλίου 1988

Παρά ταύτα, ήδη από τα πρώτα χρόνια της διακυβέρνησης ΠΑΣΟΚ διακρίνεται μια σταδιακή προσπάθεια εξομάλυνσης, μέσα από χαμηλής έντασης επαφές και προσεκτικές διπλωματικές κινήσεις.

Οι προπαρασκευαστικές αυτές επαφές δεν είχαν πάντοτε θεαματικό χαρακτήρα, ωστόσο ο ελληνικός Τύπος τις κατέγραψε με ενδιαφέρον, καθώς κάθε ένδειξη μεταβολής στην ελληνοαλβανική σχέση είχε ιδιαίτερη πολιτική και συμβολική βαρύτητα²²⁶. Η Καθημερινή αντιμετωπίζει τις πρώτες κινήσεις εξομάλυνσης με προσεκτικό και συγκρατημένο τόνο. Τα σχετικά δημοσιεύματα εστιάζουν στη διπλωματική διάσταση των επαφών και υπογραμμίζουν τη σημασία της νομικής και θεσμικής διευθέτησης εκκρεμοτήτων²²⁷.

Η γλώσσα παραμένει επιφυλακτική, ενώ οι αναφορές στο μειονοτικό παρουσιάζονται ως ζητήματα που απαιτούν προσεκτική διαχείριση²²⁸. Στα Νέα και στο Βήμα οι κινήσεις εξομάλυνσης προβάλλονται ως μέρος μιας ευρύτερης στρατηγικής αναβάθμισης της βαλκανικής πολιτικής της κυβέρνησης²²⁹. Οι επαφές με τα Τίρανα εντάσσονται σε πλαίσιο διπλωματικής κινητικότητας, με έμφαση στην υπέρβαση παλαιών αντιπαραθέσεων και στη διαμόρφωση νέας περιφερειακής δυναμικής. Παράλληλα, η εσωτερική πολιτική διάσταση παραμένει παρούσα, καθώς οι σχετικές εξελίξεις συνδέονται με συζητήσεις περί εθνικής στρατηγικής. Ο Ριζοσπάστης προσεγγίζει τις πρώτες κινήσεις εξομάλυνσης με σαφή ιδεολογική φόρτιση²³⁰. Οι επαφές Ελλάδας–Αλβανίας παρουσιάζονται ως θετική εξέλιξη για τη συνεργασία των λαών και ως βήμα απομάκρυνσης από λογικές ψυχροπολεμικής αντιπαραθέσης.

Η έμφαση δίνεται στην ειρηνική συνύπαρξη και στην οικοδόμηση σχέσεων βασισμένων στην ισοτιμία. Η Αυγή αντιμετωπίζει τις προπαρασκευαστικές επαφές ως ένδειξη προοδευτικής στροφής στη βαλκανική πολιτική της χώρας²³¹. Οι πρώτες κινήσεις εξομάλυνσης παρουσιάζονται ως απαραίτητο βήμα για την υπέρβαση ιστορικών εντάσεων και για την οικοδόμηση σχέσεων εμπιστοσύνης, με έμφαση στη διάσταση του διαλόγου και της πολιτικής βούλησης.

²²⁶ Καθημερινή, 24 Νοεμβρίου 1982; Ριζοσπάστης, 9 Οκτωβρίου 1984

²²⁷ Καθημερινή, 5 Σεπτεμβρίου 1982; Καθημερινή, 5 Ιουλίου 1985

²²⁸ Καθημερινή, 29 Σεπτεμβρίου 1982

²²⁹ Το Βήμα, 14 Οκτωβρίου 1984; Το Βήμα, 21 Ιουλίου 1984

²³⁰ Ριζοσπάστης, 9 Οκτωβρίου 1984; Ριζοσπάστης, 1 Δεκεμβρίου 1984

²³¹ Αυγή, 28 Οκτωβρίου 1982

3.2.3.2 Η ΑΡΣΗ ΤΟΥ ΕΜΠΟΛΕΜΟΥ (1987) ΩΣ ΚΟΜΒΙΚΟ ΓΕΓΟΝΟΣ

απόφαση της ελληνικής κυβέρνησης το 1987 για άρση της κατάστασης εμπολέμου με την Αλβανία αποτέλεσε ένα από τα πιο συμβολικά και ουσιαστικά βήματα στη μεταπολεμική ιστορία των ελληνοαλβανικών σχέσεων²³². Επρόκειτο για πράξη με σαφή νομική διάσταση, η οποία υλοποιήθηκε μέσω Πράξης Υπουργικού Συμβουλίου (ΠΥΣ) και όχι μέσω νομοθετικής κύρωσης από τη Βουλή, προκαλώντας έντονες εσωτερικές νομικές και πολιτικές συζητήσεις. Το έντονο πολιτικό και συμβολικό φορτίο της απόφασης έθετε τυπικά τέλος σε μια εκκρεμότητα που παρέμενε ενεργή επί δεκαετίες.

Η σημασία της απόφασης αποτυπώθηκε με ιδιαίτερη ένταση στον ελληνικό Τύπο, ο οποίος αφιέρωσε εκτενή χώρο τόσο στην είδηση καθαυτή, όσο και στην ερμηνεία και αξιολόγησή της. Στην Καθημερινή, η είδηση της άρσης του εμπολέμου παρουσιάζεται με έντονη επιφυλακτικότητα, χαρακτηρίζοντας την επιλογή της ΠΥΣ ως ένα «νομικό μετέωρο» που στερείται εγγυήσεων για τη Βόρειο Ήπειρο²³³. Το ρεπορτάζ επικεντρώνεται στις διαδικασίες, στις επίσημες δηλώσεις και στις διπλωματικές προεκτάσεις της απόφασης, ενώ υπογραμμίζεται η σημασία της ομαλοποίησης των σχέσεων στο πλαίσιο της περιφερειακής σταθερότητας.

Στον πολιτικό σχολιασμό παρατηρείται προσεκτική στάση απέναντι στις κυβερνητικές επιλογές, με σαφείς αναφορές στο μειονοτικό ζήτημα και στην κριτική για τη νομική επιλογή της ΠΥΣ έναντι της κοινοβουλευτικής οδού. Στα Νέα και στο Βήμα, η είδηση αποκτά περισσότερο πολιτικό βάρος και προβάλλεται πανηγυρικά με τίτλους όπως «Τέλος στον μύθο του εμπολέμου»²³⁴. Η άρση του εμπολέμου προβάλλεται ως σημαντική διπλωματική πρωτοβουλία της κυβέρνησης και ως ένδειξη ενεργητικής βαλκανικής πολιτικής. Στα κύρια άρθρα διακρίνεται θετική αξιολόγηση της επιλογής, με έμφαση στη συμβολική υπέρβαση του παρελθόντος, ενώ δεν απουσιάζουν αναφορές στις εσωτερικές αντιδράσεις και στη σημασία του μειονοτικού ζητήματος ως παραμέτρου που παραμένει ανοιχτή. Ο Ριζοσπάστης προσεγγίζει την άρση του εμπολέμου με σαφώς ιδεολογικό τόνο, χαιρετίζοντας το γεγονός ως «νίκη της ειρηνικής

²³² Καθημερινή, 13 Μαρτίου 1987; Το Βήμα, 4 Ιουνίου 1987; Ριζοσπάστης, 29 Αυγούστου 1987

²³³ Καθημερινή, 13 Μαρτίου 1987; Καθημερινή, 30 Αυγούστου 1987

²³⁴ Το Βήμα, 4 Ιουνίου 1987; Το Βήμα, 29 Αυγούστου 1987

συνύπαρξης»²³⁵. Η είδηση παρουσιάζεται ως θετική εξέλιξη για τη φιλία και τη συνεργασία των δύο λαών και εντάσσεται σε ευρύτερο πλαίσιο αποκλιμάκωσης και αποδυνάμωσης των ψυχροπολεμικών αντιπαραθέσεων. Ο πολιτικός σχολιασμός επικεντρώνεται περισσότερο στη σημασία της ειρηνικής συνύπαρξης παρά στη νομική τεχνική διάσταση της απόφασης.

Η Αυγή αντιμετωπίζει την άρση του εμπολέμου ως κομβική πολιτική πράξη με ισχυρό συμβολισμό²³⁶. Η είδηση πλαισιώνεται ως βήμα ιστορικής σημασίας που σηματοδοτεί αλλαγή κλίματος στις διμερείς σχέσεις, με έμφαση στη βούληση για εξομάλυνση και στη συνέχιση της προσέγγισης μέσω διαλόγου και συνεργασίας. Η συγκριτική ανάλυση της κάλυψης της άρσης του εμπολέμου αναδεικνύει σαφείς διαφοροποιήσεις στη γλώσσα και στην πολιτική αξιολόγηση²³⁷. Η Καθημερινή προσεγγίζει το γεγονός με θεσμική σοβαρότητα και επιφυλακτικότητα, τα Νέα και το Βήμα το αναδεικνύουν ως στοιχείο ενεργητικής κυβερνητικής πολιτικής, ο Ριζοσπάστης το εντάσσει σε αφήγημα ειρηνικής συνύπαρξης, ενώ η Αυγή τονίζει τον προοδευτικό και συμβολικό χαρακτήρα της απόφασης.

3.2.3.3 ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΑΡΣΗ: ΣΥΝΕΧΙΣΗ Ή ΕΠΙΦΥΛΑΚΤΙΚΟΤΗΤΑ;

Η άρση του εμπολέμου σηματοδότησε μάλλον την απαρχή μιας νέας φάσης στις διμερείς σχέσεις. Το ερώτημα που ανακύπτει δεν αφορά μόνο τη διπλωματική εξέλιξη καθαυτή, αλλά το κατά πόσο η μεταβολή αυτή συνοδεύτηκε από αντίστοιχη μεταβολή στον τόνο και στην πλαισίωση του ελληνικού Τύπου. Παρατηρείται πράγματι αλλαγή στη γλώσσα και στην αξιολόγηση ή διατηρούνται τα προηγούμενα μοτίβα επιφυλακτικότητας. Στην Καθημερινή, μετά την άρση του εμπολέμου, διακρίνεται μια συγκρατημένη θετικότητα, χωρίς ωστόσο να εξαφανίζεται ο επιφυλακτικός τόνος²³⁸.

Τα δημοσιεύματα που ακολουθούν την απόφαση εστιάζουν στη σταδιακή αποκατάσταση των σχέσεων και στις επαφές που πραγματοποιούνται, αλλά συχνά συνοδεύονται από υπενθυμίσεις των ανοιχτών ζητημάτων. Η γλώσσα παραμένει θεσμική και νηφάλια, με έμφαση στην ανάγκη συνέπειας και ρεαλισμού. Στα Νέα και στο Βήμα, η αρχική θετική αποτίμηση της άρσης του εμπολέμου συνοδεύεται από

²³⁵ Ριζοσπάστης, 29 Αυγούστου 1987; Ριζοσπάστης, 30 Αυγούστου 1987

²³⁶ Αυγή, 29 Αυγούστου 1987

²³⁷ Καθημερινή, 13 Μαρτίου 1987; Το Βήμα, 4 Ιουνίου 1987; Ριζοσπάστης, 29 Αυγούστου 1987

²³⁸ Καθημερινή, 21 Ιουλίου 1988; Καθημερινή, 14 Σεπτεμβρίου 1988; Καθημερινή, 16 Φεβρουαρίου 1989

προσπάθεια παρακολούθησης της πρακτικής εξέλιξης των σχέσεων²³⁹. Η συνέχεια των διμερών επαφών παρουσιάζεται ως επιβεβαίωση της επιλογής, ενώ οι δυσκολίες και οι επιφυλάξεις σχολιάζονται με πολιτικό τρόπο. Σε σχέση με την προ του 1987 περίοδο, διακρίνεται μετατόπιση από τη δυσπιστία σε συγκρατημένη αισιοδοξία. Ο Ριζοσπάστης συνεχίζει να προβάλλει την εξομάλυνση ως θετική εξέλιξη, εντάσσοντάς τη σε σταθερό ιδεολογικό πλαίσιο ειρηνικής συνεργασίας²⁴⁰. Δεν παρατηρείται έντονη μεταβολή στο ύφος, καθώς ήδη πριν το 1987 η εφημερίδα υποστήριζε τη βελτίωση των σχέσεων. Ωστόσο, μετά την επίσημη άρση, η ρητορική αποκτά πιο συγκεκριμένο περιεχόμενο, καθώς οι διπλωματικές κινήσεις λειτουργούν ως επιβεβαίωση μιας ήδη διατυπωμένης θέσης. Η Αυγή διατηρεί θετικό και ενθαρρυντικό τόνο.²⁴¹

Μετά το 1987, οι ελληνοαλβανικές επαφές παρουσιάζονται ως φυσική συνέχεια μιας πολιτικής προσέγγισης που οφείλει να εμβαθύνει. Η έμφαση δίνεται στη σημασία της εμπιστοσύνης και του διαλόγου, ενώ τα ανοιχτά ζητήματα αναγνωρίζονται χωρίς να αναιρούν τη συνολική θετική αξιολόγηση. Συνολικά, μετά την άρση του εμπολέμου δείχνει ότι καμία εφημερίδα δεν αντιμετώπισε το γεγονός ως πλήρη και άμεση λύση των διμερών ζητημάτων²⁴². Ωστόσο, παρατηρείται σαφής μετατόπιση από την επιφυλακτικότητα των πρώτων ετών προς μια πιο θετική ή, τουλάχιστον, πιο ανοιχτή προσέγγιση. Καθ' όλη τη δεκαετία 1981–1989, οι ελληνοαλβανικές σχέσεις αποτέλεσαν πεδίο έντονης συμβολικής φόρτισης στον ελληνικό Τύπο. Από τις πρώτες διστακτικές επαφές έως την άρση του εμπολέμου και τη μετέπειτα φάση σταδιακής εξομάλυνσης, ο δημόσιος λόγος μετακινήθηκε από τη συγκρατημένη επιφυλακτικότητα σε μια πιο σύνθετη και διαφοροποιημένη αποτίμηση, επιβεβαιώνοντας ότι η παρουσίαση της εξωτερικής πολιτικής στον Τύπο συνιστά ενεργό στοιχείο της δημόσιας πολιτικής συζήτησης.

3.2.4 ΡΟΥΜΑΝΙΑ

3.2.4.1 ΔΙΜΕΡΕΙΣ ΕΠΑΦΕΣ ΣΕ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ ΑΝΑΤΟΛΙΚΟΥ ΜΠΛΟΚ

Οι ελληνορουμανικές σχέσεις κατά την περίοδο 1981–1989 διαμορφώθηκαν σε ιδιαίτερο γεωπολιτικό περιβάλλον, καθώς η Ρουμανία, αν και ενταγμένη στο ανατολικό μπλοκ, διατηρούσε ορισμένα στοιχεία σχετικής αυτονομίας στη διεθνή της στάση. Για

²³⁹ Το Βήμα, 1 Σεπτεμβρίου 1988; Το Βήμα, 22 Απριλίου 1989; Το Βήμα, 13 Οκτωβρίου 1989

²⁴⁰ Ριζοσπάστης, 23 Απριλίου 1988; Ριζοσπάστης, 19 Ιανουαρίου 1989; Ριζοσπάστης, 25 Μαΐου 1989

²⁴¹ Αυγή, 23 Σεπτεμβρίου 1988; Αυγή, 21 Απριλίου 1989

²⁴² Καθημερινή, 21 Ιουλίου 1988; Το Βήμα, 22 Απριλίου 1989; Ριζοσπάστης, 19 Ιανουαρίου 1989

την ελληνική διπλωματία, το Βουκουρέστι αποτελούσε κρίκο στη βαλκανική πολιτική ισορροπιών, χωρίς έντονες ιστορικές εκκρεμότητες ή ανοιχτά διμερή ζητήματα²⁴³. Οι επαφές σε πολιτικό και υπουργικό επίπεδο, καθώς και οι δηλώσεις περί συνεργασίας, εντάσσονταν σε πλαίσιο ενίσχυσης των περιφερειακών δεσμών²⁴⁴.

Η κάλυψη των ελληνορουμανικών επαφών στον ελληνικό Τύπο εμφανίζεται γενικά πιο περιορισμένη σε σύγκριση με άλλες βαλκανικές σχέσεις, χωρίς όμως να απουσιάζει η συστηματική καταγραφή των επίσημων επισκέψεων και δηλώσεων²⁴⁵. Η Καθημερινή παρουσιάζει τις διμερείς επαφές κυρίως μέσα από το πρίσμα της θεσμικής συνεργασίας²⁴⁶. Τα ρεπορτάζ επικεντρώνονται στο περιεχόμενο των συνομιλιών και στις ανακοινώσεις περί οικονομικής και πολιτικής συνεργασίας, με ουδέτερη γλώσσα. Η Ρουμανία εμφανίζεται ως συνομιλητής με τον οποίο η Ελλάδα διατηρεί λειτουργικές σχέσεις στο πλαίσιο πολυδιάστατης εξωτερικής πολιτικής. Στα Νέα και στο Βήμα, οι ελληνορουμανικές επαφές εντάσσονται σε ευρύτερο αφήγημα ενεργητικής βαλκανικής πολιτικής²⁴⁷. Οι συναντήσεις προβάλλονται ως μέρος στρατηγικής διατήρησης ανοικτών διαύλων τόσο με τη Δύση όσο και με την Ανατολή, με έμφαση στις πολιτικές δηλώσεις και στη συμβολική διάσταση των επισκέψεων. Ο Ριζοσπάστης αντιμετωπίζει τις ελληνορουμανικές επαφές με έμφαση στη σημασία της συνεργασίας μεταξύ κρατών διαφορετικών πολιτικών και οικονομικών συστημάτων²⁴⁸. Οι δηλώσεις περί φιλίας αναδεικνύονται ως παράδειγμα ειρηνικής συνύπαρξης, με θετική αξιολόγηση. Η Αυγή παρουσιάζει τις διμερείς συναντήσεις ως μέρος πολιτικής εξομάλυνσης και διαλόγου με τα κράτη της Ανατολικής Ευρώπης²⁴⁹. Η Ρουμανία εντάσσεται σε πλαίσιο περιφερειακής συνεργασίας, με έμφαση στη σημασία της επικοινωνίας και της σταθερότητας σε ένα μεταβαλλόμενο διεθνές περιβάλλον. Ωστόσο, προς το τέλος της δεκαετίας, η εφημερίδα ασκεί έντονη κριτική, επισημαίνοντας «την απομόνωση του καθεστώτος Τσαουσέσκου και τις ευθύνες της ελληνικής διπλωματίας»²⁵⁰.

²⁴³ Καθημερινή, 1 Ιουλίου 1982; Το Βήμα, 29 Αυγούστου 1984

²⁴⁴ Καθημερινή, 10 Νοεμβρίου 1982; Το Βήμα, 4 Μαΐου 1982

²⁴⁵ Καθημερινή, 27 Αυγούστου 1983; Το Βήμα, 25 Ιουνίου 1985

²⁴⁶ Καθημερινή, 10 Νοεμβρίου 1982; Καθημερινή, 29 Απριλίου 1983

²⁴⁷ Το Βήμα, 7 Αυγούστου 1985; Το Βήμα, 12 Ιουλίου 1988

²⁴⁸ Ριζοσπάστης, 6 Ιουνίου 1986; Ριζοσπάστης, 26 Φεβρουαρίου 1988

²⁴⁹ Αυγή, 16 Οκτωβρίου 1985; Αυγή, 21 Απριλίου 1989

²⁵⁰ Αυγή, 23 Απριλίου 1989.

3.2.4.2 ΤΕΛΗ ΔΕΚΑΕΤΙΑΣ 1980: ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ Τα τελευταία χρόνια της δεκαετίας του 1980 σημαδεύονται από ραγδαίες πολιτικές εξελίξεις στην Ανατολική Ευρώπη και ιδιαίτερα το 1989, όταν οι ανατροπές στο ανατολικό μπλοκ μεταβάλλουν ριζικά το περιφερειακό τοπίο²⁵¹. Στο νέο αυτό περιβάλλον επαναπροσδιορίζεται και η εικόνα της Ρουμανίας στον ελληνικό Τύπο. Ενώ στα πρώτα χρόνια της δεκαετίας η Ρουμανία παρουσιαζόταν κυρίως ως σταθερός συνομιλητής στο πλαίσιο της βαλκανικής πολιτικής²⁵², προς το τέλος της περιόδου η έμφαση μετατοπίζεται στις εσωτερικές εξελίξεις και στις επιπτώσεις τους. Η Καθημερινή υιοθετεί πιο αναλυτικό και επιφυλακτικό τόνο, ιδίως κατά την περίοδο των ανατροπών του 1989, αποτυπώνοντας την κατάρρευση με τον βαρύγδουπο τίτλο «Το τέλος ενός τυράννου»²⁵³.

Οι εξελίξεις στη Ρουμανία εντάσσονται σε ευρύτερο γεωπολιτικό πλαίσιο, με αναφορές στη γενικότερη κρίση των καθεστώτων της Ανατολικής Ευρώπης και στις πιθανές συνέπειες για τη σταθερότητα της περιοχής. Οι ελληνορουμανικές επαφές δεν παρουσιάζονται πλέον αποκομμένες από το εσωτερικό σκηνικό της χώρας, ενώ η γλώσσα γίνεται πιο προσεκτική και εστιασμένη στην αβεβαιότητα. Στα Νέα και στο Βήμα, η Ρουμανία των τελευταίων ετών της δεκαετίας προβάλλεται μέσα από το πρίσμα της πολιτικής μετάβασης²⁵⁴. Οι διμερείς σχέσεις συνδέονται ρητά με τις εσωτερικές ανακατατάξεις, ενώ οι εξελίξεις σχολιάζονται με έμφαση στη σημασία τους για την ελληνική εξωτερική πολιτική. Ο τόνος γίνεται πιο δυναμικός, καθώς η δημόσια συζήτηση μετατοπίζεται από τη λογική της σταθερότητας στη λογική της μετάβασης. Ο Ριζοσπάστης προσεγγίζει τις εξελίξεις στη Ρουμανία μέσα από ιδεολογικό φίλτρο, εστιάζοντας στις κοινωνικές και πολιτικές διαστάσεις των αλλαγών²⁵⁵. Η παρουσίαση των γεγονότων συνδέεται με ευρύτερες αναλύσεις για τον συσχετισμό δυνάμεων στην Ευρώπη. Παρά τη μεταβολή του περιβάλλοντος, η έμφαση στη σημασία των διμερών σχέσεων διατηρείται, αν και το ύφος γίνεται πιο προβληματισμένο σε σχέση με τα προηγούμενα χρόνια. Η Αυγή αντιμετωπίζει τις εξελίξεις στη Ρουμανία ως μέρος μιας συνολικής ευρωπαϊκής μετάβασης²⁵⁶.

²⁵¹ Καθημερινή, 23 Νοεμβρίου 1989; Το Βήμα, 17 Δεκεμβρίου 1989

²⁵² Καθημερινή, 10 Νοεμβρίου 1982; Το Βήμα, 29 Αυγούστου 1984

²⁵³ Καθημερινή, 24 Δεκεμβρίου 1989

²⁵⁴ Το Βήμα, 26 Νοεμβρίου 1989; Το Βήμα, 4 Ιουλίου 1989

²⁵⁵ Ριζοσπάστης, 5 Δεκεμβρίου 1989; Ριζοσπάστης, 3 Φεβρουαρίου 1989

²⁵⁶ Αυγή, 23 Απριλίου 1989; Αυγή, 17 Δεκεμβρίου 1989

Οι ελληνορουμανικές σχέσεις εντάσσονται σε νέο πλαίσιο, όπου η έννοια της σταθερότητας αποκτά διαφορετικό περιεχόμενο, συνδεδεμένο με τη δημοκρατική μετάβαση και την ανάγκη πολιτικής προσαρμογής. Στα τέλη της δεκαετίας του 1980, η παρουσίαση της Ρουμανίας στον ελληνικό Τύπο μετατοπίζεται από σχετική ουδετερότητα προς πιο σύνθετη και αναλυτική προσέγγιση²⁵⁷. Παρά τις ιδεολογικές διαφοροποιήσεις κάθε εφημερίδας, διακρίνεται κοινή τάση προσαρμογής της ερμηνείας των γεγονότων σε ένα ραγδαία μεταβαλλόμενο διεθνές περιβάλλον, όπου οι διμερείς σχέσεις δεν μπορούν πλέον να εξεταστούν ανεξάρτητα από τις εσωτερικές πολιτικές εξελίξεις των βαλκανικών κρατών.

²⁵⁷ Καθημερινή, 24 Νοεμβρίου 1989; Το Βήμα, 26 Νοεμβρίου 1989; Ριζοσπάστης, 5 Δεκεμβρίου 1989.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Αναλύοντας την εξωτερική πολιτική του ΠΑΣΟΚ την τις δύο τετραετίες της διακυβέρνησής του 1981-1989 καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι τα αποτελέσματα της βαλκανικής συνεργασίας δεν ήταν τα αναμενόμενα σε σχέση με τις προσδοκίες που υπήρχαν πριν την άνοδο του ΠΑΣΟΚ στην εξουσία. Ενώ στόχος ήταν η πλήρης ανεξαρτητοποίηση από τις μεγάλες δυνάμεις της Δύσης και η συνεργασία με τις χώρες των Βαλκανίων, συνεπώς η ανατροπή της διπλωματικής κατεύθυνσης που ακολουθήθηκε έως τη Μεταπολίτευση, αυτό δεν κατέστη δυνατόν, λόγω των επιμέρους συνθηκών και ιδιαιτεροτήτων των βαλκανικών λαών.

Οι κυβερνήσεις Καραμανλή είχαν ήδη θέσει τις βάσεις για συνεργασίες με τους βόρειους γείτονες τις Ελλάδας και για την εξομάλυνση των σχέσεων σε επίπεδο χωρών. Οι κυβερνήσεις Παπανδρέου συνέχισαν να επιδιώκουν συνεργασία και επαφές. Ωστόσο, την δεκαετία του '80 οι σχέσεις που αναπτύχθηκαν με τη Γιουγκοσλαβία, τη Βουλγαρία, την Αλβανία και τη Ρουμανία έδωσαν μεγαλύτερη έμφαση στην ειρηνική συνύπαρξη, την εθνική ανεξαρτησία έναντι των συμμαχιών με τις μεγάλες δυνάμεις, στην αποπυρηνικοποίηση της περιοχής και στην αναβάθμιση του ρόλου της χώρας ως ρυθμιστή των σχέσεων και της διπλωματίας της περιοχής.

Οι κυβερνήσεις του ΠΑΣΟΚ περιορίστηκαν με την πάροδο του χρόνου στην προσπάθεια διατήρησης της καλής γειτνίασης χωρίς την εξ ολοκλήρου απεξάρτηση από τις δυνάμεις του NATO, της ΕΟΚ και των ΗΠΑ εν αντιθέσει με τις αρχικές εξαγγελίες. Ο λόγος ήταν οι περιορισμοί στο διεθνές περιβάλλον. Η συνεργασία με τα κομμουνιστικά καθεστώτα ωστόσο, κατέστη δυνατή χωρίς την πλήρη ανατροπή του δυτικού προσανατολισμού. Η άσκηση της εξουσίας πραγματοποιήθηκε με πιο ρεαλιστικό τρόπο συνδυάζοντας εν μέρη την εθνική ανεξαρτησία με την πολυδιάστατη εξωτερική πολιτική.

Η πορεία των διμερών σχέσεων δεν ήταν ομοιόμορφη λόγω των ιδιαιτεροτήτων της κάθε χώρας αλλά και των προσδοκιών τους. Η προσέγγιση με τη Βουλγαρία ξεκίνησε από την προσωπική συνεργασία των δύο ηγετών τους και έγινε μία θεσμοθετημένη συνεργασία, με σημαντικότερα γεγονότα τη Διακήρυξη της Φιλίας, καλής Γειτονίας και Συνεργασίας το 1986. Οι σχέσεις με τη Ρουμανία ήταν ομαλές, χωρίς εντάσεις και διατηρήθηκαν πολιτικές και οικονομικές επαφές. Το 1987 έγινε η άρση του εμπόλεμου και τυπικά με την Αλβανία, και παρόλο που δεν επιλύθηκαν όλες οι διαφωνίες, ωστόσο,

τέθηκαν οι βάσεις για συζητήσεις. Σε αυτό συνέβαλε κυρίως η αλλαγή κυβερνητικής πολιτικής από τη γειτονική χώρα. Οι σχέσεις με την Γιουγκοσλαβία επηρεάστηκαν αρνητικά, κυρίως λόγω των πιέσεων που δέχονταν η κυβέρνηση λόγω του Μακεδονικού Ζητήματος και της τεταμένης κατάστασης στο εσωτερικό της χώρας.

Το ότι η ελληνική διπλωματία κατάφερε να αναπτύξει διμερείς σχέσεις με κράτη διαφορετικών πολιτικών συστημάτων ήταν άκρως θετικό. Με αυτό τον τρόπο διευρύνθηκαν οι δίαυλοι επικοινωνίας και μειώθηκαν οι εντάσεις που επικρατούσαν την περίοδο του Ψυχρού Πολέμου. Παρόλα αυτά, δεν δημιουργήθηκε μία μόνιμη περιφερειακή συνεργασία και δεν εξαλείφθηκαν οι ιστορικές διαφορές.

Μελετώντας τον Τύπο και τον τρόπο που παρουσιάστηκαν τα γεγονότα, οφείλουμε να παρατηρήσουμε πως ενώ τα γεγονότα περιγράφονταν στο σύνολο του Τύπου, δεν παρουσιάστηκαν με ενιαίο τρόπο στις διαφορετικές εφημερίδες. Η πολιτική και ιδεολογική τους ταυτότητα και κατεύθυνση, καθώς και η σχέση της εκάστοτε εφημερίδας με την κυβέρνηση, επηρέασαν τον τρόπο που σχολιάστηκαν τα γεγονότα, και οι συναντήσεις, καθώς και οι αποφάσεις των κυβερνήσεων Παπανδρέου. Η Καθημερινή πρόβαλλε κυρίως τη θεσμική σταθερότητα και τις γεωπολιτικές ισορροπίες, καθώς και την ανάγκη προσεκτικών χειρισμών. Τα Νέα και το Βήμα στήριζαν την Κυβέρνηση στο μεγαλύτερο διάστημα της οκταετίας και έδιναν βάρος στην κινητική ελληνική διπλωματία και εξωτερική πολιτική. Ο Ριζοσπάστης ερμήνευε τα γεγονότα και τις εξελίξεις μέσα από τις αντιπαραθέσεις των διεθνών συνασπισμών τονίζοντας την ανάγκη της διατήρησης της ειρήνης στην περιοχή ασκώντας παράλληλα κριτική στο ΝΑΤΟ. Η Αυγή υποστήριζε ιδιαίτερα τα γεγονότα που έφερναν την αποκλιμάκωση στην περιοχή όπως η άρση του εμπόλεμου με την Αλβανία και τόνιζε ιδιαίτερα την ανάγκη για διαβαλκανική προσέγγιση.

Παρόλες τις διαφορετικές προσεγγίσεις, όλες οι εφημερίδες αναγνώριζαν τη σπουδαιότητα διατήρησης των φιλικών διμερών σχέσεων με τα κράτη της βαλκανικής χερσονήσου. Η διαφορετικές ερμηνείες δεν είχαν να κάνουν με τα γεγονότα και τις διεύρυνση των διπλωματικών σχέσεων – διότι σε αυτό όλες ήταν σύμφωνες. Οι διαφορές είχαν να κάνουν με την προέλευση των συνεργασιών. Άλλες έδιναν τα εύσημα στην κυβέρνηση, κι άλλες θεωρούσαν δεδομένες τις εξελίξεις λόγω προηγούμενων κυβερνητικών επιλογών ή απόρροια των διεθνών σχέσεων που εξελίσσονταν. Εξετάζοντας συγκριτικά τον Τύπο, παρατηρείται πως δε λειτουργούσε

μόνο ως μέσο καταγραφής των εξελίξεων, αλλά διαμόρφωνε και την δημόσια εικόνα της εξωτερικής πολιτικής της χώρας. Βλέποντας το από ένα πολιτικό πρίσμα, παρατηρούμε πως μέσα από τις ερμηνείες που δίνονταν σε κάθε πολιτικό γεγονός και απόφαση, φαίνονταν τόσο οι πολιτικές αντιπαραθέσεις της Μεταπολίτευσης, όσο και διαφορετικοί τρόποι κατανόησης της διεθνούς θέσης της χώρας.

Τέλος, η σύνδεση της διπλωματικής ιστορίας σε συνδυασμό με τη μελέτη του δημοσιογραφικού λόγου αποτελεί τη βασική συνεισφορά της εργασίας. Η πληρέστερη κατανόηση της περιόδου επιτυγχάνεται με την εξέταση των γεγονότων ιστορικά σε συνδυασμό με τη δημόσια παρουσίασή τους. Η βαλκανική πολιτική του ΠΑΣΟΚ διαμορφώθηκε μέσα από τη συνύπαρξη ιδεολογικών επιδιώξεων και πρακτικών αναγκών, ενώ η αποτίμησή της στο δημόσιο λόγο διαμορφώθηκε κυρίως με βάση τις διαφορετικές οπτικές και ιδεολογίες των εντύπων.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΠΡΩΤΟΓΕΝΕΙΣ ΠΗΓΕΣ – ΗΜΕΡΗΣΙΟΣ ΤΥΠΟΣ (1981–1989)

Καθημερινή (Αθήνα): φύλλα 30.10.1981, 1.7.1982, 10.11.1982, 5.2.1983, 29.4.1983, 27.8.1983, 3.8.1985, 27.3.1987, 29.3.1987, 16.9.1987, 26.9.1987, 29.9.1987, 11.2.1988, 9.6.1988, 22.7.1988, 14.9.1988, 15.9.1988, 23.9.1988, 4.10.1988, 9.10.1988, 16.11.1988, 16.2.1989, 25.4.1989, 31.5.1989, 23.11.1989, 24.11.1989, 6.12.1989, 24.12.1989.

Το Βήμα (Αθήνα): φύλλα 4.5.1982, 10.5.1984, 29.8.1984, 25.6.1985, 28.7.1985, 7.8.1985, 1.3.1987, 4.6.1987, 29.8.1987, 22.11.1987, 28.2.1988, 12.7.1988, 9.10.1988, 3.2.1989, 12.3.1989, 22.4.1989, 30.6.1989, 4.7.1989, 13.10.1989, 24.11.1989, 26.11.1989, 17.12.1989.

Τα Νέα (Αθήνα): φύλλα 28.3.1987.

Ριζοσπάστης (Αθήνα): φύλλα 6.6.1986, 2.6.1987, 16.7.1987, 26.7.1987, 29.8.1987, 30.8.1987, 25.2.1988, 7.4.1988, 23.4.1988, 29.6.1988, 10.9.1988, 19.1.1989, 3.2.1989, 25.5.1989, 5.8.1989, 5.12.1989.

Αυγή (Αθήνα): φύλλα 28.10.1982, 16.10.1985, 15.11.1987, 23.4.1988, 23.9.1988, 21.4.1989, 23.4.1989, 17.12.1989.

ΔΕΥΤΕΡΟΓΕΝΗΣ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Clogg, R. (2013). *A concise history of Greece (3rd ed.)*. Cambridge University Press. Cold War International History Project. (2012). Documents on Balkan nuclear-free zonen initiatives (1985-1989). Cold War Digital Archive, Woodrow Wilson International Center for Scholars. www.wilsoncenter.org

Φουρτούνης, Β. (2024, 4 Σεπτεμβρίου). «50 χρόνια ΠΑΣΟΚ – Τα 149 ιδρυτικά μέλη του ΠΑΣΟΚ της ιστορικής ιδρυτικής διακήρυξης». Διαθέσιμο στο: <https://fourtounis.gr/2024/09/04/50-%CF%87%CF%81%CF%8C%CE%BD%CE%B9%CE%B1-%CF%80%CE%B1%CF%83%CE%BF%CE%BA-%CF%84%CE%B1-149-%CE%B9%CE%B4%CF%81%CF%85%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AC-%CE%BC%CE%AD%CE%BB%CE%B7-%CF%84%CE%BF%CF%85-%CF%80/>

The Manifold Files. (2022, 28 Μαΐου). «Ανδρέας Παπανδρέου». Διαθέσιμο στο: <https://themanifoldfiles.org/gr/actors/papandreou-andreas/>

Wikipedia contributors. (2026). «*Andreas Papandreou*». Wikipedia. Διαθέσιμο στο: https://en.wikipedia.org/wiki/Andreas_Papandreou

ΠΑΣΟΚ – Κίνημα Αλλαγής. («*Η ιστορία μας*»). Διαθέσιμο στο: <https://pasok.gr/history/>

Αβέρωφ, Ε. (1996). *Φωτιά και τσεκούρι: Ελλάδα 1946-1949 και τα προηγούμενα*. Εστία.

Βαληνάκης, Γ. Γ. (1989). *Εισαγωγή στην ελληνική εξωτερική πολιτική 1949-1988*. Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής. Διαθέσιμο στο: <https://opac.media.gov.gr/bib/8741>

Βαλινάκης, Γ. (1999). *Εισαγωγή στην ελληνική εξωτερική πολιτική 1949-1989*. Παρατηρητής.

Βαλντέν, Σ. (2014). *Παπανδρέου και Ανατολικό Μπλοκ: Οι σχέσεις της Ελλάδας με τις σοσιαλιστικές χώρες επί πρώτου ΠΑΣΟΚ (1981-1985)*. Πόλις.

Βαρελά, Α. (2011). *Οι διμερείς σχέσεις της Ελλάδας με τα κράτη της Νοτιοανατολικής Ευρώπης και η βαλκανική πολιτική κατά τη δεκαετία του '80*. Επιστημονική Επιθεώρηση Πολιτικής και Ιστορίας, 52-54.

Βαρελά, Κ. Α. (χ.χ.). «*Η εξωτερική πολιτική του Ανδρέα Παπανδρέου*». Academia.edu. Διαθέσιμο στο: https://www.academia.edu/26437652/%CE%97_%CE%95%CE%BE%CF%89%CF%84%CE%B5%CF%81%CE%B9%CE%BA%CE%AE_%CF%80%CE%BF%CE%BB%CE%B9%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AE_%CF%84%CE%BF%CF%85_%CE%91%CE%BD%CE%B4%CF%81%CE%AD%CE%B1_%CE%A0%CE%B1%CF%80%CE%B1%CE%BD%CE%B4%CF%81%CE%AD%CE%BF%CF%85

Βερέμης, Θ. (1995). *Βαλκάνια: Ιστορία και κοινωνία*. Γνώση.

Βερέμης, Θ. (2016). *Βαλκάνια: Ιστορία και κοινωνία*. Αλεξάνδρεια.

Βοσκόπουλος, Γ. (2005). *Ελληνική εξωτερική πολιτική: Από τον 20ό στον 21ο αιώνα*. Αθήνα: Παπαζήσης. Διαθέσιμο στο:

https://www.academia.edu/5247162/%CE%95%CE%BB%CE%BB%CE%B7%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CE%AE_%CE%95%CE%BE%CF%89%CF%84%CE%B5%CF%81%CE%B9%CE%BA%CE%AE_%CE%A0%CE%BF%CE%BB%CE%B9

[%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AE_%CE%B1%CF%80%CF%8C_%CF%84%CE%BF%CE%BD_20%CE%BF_%CF%83%CF%84%CE%BF%CE%BD_21%CE%BF_%CE%91%CE%B9%CF%8E%CE%BD%CE%B1_%CE%91%CE%B8%CE%AE%CE%BD%CE%B1_%CE%A0%CE%B1%CF%80%CE%B1%CE%B6%CE%AE%CF%83%CE%B7%CF%82_Greek_Foreign_Policy_from_the_20th_to_the_21st_Century_in_Greek_Papazisis_pubs_Athens](#)

Βούλγαρης, Γ. (2001). *Η Ελλάδα της Μεταπολίτευσης 1974-1990: Σταθερή Δημοκρατία σημαδεμένη από τη μεταπολεμική ιστορία*. Θεμέλιο.

Βούλγαρης, Γ. (2013). *Η μεταπολιτευτική Ελλάδα 1974-2009*. Πόλις.

Διαμαντούρος, Ν. (2002). *Η πολιτική κρίση στην Ελλάδα και η μετάβαση στη Δημοκρατία*. ΜΙΕΤ.

Δρούλια, Λ. (Επιμ.). (2005). *Ο ελληνικός τύπος 1784 έως σήμερα: Ιστορικές και θεωρητικές προσεγγίσεις*. Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών / Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών.

Εμμανουηλίδης, Ε. (2014). *Η ελληνική εξωτερική πολιτική στα Βαλκάνια, 1974-1989*. Διδακτορική διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. Διαθέσιμο στο: <https://www.didaktorika.gr/eadd/handle/10442/42238>

Εμμανουηλίδης, Ε. (2015). *Η ελληνική εξωτερική πολιτική στα Βαλκάνια, 1974-1989*. University Studio Press.

EPT APXEIO <https://www.facebook.com/reel/1562458278796538>

Καζαμίας, Α. (2006). *Ανδρέας Παπανδρέου: Ο πολιτικός της αλλαγής*. Παπαζήση.

Qian, Ying Chao Haiping. (2015). *Η εξωτερική πολιτική του ΠΑΣΟΚ κατά τη δεκαετία του 80*. ΙΚΕΕ ΑΠΘ. Διαθέσιμο στο: <https://ikee.lib.auth.gr/record/136294>

Λυριντζής, Χ. (1989). *Το ΠΑΣΟΚ στην εξουσία: Η δυναμική του λαϊκισμού*. Θεμέλιο.

Μαραντζίδης, Ν., Σκουλίδας, Η. (Επιμ.). (2021). *Ελλάδα και Αλβανία στον Ψυχρό Πόλεμο: Πολιτικές, ιδεολογίες, νοοτροπίες*. Αλεξάνδρεια.

Μαραντζίδης, Ν., Μιχαηλίδης, Ι. & Χατζηβασιλείου, Ε. (επιμ.). (2018). *Η Ελλάδα και ο Ψυχρός Πόλεμος: Επεκτείνοντας τις ερμηνείες*. Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο. Διαθέσιμο στο: <https://www.epikentro.gr/i-ellada-kai-o-psychros-polemos/>

Μαραντζίδης, Ν. (2010). *Πολιτική ιστορία της σύγχρονης Ελλάδας: Από τη Βάρκιζα στη Μεταπολίτευση*. Κριτική.

Μπαλής, Γ. (2020). *Η εξωτερική πολιτική του ΠΑΣΟΚ την περίοδο 1981-1989 σε σχέση με την ΕΟΚ: Η πολιτική των αστερίσκων* (Διπλωματική εργασία, Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο). Αποθετήριο Απόθεσις ΕΑΠ.

Παλούκας, Κ. (2018). *Η ελληνική εξωτερική πολιτική στα Βαλκάνια τη δεκαετία του 1980* (Διπλωματική εργασία).

Παπαδημητρίου, Α. (2015). *Η εξωτερική πολιτική του ΠΑ.ΣΟ.Κ κατά τη δεκαετία του '80* (Μεταπτυχιακή εργασία, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης). Ψηφιακό Καταθετήριο ΙΚΕΕ.

Christidis, Y., Armakolas, I. & Paschalidis, P. (2017). *Greek-Bulgarian Relations: Present State and Future Challenges*. Athens: ELIAMEP, σ. 10–11. Διαθέσιμο στο: <https://www.eliamep.gr/wp-content/uploads/2017/03/Greek-Bulgarian-report-FINAL-24-Feb-2017-1.pdf>

Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων για τον Κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία. (2014). «*Η δημοκρατία δικαίω οὐδέποτε κατελύθη*»: 40 χρόνια από την αποκατάσταση της Δημοκρατίας. Αθήνα, σ. 150–151. Διαθέσιμο στο: <https://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/8158407a-fc31-4ff2-a8d3-433701dbe6d4/40xronia.pdf>

Παπανδρέου, Α. (2018). *Η πολυδιάστατη εξωτερική πολιτική και οι εσωτερικές αναπροσαρμογές της περιόδου 1985-1989*. Διεθνείς και Ευρωπαϊκές Πολιτικές Μελέτες, 8, 118-120, 125-128.

Constantinides, S. (1996). “*Greek Foreign Policy: Theoretical Orientations and Praxis*.” *Études helléniques / Hellenic Studies*, 4(1), 43–62. Διαθέσιμο στο: <https://ejournals.lib.uoc.gr/hellst/article/view/1456>

Πρεβελάκης, Γ. (2001). *Τα Βαλκάνια: Πολιτισμοί και γεωπολιτική*. Libro.

Αλειφαντής, Σ. (1987). *Ελληνική εξωτερική πολιτική: Η περίπτωση της ελληνικής βαλκανικής πολιτικής, 1974-1981*. Διδακτορική διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο. Διαθέσιμο στο: <https://www.didaktorika.gr/eadd/handle/10442/0284>

Σαν Σήμερα. «*Η ίδρυση του ΠΑΣΟΚ*». Διαθέσιμο στο:
<https://www.sansimera.gr/articles/821>

Σαν Σήμερα. «*Υπόθεση ΑΣΠΙΔΑ*». Διαθέσιμο στο:
<https://www.sansimera.gr/articles/1184>

Σβολόπουλος, Κ. (2001). *Η ελληνική εξωτερική πολιτική, 1947-1981*. Εστία.

Σερέτη, Ε. (2024). *Η εξωτερική πολιτική των περιόδων Καραμανλή (1974-1981) και Παπανδρέου (1981-1989) και ο πολιτικός τους λόγος σε σχέση με τις Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής και την Τουρκία*. Διπλωματική εργασία. ΕΑΠ

Σεφεριάδης, Σ. (2005). *Το αντιδικτατορικό κίνημα και η ευρωπαϊκή σοσιαλδημοκρατία*. Πλέθρον.

Σκουλίδας, Η. Γ. (χ.χ.). *Συνέχειες και ασυνέχειες στις ελληνοαλβανικές σχέσεις: Η ελληνική πολιτική σε περιφερειακές εντάσεις*. Διαθέσιμο στο:
https://www.eens.org/EENS_congresses/2014/skoulidas_elias.pdf

Σκουλίδας, Η. (2012). Οι σχέσεις Ελλάδος-Αλβανίας. Στο Σ. Σφέτας (Επιμ.), *Βαλκάνια 1913-2011: Εκατό χρόνια θύελλες και χίμαιρες* (σελ. 203-223). Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών / Εκδοτικός Οίκος Αδελφών Κυριακίδη.

Σκουλίδας, Η. (2021). *Η ελληνική μειονότητα στην Αλβανία και οι ελληνοαλβανικές σχέσεις (1981-1985)*. Στο Ν. Μαραντζίδης, Η. Σκουλίδας (Επιμ.), *Ελλάδα και Αλβανία στον Ψυχρό Πόλεμο: Πολιτικές, ιδεολογίες, νοοτροπίες*. Αλεξάνδρεια.

Σπουρδαλάκης, Μ. (1988). *Το ΠΑΣΟΚ: Δομή, εσωκομματικές κρίσεις και συγκρότηση εξουσίας*. Εξάντας.

Σφέτας, Σ. (2012). *Βαλκάνια 1913-2011: 100 χρόνια θύελλες και χίμαιρες. Θεματική ενότητα: Διμερείς σχέσεις Ελλάδας-Βουλγαρίας*.

Σφέτας, Σ. (2012). *Οι βαλκανικές διαστάσεις της ψυχροπολεμικής αντιπαράθεσης*. Στο Ν. Ι.

Μέρτζος (Επιμ.), *Βαλκάνια 1913-2011: Εκατό χρόνια θύελλες και χίμαιρες*. Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών.

Μέρτζος, Ν., Σφέτας, Σ., Ζούκας, Ι., Καραγιάννης, Μ., Δορδανάς, Σ. & Σκουλίδας, Η. (2012). *Βαλκάνια 1913-2011: Εκατό χρόνια θύελλες και χίμαιρες*. Θεσσαλονίκη:

Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών / Αφοί Κυριακίδη. Διαθέσιμο στο:
https://media.ems.gr/ekdoseis/ektos_seiras/ekd_eksi_valkania_1913_2011.pdf

Τσάκωνας, Π. (2021). «*Η ελληνική εξωτερική πολιτική, 1981-1989: Προτεραιότητες και αναπροσανατολισμοί*» [διαφάνειες μαθήματος]. ΕΚΠΑ eClass. Διαθέσιμο στο:
<https://eclass.uoa.gr/modules/document/file.php/PMS125/%CE%97%20%CE%B5%CE%BB%CE%BB%CE%B7%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CE%AE%20%CE%B5%CE%BE%CF%89%CF%84%CE%B5%CF%81%CE%B9%CE%BA%CE%AE%20%CF%80%CE%BF%CE%BB%CE%B9%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AE%2C%201%20981-1989.pptx>

Χατζηβασιλείου, Ε. (2018). *Ελληνική εξωτερική πολιτική, 1945-1981: Από τον Εμφύλιο Πόλεμο στην ένταξη στην ΕΟΚ*. Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων.

Χουρχούλης, Δ. (2018). *Ελληνοτουρκικές σχέσεις και η στρατηγική της προσφυγής στη Χάγη 1975-1976*. Διεθνής και Ευρωπαϊκή Πολιτική, 44, 55-68.

Χουρχούλης, Δ. (2020). *Η συνέχεια στην ελληνική εξωτερική πολιτική: Από τον Κ. Καραμανλή στον Α. Παπανδρέου*. Πολιτική Ιστορία της Μεταπολίτευσης, 88-93.

Χρηστίδης, Γ. (2014). *Τα κομμουνιστικά Βαλκάνια*. Βάνιας.

Christidis, Y., Armakolas, I. & Paschalidis, P. (2017). *Greek-Bulgarian Relations: Present State and Future Challenges*. Athens: ELIAMEP, σ. 10–11. Διαθέσιμο στο:
<https://www.eliamep.gr/wp-content/uploads/2017/03/Greek-Bulgarian-report-FINAL-24-Feb-2017-1.pdf>

«Δηλώνω ρητά ότι, σύμφωνα με το άρθρο 8 του Ν. 1599/1986 η παρούσα εργασία αποτελεί αποκλειστικά προϊόν προσωπικής εργασίας και δεν προσβάλλει κάθε μορφής δικαιώματα διανοητικής ιδιοκτησίας, προσωπικότητας και προσωπικών δεδομένων τρίτων, δεν περιέχει έργα/εισφορές τρίτων για τα οποία απαιτείται άδεια των δημιουργών/ δικαιούχων και δεν είναι προϊόν μερικής ή ολικής αντιγραφής, οι πηγές δε που χρησιμοποιήθηκαν περιορίζονται στις βιβλιογραφικές αναφορές και μόνον και πληρούν τους κανόνες της επιστημονικής παράθεσης.»